

ԻԵ 00. 01 - ԱՍՏՎԱԾԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՌԱՋԻՆ ԲԱԺԻՆ

ԱՍՏՎԱԾԱՇՆՉԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Ա. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

-«Աստվածաշնչի ներածություն» առարկայի սահմանումը, ուսումնասիրության ոլորտն ու սահմանները:

-Աստվածաշնչի ուսումնասիրության մեթոդները:

-Աստվածաշնչյան ձեռագրերը և հնագույն ու նոր թարգմանությունները:

-Աստվածաշնչյան գրականության հայերեն թարգմանության ձեռագրերն ու թարգմանական առանձնահատկությունները:

-Ներշնչականության վարդապետությունն ըստ Հայ եկեղեցական ավանդության:

Բ. ՀԻՆ ԿՏԱԿԱՐԱՆԻ ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

-Հինկտակարանյան գրականության ստեղծմանը նպաստած միջավայրերը:

-Հինկտակարանյան կանոնի առաջացումը և վերջնական սահմանումը. փոխհարաբերությունը Նորկտակարանյան կանոնի հետ:

-Հայոց Եկեղեցու ընդունած հինկտակարանյան կանոնը:

-Հին Կտակարանն իբրև Աստվածաշունչ. ներշնչականության վարդապետությունը քրիստոնեական եկեղեցում:

-Հինկտակարանյան բնագիր՝ ձեռագրերը, լեզուն, թարգմանությունները:

1. Հնգամատյան: Հինկտակարանյան Օրենք. Հնգամատյանի կազմության առանձնահատկությունները. Երկրորդօրինական (deuteronomic) դպրոցը և Իսրայելի պատմության արձանագրումը:

-Գիրք Ծննդոց. բնագիր, գրական կառուցվածք, հեղինակ, խմբագիր և գրության թվական, աստվածաբանական առանձնահատկություններ:

-Գիրք Ելից. բնագիր, գրական կառուցվածք, հեղինակ, խմբագրություններ և աստվածաբանական առանձնահատկություններ:

-Գիրք Ղևտացվոց. բնագիր, գրական կառուցվածք, խմբագրություններ և աստվածաբանական առանձնահատկություններ. կարևորությունը հինկտակարանյան գրականության մեջ:

-Գիրք Թվոց. բնագրային առանձնահատկությունները, գրական կառուցվածքը և աստվածաբանական պատգամը:

-Գիրք Երկրորդումն Օրինաց. բնագիր և գրական կառուցվածք. գրքի կանոնական և աստվածաբանական առանձնահատկությունները:

-Հեսուի Գիրք. բնագիր, գրական կառուցվածք և պատմականություն. աստվածաբանական առանձնահատկությունները. Վեցամատյանի (Hexateuch) տեսությունը:

2. Պատմական գրքեր: Աստվածաշնչի պատմական գրքերը. պատմական համառոտ ակնարկ՝ Դատավորաց շրջանից մինչև Թագավորության անկում և արտը:

-Գիրք Դատավորաց. բնագիր, գրական կառուցվածք և աստվածաբանական առանձնահատկություններ:

- Հռութի գիրքը. գրական կառուցվածք և աստվածաբանական առանձնահատկություններ. Հռութի գրքի կարևորությունը Հին Կտակարանում:

-Ա.-Դ. Թագավորաց ընդհանուր գրական միավորի սահմանումը, հեղինակի ու թվականի հարցը, պատմական ժամանակաշրջանը:

-Ա.-Բ. Թագավորաց. անվանումը, տարբերությունը եբրայական կանոնի հետ, գրական կառուցվածքը, ժամանակագրական խնդիրները:

-Գ.-Դ. Թագավորաց. գրական կառուցվածք, պատմական ժամանակաշրջանն ու աստվածաբանական առանձնահատկությունները:

-Ա.-Բ. Մնացորդաց գրքերն իբրև Իսրայելի պատմության վերընթերցում. ստեղծման ժամանակն ու պատճառները, գրական կառուցվածքի և աստվածաբանական առանձնահատկությունները:

-Եզրաս-Նեեմի գրական միավորի կարևորությունը Հին Կտակարանում, հրեական սփյուռքի վերականգնումը և Եզրաս-Նեեմի պատմական գույգը. գրքերի շոշափած աստվածաբանական-կրոնական առանձնահատկությունները, կանոնի մեջ տեղն ու գրական կառուցվածքի առանձնահատկությունը:

3. Երկրորդականոն գրքեր: Երկրորդականոն գրականություն. Հայոց Եկեղեցու կանոնի մեջ առկա գրքերը, դրանց անվանումները և կարևորությունն ըստ Հայոց Եկեղեցու հայրերի. Կաթողիկ և Օրթոդոքս կանոնների հետ համեմատությունը:

-Եսթերի գիրքը. պատմական ժամանակաշրջան. հեղինակ, թվական և գրական կառուցվածք. Եսթերի գիրքն ու հրեական սփյուռքը:

-Հուդիթի գիրքը և Իսրայելի պատմության վերընթերցումը. Հուդիթի գրքի ստեղծման պատճառները, գրական կառուցվածքի առանձնահատկությունները, հեղինակն ու թվականը:

-Տոբիթի գիրքն ու հրեական սփյուռքը. գրքի հեղինակը, թվականն ու գրական կառուցվածքի առանձնահատկությունները:

-Մակաբայեցվոց գրքերը և հրեական պատմությունը. Մակաբայեցվոց գրքերում արծարծված պատմական դեպքերն ու իրադարձությունները: Մակաբայեցվոց երեք գրքերի ստեղծման ժամանակը, համատեքստը, տեղն ու դերը քրիստոնեական կանոնում:

-Երկրորդականոն Իմաստասիրական գրքերը. Իմաստություն Սողոմոնի և Գիրք Սիրաքա. հուդայահելլենիստական փիլիսոփայության առաջացումը հրեական Սփյուռքում: Սողոմոնի Իմաստության և Սիրաքի գրքի ընդհանրությունները, հեղինակներն ու ստեղծման թվականները: Արծարծած աստվածաբանական-իմաստասիրական հարցերի առանձնահատկությունները:

-Թուղթ Բարուքա. կապը Երեմիա մարգարեի հետ. հեղինակը, թվականը և գրական կառուցվածքը: Բարուքը և հրեա ժողովրդի գերեվարությունը:

4. Իմաստութենական գրքեր: Իմաստության գրականություն. ընդհանուր ուրվագիծ, տեղն ու դերը Հին Իսրայելի հոգևոր-կրոնական կյանքում:

-Սողոմոնի երեք գրքերը՝ Առակաց, Ժողովող և Երգ երգոց. տեղն ու դերը հինկտակարանյան կանոնում:

-Առակաց գրքի գրական կառուցվածքը, ստեղծման թվականն ու թեմատիկ առանձնահատկությունները:

-Գիրք ժողովողի. փիլիսոփայական-գրական հղացքի առանձնահատկությունը. ստեղծման թվականն ու հեղինակը, թեմատիկ առանձնահատկությունները:

-Երգ երգոց. նշանակությունը հրեական և քրիստոնեական հոգևոր-կրոնական ժառանգությունների համար: Գրական-կառուցվածքային առանձնահատկությունները, հեղինակի ու թվականի հարցը:

- Հորի գիրք. թեոդիցեայի գաղափարը Հին աշխարհում և Հորի գիրքը. գրության թվականն ու հեղինակը. տեղն ու դերը կանոնում:

-Գիրք Սաղմոսաց. օրհներգության ու մարգարեության միջև. Սաղմոսաց գրքի ծիսական-պաշտամունքային նշանակությունը, կառուցվածքը, հեղինակի ու թվականի հարցը: Տեղն ու դերը կանոնում:

5. Մարգարեական գրքեր: Մարգարեական գրականություն. ընդհանուր ուրվագիծ, ծագումը, պատմական զարգացումը և նշանակությունը Հին Իսրայելի կյանքում:

-Չորս մեծ մարգարեներ. նրանց տեղն ու դերը կանոնում:

-Եսայի մարգարեն և նրա գիրքը. գրական կառուցվածքի և թվականի ու հեղինակի հարցերը, աստվածաբանական-թեմատիկ առանձնահատկությունները: Եսայի մարգարեի քաղաքական դերը Հին Իսրայելում. Եսայի մարգարեն իբրև պատմական կերպար:

-Երեմիա և Եզեկիել մարգարեներն ու Իսրայելի աքսորը. նրանց միջև առկա գրական-բովանդակային ընդհանրությունները:

-Երեմիա մարգարեի գիրքը և Ողբը. գրական կառուցվածքի և աստվածաբանական թեմաների առանձնահատկությունները, հեղինակի ու գրության թվականի հարցը:

-Եզեկիել մարգարեն ու Տանարի պաշտամունքը Հին Իսրայելում. Եզեկիելի արծարծած ծիսական-աստվածաբանական հարցերը, գրքի կառուցվածքը, հեղինակն ու գրության ժամանակը, թեմատիկ առանձնահատկությունները:

-Դանիել մարգարեի գիրքը. գրության ժամանակի առանձնահատկությունները, լեզվական-կառուցվածքային հարցեր: Դանիել մարգարեն ու հրեական սփյուռքը:

-Տասներկու փոքր մարգարեներ. նրանց ժամանակագրական ընդգրկումը: Տասներկու փոքր մարգարեների գրքերն ու հրեական կանոնի փակումը: Տասներկու փոքր մարգարեների գրքերն իբրև առանձին հինկտակարանյան միավոր. գրական առանձնահատկությունները, արծարծած թեմատիկ ընդհանրությունները և առանձնահատկությունները:

Գրականություն

1. **Ալեքսանդր Մեն**, Հին Կտակարանի ներածություն, Ս. Էջմիածին, 2020:
2. **Ահարոն Կայայան**, Ներածություն Հին Կտակարանի, Երևան, 2000:
3. **Աստուածաշունչ** մատենան Հին և Նոր Կտակարանաց, Երևան 1997:
4. **Արման սրկ. Աբրահամյան**, Հին կտակարանյան կանոնը Վաղ Եկեղեցում (պատմահամեմատական ակնարկ)/ Էջմիածին 2014 Ը, էջ 13-24:
5. **Բիւզանդ Եղիայեան**, Զննական պատմութիւն Սուրբգրական ժամանակներու, Ա.-Բ. գրքեր, Անթիլիաս-Լիբանան, 1972:
6. **Բիւզանդ Եղիայեան**, Զննական պատմութիւն Սուրբգրական ժամանակներու, Գ. գիրք, Անթիլիաս-Լիբանան, 1973:

7. **Բիւզանդ Եղիայեան**, Քննական պատմութիւն Սուրբգրական ժամանակներու, Ե. գիրք, Անթիլիաս-Լիբանան, 1976:
8. **Գրիգոր Դարբինյան**, Ներածություն Հին Կտակարանի, Էջմիածին, 2000:
9. **Երեմիա Ֆունդաս**, Հին Կտակարան. Բովանդակությունը և աստվածաբանությունը, Սր. Էջմիածին 2018:
10. **Չարեհ արք. Ազնավորեան**, Աստուածաշունչին վերաբերեալ ուսումնասիրություններ, 2007:
11. **Յակոբ եպս.Գրլընճեան**, Մեկնութիւն Արարածոց, Սոնտէվիդէօ, 1995:
12. **Ճահե արք. Անանյան**, Պատմագրություն և օրենք. Ներածություն Հին Կտակարանի աստվածաբանության և մեկնության. Մաս Ա, Հնգամասյան, Էջմիածին, 2012 (մեքենագիր, անտիպ)
13. **Ճահե արք. Անանյան**, «Հին Կտակարանի ուսումնասիրության մեթոդները», Էջմիածին Բ (2010), էջ 10-17
14. **Ստավրոս Կալանձակիս**, Հին Կտակարանի ներածություն, Ս. Էջմիածին, 2020:
15. **Егоров Г. свящ.**, Священное Писание Ветхого Завета: Курс лекций. Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет, Москва, 2011.
16. **Ла Сор У.; Хаббард Д.А.; Буш Ф.У.**, Обзор Ветхого Завета. - Одесская семинария ЕХБ, 1998.
17. **Месропъ Теръ-Мовсесянь**, История перевода Библии на армянский языкъ, С. Петербургъ, 1902.
18. **Протоиерей Александр Мень**, Исагогика. Курс по изучению Священного Писания Ветхого Завета, Москва, 1992.
19. **Уолтер Брюггеман**, Введение в Ветхий Завет. Канон и христианское воображение, Москва, 2009.
20. **Эрих Ценгер** (ред.), Введение в Ветхий Завет, М.: Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2008.
21. **Brent A. Strawn**, The Old Testament: a concise introduction, New York: Routledge, 2020.
22. **George B. Gray**, A critical introduction to the Old Testament, New York, 2011.
23. **Gleason L. Archer, Jr.**, A survey of Old Testament introduction, Chicago, IL: Moody Press, 2007.
24. **John W. Drane**, Introducing the Old Testament, Oxford, England: Lion Scholar, 2019.
25. **Tremper Longman III, Raymond B. Dillard**. An Introduction to the Old Testament. Zondervan Publishing House, 2006.
26. The Oxford handbook of Biblical studies, edited by **J. W. Rogerson** and **Judith M. Lieu**, Oxford University press, 2006.

Գ. ՆՈՐ ԿՏԱԿԱՐԱՆԻ ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

-Քրիստոնեության կրոնական, մշակութային և աշխարհաքաղաքական միջավայրը: Հին Կտակարանը որպես քրիստոնեության ենթահող: Հելլենիզմը, հուդայաիստիցիզմն ու հուդայաքրիստոնեությունը և դրանց ազդեցությունը քրիստոնեության վրա: Կրոնական և քաղաքական խմբակցությունները Հիսուս Քրիստոսի օրոք: Աշխարհաքաղաքական վիճակը Հիսուս Քրիստոսի նախընթաց շրջանից մինչև հրեական մեծ ապստամբություն:

-Քրիստոնեական բանավոր ավանդություն: Բերանացի քարոզչությունը և դրանց դրսևորումները գրավոր տեքստերի մեջ: Նախաավետարանական նյութերի տարածումը: Հիմներ, ճառեր, հավատամքներ և փառաբանություններ:

-Նոր Կտակարանի գրքերը և դրանց ուսումնասիրությունը: Նոր Կտակարանի լեզուն և ոճը: Նոր Կտակարանի կարևոր ձեռագրերը և թարգմանությունները: Նոր Կտակարանի գրքերի հեղինակները և ժանրային առանձնահատկությունները: «Նոր Կտակարան», «Նոր Ուխտ» և «Ավետարան» անվանումները:

-Նոր Կտակարանի գրքերի վավերականությունը: Նոր Կտակարանի գրքերի աստվածաշունչ լինելու հարցը: Նոր Կտակարանի կանոնի ձևավորումը: Հայ Առաքելական Մուրբ Եկեղեցու Նոր Կտակարանի կանոնի հաստատումը: Պարականոն գրքեր:

-Պատմական Հիսուսի հիմնախնդիրը: Հիսուս Քրիստոսի կերպարի մինչքրիստոնեական կարծեցյալ նախատիպերը: Հիսուս Քրիստոս արտաավետարանական աղբյուրներում: Մեսիական սպասումները և իրական Մեսիան:

-Ավետարանների ընդհանուր ներածություն: Հիսուս Քրիստոսի կյանքի մասին գրավոր տեքստերի անհրաժեշտությունը: Ավետարանների շարադրման սկզբունքները: Ավետարանների ուսումնասիրության մեթոդական մոտեցումները: Ձևերի քննաբանություն:

-Մարկոսի Ավետարան: Մարկոսի անձը: Մարկոսի Ավետարանի հեղինակի հարցը, աղբյուրները, առանձնահատկությունները, ընթերցողները, վերջաբանի խնդիրը, լեզուն և ոճը, գրման թվականը և վայրը:

-Մատթեոսի Ավետարան: Մատթեոսի անձը: Մատթեոսի Ավետարանի հեղինակի հարցը, արամերեն լեզվով նախնական տեքստի խնդիրը, առանձնահատկությունները, կապը Հին Կտակարանի հետ, ընթերցողները, լեզուն և ոճը, գրման թվականը և վայրը:

-Դուկասի Ավետարան: Դուկասի անձը: Դուկասի Ավետարանի հեղինակի հարցը, առաջաբանի կարևորությունը, առանձնահատկությունները, ընթերցողները, լեզուն և ոճը, գրման թվականը և վայրը:

-Համատեսության խնդիրը: Համատես Ավետարանների աղբյուրները՝ Մարկոսի Ավետարան, Չ աղբյուր, Մ և L աղբյուրներ: Համատես Ավետարանների նյութերի ուսումնասիրություն՝ միակ, կրկնակ և եռյակ ավանդություններ: Համատես Ավետարանների փոխառնչակցությունը կրկնակ ավանդության համատեքստում:

-Հովհաննեսի Ավետարան: Հովհաննեսի անձը: Հովհաննեսի Ավետարանի հեղինակի հարցը, խմբագրման հարցը, գրման նպատակը, ընթերցողները, գաղափարական առանձնահատկությունները, կապը համատես Ավետարանների հետ, լեզուն և ոճը, գրման թվականը և վայրը: «Հովհաննես առաքյալի դպրոց» հասկացությունը:

-Գործք առաքելոց: Գործք առաքելոցի հեղինակը: Գործք առաքելոցի առաջաբանը և կապը Դուկասի Ավետարանի հետ, գրման նպատակը, բովանդակային բաժանումները, աղբյուրները, գրման թվականը և վայրը:

-Պողոս առաքյալ: Սողոմոնի անձը, հրեական և հելլենական կրթությունը: Սողոմոնի դարձը: Պողոս առաքյալի քարոզչական 3 ճանապարհորդությունները, ձերբակալությունը Երուսաղեմում և ճանապարհորդությունը Հռոմ, չորրորդ ճանապարհորդությունը և նահատակությունը:

-Պողոս առաքյալի նամակների ընդհանուր ներածություն: Նամակագրության ժանրը: Պողոս առաքյալի նամակների գրման դրդապատճառները: Նամակների հավաքումն ու մեկտեղումը, ձևը և ոճը, հիմնական գաղափարները:

-Թեսաղոնիկեցիներին ուղղված նամակները: Թեսաղոնիկե քաղաքը: Պողոս առաքյալի այցը Թեսաղոնիկե: Թեսաղոնիկեի նորաստեղծ համայնքը և առկա խնդիրները:

Թեսադոնիկեցիներին ուղղված Ա. նամակի գրության ժամանակը և վայրը:
Թեսադոնիկեցիներին ուղղված Բ. նամակի գրման անհրաժեշտությունը: Բ. նամակի գրման թվականը և վայրը:

-Գաղատացիներին ուղղված նամակը: Գաղատիա բնակավայրը: Քրիստոնեական քարոզչությունը Գաղատիայում: Նամակի գրման պատճառները, հեղինակի հարցը, գրման թվականը և վայրը:

-Գերության նամակներ՝ ուղղված Փիլիպպեցիներին, Եփեսացիներին, Կողոսացիներին և Փիլիմոնին: Պողոս առաքյալի բանտարկության վայրը և ժամանակաշրջանը: Փիլիպպե քաղաքը: Պողոս առաքյալի քարոզչությունը Փիլիպպեում: Փիլիպպեցիներին ուղղված նամակի գրման պատճառները: Եփեսոս քաղաքը: Պողոսի քարոզչությունը Եփեսոսում: Եփեսացիներին ուղղված նամակի գրման նպատակը: Պողոսի՝ հեղինակ լինելու հարցը: Նամակի հասցեատերերի հարցը: Կողոսիա քաղաքը և հրեաները Փռյուզիայում: Կողոսիայի եկեղեցու հիմնադրումը: Համայնքում առաջացած խնդիրները: Կողոսացիներին ուղղված նամակի հեղինակի հարցը: Պողոս առաքյալի նամակը Փիլիմոնին: Պողոսի վերաբերմունքը ստրկատիրության հանդեպ: Ստրուկ Օնեսիմոսը և նրա կարգավիճակը: Նամակում հիշատակվող Արքիպոսը: Իզնատիոս Անտիոքացու հիշատակությունը Եփեսոսի եպս. Օնեսիմոսի մասին:

-Պողոս առաքյալի նամակները Կորնթացիներին: Կորնթոս քաղաքի բնակչությունը: Պողոսը Կորնթոսում: Կացությունը Կորնթոսում Պողոսի հեռանալուց հետո: Նամակագրություն կորնթացիների հետ: Ա. նամակի բովանդակությունը: Բ. նամակի բովանդակությունը: Նամակների գրման թվականը և վայրը:

-Պողոս առաքյալի նամակը Հռոմեացիներին: Հռոմի եկեղեցին: Հրեաները Հռոմում: Նամակի գրման պատճառները: Նամակի հիմնական գաղափարները: Նամակի 16-րդ գլխի հարցը: Նամակի լեզուն և ոճը: Նամակի գրման թվականը և վայրը:

-Պողոս առաքյալի հովվական նամակները՝ ուղղված Տիմոթեոսին և Տիտոսին: Եկեղեցու հովիվներ Տիմոթեոսը և Տիտոսը: Հովվական նամակների բովանդակային առանձնահատկությունները: Նվիրապետական կարգերի ձևավորումը նախնական եկեղեցում ըստ Հովվական նամակների: Հովվական նամակների հեղինակի խնդիրը: Հովվական նամակների գրության ժամանակը և վայրը:

-Եբրայեցիներին ուղղված նամակը: Եբրայեցիներին ուղղված նամակի հեղինակի հարցը: Նամակի ընթերցողները: Եբրայեցվոց թղթի բովանդակային առանձնահատկությունները: Նամակի գրության թվականը:

-Ընդհանրական թղթեր: Հակոբոսի ընդհանրական թուղթը: Հակոբոսի անձը: Հակոբոսը որպես նամակի հեղինակ: Հակոբոսի նամակի ընթերցողները: Նամակում արժարժվող հիմնական թեմաները: Թղթի գրման թվականը:

-Պետրոսի Ա. և Բ. ընդհանրական նամակները և Հուդայի նամակը: Ա. նամակի գրման հանգամանքները, ընթերցողները, հեղինակի հարցը, գրման թվականը և վայրը: Բ. նամակի գրման պատճառները, հեղինակի հարցը, Վաղ Եկեղեցու դիրքորոշումը, գրման ժամանակը և վայրը: Հուդայի ընդհանրական նամակի հեղինակի հարցը, գրման պատճառները, թվականը: Հուդայի նամակի և Պետրոսի Բ. նամակի առնչությունները:

-Հովհաննեսի Ա., Բ. և Գ. ընդհանրական նամակները: Հովհաննեսի ընդհանրական նամակների հեղինակի հարցը: Ա. նամակի կառուցվածքը և բովանդակությունը: Բ. նամակի հասցեատերը և բովանդակությունը: Գ. նամակի հասցեատերը և բովանդակությունը: Հովհաննեսի ընդհանրական նամակների գրության ժամանակը և վայրը:

-Հովհաննու Հայտնություն: Հայտնության գրքի հեղինակի հարցը, գրման նպատակը և հասցեատերերը, գրության թվականը և վայրը: Հայտնության գրքի կանոնականացման հարցը:

Գրականություն

1. **Ահարոն Կայայան**, Նոր Կտակարանի ընդհանուր ներածություն, «Հավատք և կյանք», 1996:
2. Բառարան Սուրբ Գրոց, Փյունիկ, 1992:
3. **Բիւզանդ Եղիայան**, Զննական պատմություն սուրբգրային ժամանակների, Դ գիրք, Անթիլիաս, Լիբանան, 1974:
4. **Եզնիկ Ծ. վրդ. Պետրոսյան**, Ներածություն Նոր Կտակարանի, Երևան, 2016:
5. **Ժիրայր Պզտիկյան**, Ներածություն Նոր Կտակարանի, 1997:
6. **Հ. Եփրեմ Տէր Ղազարեան**, «Ես եմ լոյս աշխարհի», Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1988:
7. **Հորըլ Դեյվիդ**, Պոդոսագիտության ներածություն, Ս. Էջմիածին, 2019:
8. **Մաղաքիա արք. Օրմանյան**, Համապատում, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, 1997:
9. **Ներսես ավ. քին. Ներսեսյան**, Համատես Ավետարանները, Հայաստանի Աստվածաշնչային ընկերություն, 2007:
10. **Ներսես ավ. քին. Ներսեսյան**, Նոր Կտակարանի ուսումնասիրություններ, Անթիլիաս, 1981:
11. **Նիկոլայ Վասիլիադիս**, Աստվածաշունչ և հնագիտություն, Ս. Էջմիածին, 2014:
12. Պարականոն ավետարաններ, կազմող, թարգմանիչ՝ **Հրաչիկ Հարությունյան**, Գիրք Ա, Երևան, 2010:
13. **Ռուբեն արք. Չարգարյան, Շահե արք. Անանյան**, Ավետարանների գործող անձինք, Ս. Էջմիածին, 2010:
14. **Ռուբեն վրդ. Չարգարյան**, Հիսուս Մարկոսի Ավետարանում: Մեկնողական քննություն, Ս. Էջմիածին, 2018:
15. **Սիոն արք. Մանուկեան**, Ներածութիւն Աստուածաշնչի, Ս. Էջմիածին, 1984:
16. **Սիփան քին. Գրիգորյան**, Նոր Կտակարանի ներածություն, Սր. Էջմիածին 2021:
17. **Վեզելին Քեսիչ**, Զրիստոսի ավետարանական կերպարը, Սր. Էջմիածին, 2013:
18. **Բլայվ Մարշ, Սթիվ Մոյզ**, Հիսուս և Ավետարանները, Սր. Էջմիածին, 2020:
19. **Брюс М. Мецгер**, Канон Нового Завета, Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 1998:
20. **Дональд Гатри**, Введение в Новый Завет, СПб., 1996.
21. **Иоаннис Каравидопулос**, Введение в Новый Завет, М., 2010.
22. **Свящ. Роман Бартницкий**, Синоптические Евангелия. История возникновения и толкование, М., 2009.
23. **Юрген Ролофф**, Введение в Новый Завет, М.: ББИ, 2016.
24. **Donald A. Hagner**, The New Testament. A Historical and Theological Introduction, Grand Rapids, Michigan, 2012.
25. **Frank Thielman**, Theology of the New Testament. A canonical and synthetic approach, Grand Rapids, Mich.: Zondervan, 2005.
26. **I Howard Marshall**, New Testament theology: many witnesses, one gospel, Downers Grove, Illinois: InterVarsity Press, 2004.

27. **Mark A. Powell**, *Introducing the New Testament: a historical, literary, and theological survey*, Grand Rapids, Michigan: Baker Academic, 2018.
28. **Stephen L. Harris**, *The New Testament: a student's introduction*, Mountain View, Calif, Mayfield Pub. Co., 1995.
29. **Raymond E. Brown**, *An introduction to the New Testament*, 1997.
30. *The Blackwell companion to the New Testament*, edited by **David E. Aune**, Oxford 2010.
31. *The Oxford handbook of Biblical studies*, edited by **J. W. Rogerson** and **Judith M. Lieu**, Oxford University press, 2006.
32. *The Orthodox study Bible*, Thomas Nelson Publishers, Nashville, Tennessee, 1997.

Գ. ՄԵԿՆՈՒԹՅՈՒՆ (ԷԿԶԵԳԵՏԻԿԱ) ԵՎ ՄԵԿՆԱԲԱՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆ (ՀԵՐՄԵՆԵՎՏԻԿԱ)

-Հերմենևտիկա (մեկնաբանություն) հասկացության սահմանումը, աստիճաններն ու նշանակությունները: Սուրբ Գրքի բազմիմաստությունը: Հերմենևտիկական պարույր:

-Սուրբ Գրքի մեկնության պատմություն. Հուդայական և հուդայահեղինիստական մեկնություն: Հայրաբանական հերմենևտիկա (Ալեքսանդրիա, Անտիոք, Արևմուտք): Տիպաբանություն և այլաբանություն: Միջնադարյան հերմենևտիկա: Բարենորոգչական շրջան: Հետբարենորոգչական շրջան (կոնֆեսիոնալիզմ, պիետիզմ, ռացիոնալիզմ): Ժամանակակից հերմենևտիկա:

-Սուրբգրային քննաբանություն. Սուրբ Գրքի ուսումնասիրության պատմաքննական մեթոդ. Բաղկացուցիչ քննաբանությունները. դրանց սահմանումները, գլխավոր հարցադրումները: Աստվածաշնչի բնագիրը որպես մեկնության ենթահող. Բնագրաքննաբանություն (textual criticism): Աստվածաշնչի պատմաքննաբանությունը (historical criticism): Իսրայելի պատմության արտացոլումը Հին Կտակարանում: Աղբյուրների քննաբանություն (source criticism): Ավանդության քննաբանություն (tradition criticism): Ձևաքննաբանություն (form criticism): Խմբագրաքննաբանություն (redaction criticism): Կանոնական քննաբանություն (canonical criticism): Առասպել և սպասառասպելականացում:

-Ժամանակակից քննաբանություն. Սուրբգրային բանասիրություն. լեզվաբանական վերլուծություն. իմաստաբանություն (սեմանտիկա): Գրական քննաբանություն (literary criticism): Դիսկուրսիվ վերլուծություն: Ժանրային վերլուծություն. Հնգամատյանի մեկնության հարցեր: Պատմական գրքերի մեկնության հարցեր: Մարգարեական գրականության մեկնության հարցեր: Իմաստութենական գրականության մեկնության հարցեր: Թողթի մեկնության առանձնահատկությունները. թղթի բնույթը, պատմական համատեքստի վերհանում, գրական համատեքստի վերհանում: Ավետարան ժանրի մեկնության առանձնահատկությունները: Գործք առաքելոցի մեկնության առանձնահատկությունները: Պատմական և գրական համատեքստի վերհանում: Հայտնության մեկնության առանձնահատկությունները. պատկերների սղբյուրները և ենթահողը. պատմական համատեքստը, գրական համատեքստը: Պատումի քննաբանություն (narrative criticism): Ճարտասանական-հռետորական քննաբանություն (rhetorical criticism): Հոգեբանական քննաբանություն (psychological criticism): Սոցիոլոգիական քննաբանություն

(sociological criticism): Ընթերցողի արձագանքի քննարանություն (reader-response criticism): Դեկոնստրուկտիվիզմ, հետմոդեռնիզմ, հետքննական մոտեցում: Ֆեմինիստական մոտեցում:

Մեկնողական սխալներ. բառաքննական սխալներ (Word-Study Fallacies), քերականական սխալներ (Grammatical Fallacies), տրամաբանական սխալներ (Logical Fallacies), կանխաենթադրական և պատմական սխալներ (Presuppositional and Historical Fallacies): Համատեքստի դերը մեկնության մեջ. մոտակա համատեքստ, թեմատիկ-իրավիճակային համատեքստ, ինտերտեքստուալ համատեքստ, պատմամշակութային և գաղափարաբանական համատեքստ:

Գրականություն

1. **Աստուածաշունչ** մատենան Հին և Նոր Կտակարանաց, Երևան, 1997:
2. **Չարեհ արք. Ազնաուրեան**, Աստուածաշունչին վերաբերեալ ուսումնասիրություններ, 2007:
3. **Չարեհ արք. Ազնաուրեան**, Մեկնաբանութեան պատմութիւն, 2014:
4. **Էռնա-Մանեա Ճիրինյան**, Քրիստոնեական վարդապետության անտիկ և հելլենական տարրերը, Երևան, 2005:
5. **Հակոբ Քյոսեյան**, Աստվածաշնչի մեկնությունը Ա-Ե դարերում, Երևան, 2018:
6. **Ճահե արդ. Անանյան**, Պատմագրություն և օրենք. Ներածութիւն Հին Կտակարանի աստվածաբանության և մեկնության. Մաս Ա, Հնգամատյան, Ս. Էջմիածին, 2012 (մեքենագիր, անտիպ):
7. **Ճահե ծ. վրդ. Անանյան**, Երկխոսություն և մեկնություն: Դրվագներ քրիստոնեական մեկնարկատի ծագման պատմությունից, Ս. Էջմիածին, 2023:
8. **Փայլակ Անթափյան**, Հայ մեկնաբանական գրականության տեսական նախահիմքերի շուրջ/ Բանբեր մատենադարանի, N 15, Երևան 1986, էջ 60-94:
9. **А. Десницкий**, Введение в библейскую экзегетику, Москва, Издательство ПСТГУ, 2015.
10. Толкование Нового Завета. Сборник эссе о принципах и методах/ под ред. **А. Г. Маршалла**; пер. с англ. СПб.: Библия для всех, 2004.
11. **Alan J. Hauser, Duane F. Watson**, A History of Biblical Interpretation, vol. 1, Wm. B. Eerdmans Publishing, 2003.
12. **Alan J. Hauser, Duane F. Watson**, A History of Biblical Interpretation, vol. 2, Wm. B. Eerdmans Publishing, 2009.
13. **Craig G. Bartholomew**, "Behind" the text: History and Biblical Interpretation, Grand Rapids, Mich.: Zondervan, 2011.
14. **Craig G. Bartholomew**, Canon and biblical interpretation, Grand Rapids, Mich.: Zondervan, 2015.
15. **D. A. Carson**, Exegetical fallacies, second edition, Baker Academic Grand Rapids, Michigan, 1996.
16. **David R. Law**, The Historical-Critical Method. A Guide for the Perplexed, London, 2012.
17. **Eryl W. Davies**, Biblical Criticism. A Guide for the Perplexed, London, 2013.
18. **Grand R. Osborne**, The Hermeneutical Spiral, a Comprehensive Introduction to Biblical Interpretation, Iterniversity press, 1991.
19. **Henning Graf Reventlow**, History of Biblical Interpretation, vol. 1-4, Society of Biblical Literature, Atlanta 2009-2010.

20. **Matthew R. Malcolm**, From hermeneutics to exegesis: the trajectory of biblical interpretation, Nashville, TN: B&H Academic, 2018.
21. **Robert Grant, David Tracy**, A Short History of the Interpretation of the Bible, second edition revised and enlarged, Fortress Press 1984.
22. **Robert Morgan; John Barton**, Biblical interpretation, Oxford; Oxford University Press, 2003.
23. The Oxford handbook of Biblical studies, edited by **J. W. Rogerson** and **Judith M. Lieu**, Oxford University press, 2006.
24. The Cambridge Companion to Biblical Interpretation, edited by **John Barton**, Cambridge University press, 1998.
25. **William W. Klein; Craig L. Blomberg; Robert L. Hubbard, Jr.**, Introduction to biblical interpretation, Grand Rapids, Michigan: Zondervan, 2017.

ԵՐԿՐՈՐԴ ԲԱԺԻՆ

ՏԵՍԱԿԱՆ/ՄԻՍՏԵՄԱՏԻԿ ԱՍՏՎԱԾԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ա. ՖՈՒՆԴԱՄԵՆՏԱԿԱՆ ԱՍՏՎԱԾԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

-Աստվածաբանությունն իբրև գիտակարգ: Աստվածաբանության բնույթը, խնդիրը, գործիքակազմը: Աստվածաբանության առնչություններն այլ գիտակարգերի հետ: Կոնտեքստուալ, տեղական, կոնֆեսիոնալ և էկումենիկ աստվածաբանություններ: Ժամանակակից աստվածաբանության մոդելներ, անդրանցական (Ռաներ), հերմենևտիկական (Թրեյսի), վերլուծական (Լոներգան, Դալլա), correlational (Թիլլիս, Շիլլերթս), ազատագրման (Գուտիերրեզ, Բոֆֆ): Ֆենոմենոլոգիական մոտեցումները ԻԱ. դարասկզբին՝ Հովհաննես-Պողոս Բ. և Ժան-Լյուք Մարիոն:

-Ֆունդամենտալ աստվածաբանությունն իբրև գիտակարգ: Ջատագովության պատմության գլխավոր փուլերը: Ջատագովության մեջ կիրառվող մեթոդները: Ֆունդամենտալ աստվածաբանության սկզբնավորումն աստվածաբանական գիտությունների համակարգում և հարաբերությունները աստվածաբանական հարակից բնագավառների հետ՝ կրոնի փիլիսոփայություն, փիլիսոփայական աստվածաբանություն, սիստեմատիկ աստվածաբանություն, բնական աստվածաբանություն:

-Ֆունդամենտալ աստվածաբանության հիմնական թեմաները: Աստծո հանդեպ հավատքն Աստվածաշնչում. հավատքի Աստվածն ու փիլիսոփաների Աստվածը: Աստծո անձնայնությունը. Աստծո հատկությունները և ներգործությունն աշխարհում: Աստծո գոյությունը որպես խնդիր: Առ Աստված առաջնորդող երեք ուղիները: Մարդաբանական չորս տեսականներ. Homo dolens, homo interrogans, homo historicus, homo symbolicus: Homo experiens-ը որպես քրիստոնեական մարդաբանության ուղենիշ: Ընդհանուր և մասնավոր հայտնություն. հայտնության մոդելները. հայտնության միջոցները: Քրիստոս որպես հայտնության լրումը. Պատմական Հիսուս՝ Աստծո թագավորության պատգամաբերը և անձնավորումը: Հայտնություն և խաչելություն. հայտնություն և հարություն: Եկեղեցու հիմնադիրն ու հիմնադրումը. Առաքյալներ: Եկեղեցու հեղինակությունը և անսխալականությունը: Եկեղեցու վարդապետական առաքելությունն ու իշխանությունը: Ավանդություն և ավանդություններ. Ավանդության ճանաչողությունն ավանդությունների մեջ: Աստվածաշնչի կազմությունը և գործածությունը: Ներշնչականություն. ներշնչականության գործառույթը. մեկնաբանություն, կանոն և ճշմարտություն:

-Դավանանք և վարդապետություն: Դավանանք և վարդապետություն. դավանանք և Աստվածաշունչ. դավանանք և Մուրբ Հոգի. դավանանք և եկեղեցի. դավանանքի հեղինակությունը. դավանանք և հերմենևտիկա: Կարլ Բարթի կանոնավոր և անկանոն դավանաբանությունների տեսությունը: Դավանանքի և վարդապետության զարգացման տեսություններ: Աստվածաբանը և եկեղեցին. աստվածաբանությունն իբրև պարզև. աստվածաբանությունն իբրև աշակերտություն և եկեղեցական ծառայություն. աստվածաբանությունն իբրև կոչում և փորձառություն. աստվածաբանի անձը. Գրիգոր Նազիանզացու Ի. ճառը աստվածաբանության մասին. աստվածաբանը եկեղեցում: Վարդապետական իշխանությունը եկեղեցում. Կաթոլիկ Եկեղեցու մագիստրիում-ի գործառույթները և արևելաքրիստոնեական ժողովական համակարգը: Վարդապետական իշխանության դրսևորումները Հայոց Եկեղեցու պատմության ընթացքում. վարդապետական իշխանությունն այսօր:

-Ճշմարտություն: Ճշմարտության հիմնախնդիրը. ճշմարտության փիլիսոփայական և աստվածաշնչային ընկալումները. ճշմարտության ընկալումը քրիստոնեական ավանդության մեջ: Ճշմարտության գիտական, փիլիսոփայական և աստվածաբանական տեսություններ: Ճշմարտություն և բանականություն, Ճշմարտություն և փորձառություն: Ճշմարտություն և պատմություն. առասպել: Ճշմարտության ճանաչումը: Ժամանակակից խնդիրներ. բացարձակ և հարաբերական ճշմարտություն, պոստմոդեռնիզմի, պլուրալիզմի և ֆունդամենտալիզմի մարտահրավերները: Ճշմարտությունն իբրև սուբյեկտիվություն. սուբյեկտիվիզմի բացառումը: Ճշմարտություն և գործողություն: Անձնավոր ճշմարտություն: «Ճշմարտությունների հիերարխիա» հասկացությունը:

-Փորձառություն: Փորձառությունն իբրև ուղղափառ աստվածաբանական մտածողության հիմք: Փորձառությունն իբրև աստվածաբանական խնդիր. փորձառության հարաչափերը (պարամետրերը) և տարատեսակները: Փորձառության վավերականության խնդիրը: Փորձառության փոխանցումը: Աստվածաբանության ծիսապաշտամունքային ակունքները. *Lex orandi lex credendi*: Ժամանակակից մարդը և ծիսական աղոթքը: Ծեսը որպես Աստվածաշնչի մեկնաբանության վայր:

-Հավատք: *Fides quae creditur* և *Fides qua creditur*. Հավատք-ապացույց հարաբերության կերպերը: Ներահայտ և բացահայտ հավատք: Հավատքի հատկությունները: Հավատքի աստվածաբանական ընկալումը Հին և Նոր կտակարաններում: Հավատքը հայրաբանական ավանդության մեջ: Հավատքն իբրև վստահություն. մողեռն և ժամանակակից ընկալումներ հետ-Շլայերմախերյան դարաշրջանում: Եկեղեցու հավատքի հանգանակային արտահայտությունը: Կասկած և հավատք: Հավատք և փորձառություն. մարդակենտրոն, հոգիակենտրոն և աստվածակենտրոն մոտեցումներ և երրորդությանական ընտրանքը: Հավատքը և ճանաչողությունը արդի ուղղափառ աստվածաբանների և մտածողության մեջ:

-Աստվածաբանություն և բանականություն: Բանականության դերն աստվածաբանության մեջ: Արմատականության և ռացիոնալիզմի բացառումը: Մեթոդի հիմնահարցը աստվածաբանության մեջ: Ներահայտ և բացահայտ մեթոդաբանություն: Հայտնությունն ու Ավանդությունը որպես մեթոդաբանական հիմքեր: Մեթոդ և Աստվածաշունչ՝ Պողոս առաքյալի մտածողությունը: Հայրաբանություն և մեթոդ. Իրինեոս, Որոգինես, Աթանաս: Միջնադարյան մեթոդաբանություններ. Դիոնիսիոս Արիսպագացի, Անսելմ, Թոմաս Աքվինացի: *Sola Scriptura*-ն որպես մեթոդ. Լյութեր, Մելանքթոն, Կալվին: Վաղ-մոդեռն մեթոդաբանություն. բացորոշ մեթոդաբանության առաջացումը. Շլայերմախեր, Նյումըն, Ռիչլ, Հառնակ: Արդի մեթոդաբանություն. *Correlation*-ի թեր և դեմ. Բուլտման, Թիլլիխ, Մաքվորրի, Բալթագար, Ռաներ, Լոներգան, Թրեյսի, Շիլլերբեր, Սորբինո, Ռացինգեր: Ժամանակակից մոտեցումներ, ազատագրման աստվածաբանություն, պոստմոդեռն աստվածաբանություն: Հարացույց և մոդել: Միջ-դիսցիպլինար մեթոդաբանության խնդիրը: Ուղղափառ աստվածաբանություն և մեթոդ. Տրամաբանությունն ու պարադոքսն ուղղափառ աստվածաբանության մեջ:

-Աստվածաբանական ճանաչողություն: Իմացաբանություն. փիլիսոփայական և աստվածաբանական մոտեցումներ: Փիլիսոփայական մոտեցումներ. ճանաչողության հնարավորությունը. իմացության ենթական և առարկան, ենթակայի ու առարկայի կապը: Ճանաչողություն կամ գիտելիք: Չզայական, ինտուիտիվ, դիսկուրսիվ և ռացիոնալ իմացություն: Իմացության կառուցվածքը և ընդլայնումը: Իմացության աղբյուրները: Իմացության սահմանները: Գիտական, բարոյական և կրոնական ճանաչողություն: Աշխարհայացք. ռացիոնալիզմ, սկեպտիցիզմ, ազնուստիցիզմ, սուբյեկտիվիզմ, էմպիրիզմ: Վերիֆիկացիայի խնդիրը: Չեզոք և հանձնառու գիտելիք. Նազիանզացու Ա. ճառը.

Օգոստինոս, Անսելմ, Աքվինացի, Կավլին, Շլայերմախեր, Բարթ, Ուլթաուն, Ջենսըն: Քրիստոնեական աշխարհայացք: Քրիստոնեական աշխարհայացքի մոդելներ. դասական իմացաբանություն (չափավոր՝ բանականություն), փաստական (evidentialist) իմացաբանություն. «բարեկարգյալ իմացաբանություն», ֆիդեիստական իմացաբանություն: Համարկային (integrative) մոտեցումներ: Բանականության սահմանները: Ուղղափառ քրիստոնեական իմացաբանության ուրվագիծ: Վեր-բանականություն՝ Դիանոիա և նուս: Աստվածնանաչողության հնարավորությունը. հայրաբանական մոտեցում՝ Աթանաս, Իլարիոն, Դիոնիսիոս: Համակարգված մոտեցում՝ Դամասկացի, Աքվինացի: Արդի մոտեցում՝ Շլայերմախեր, Բարթ, Թորրանս, Յաննարաս: Աստվածնանաչողության կերպը. Իրինոս, Աքվինացի, Կավլին, Պասկալ, Բարթ, Բայթազար, Թորրանս, Չիզիուլաս:

-Լեզու: Ապոֆասիա. նեգատիվ աստվածաբանություն. խավար և լույս. աստվածտեսություն: Աքվինացի և Դունս Սկոտուս. Քորիջ և Շլայերմախեր, Բուլտման և Յունգել, Լինդբեր, Մոսիս և Գանթըն: Լեզուի ղգրերը՝. Բառապաշար. լեզուն որպես գործողություն. աստվածաբանական լեզուն որպես սոցիոլեկտ: Կրոնական և աստվածաբանական լեզվի առանձնահատկությունները:

-Աստվածաբանական հերմենևտիկա: Մեկնարվեստն իբրև աստվածաբանական կատեգորիա: Հերմենևտիկայի նպատակը, միջդիսցիպլինային բնույթը. ընդհանուր և մասնավոր հերմենևտիկա. հերմենևտիկական շրջանակ և հերմենևտիկական պարույր. մեթոդ և հերմենևտիկա: Քրիստոնեական ավանդություն և քննական հերմենևտիկա. քննական աստվածաբանության անհրաժեշտությունը. հերմենևտիկայի նշանակությունն աստվածաբանության համար:

Գրականություն

1. Ընտրանի ժամանակակից աստվածաբանական մտքի. Հատոր Ա. Տեսական աստվածաբանության հարցեր, կազմող և խմբագիր՝ **Տ. Շահե ծ. վրդ. Անանյան**, Ս. Էջմիածին, 2020:
2. **Շահե ծ. վրդ. Անանյան**, Ներածություն Արևմտյան աստվածաբանության պատմության, Ս. Էջմիածին, 2022 (մեքենագիր, անտիպ):
3. **Архиеп. Михаил (Мудьюгин)**, Введение в основное богословие, Библейс.-богослов. ин-т. - М., 1995.
4. **Свящ. Димитрий Лушников**, Основное богословие - Учебное пособие, Санкт-Петербургская православная духовная академия, СПб., 2015.
5. **George Karuvelil**, Faith, reason, and culture: an essay in fundamental theology, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2021.
6. **Gerald O'Collins**, Rethinking Fundamental Theology, Oxford: Oxford University Press, 2012.
7. **Gerald O'Collins**, Retrieving fundamental theology: the three styles of contemporary theology, New York: Paulist Press, 1994.
8. **Guy Mansini**, Fundamental Theology, The Catholic University of America Press, 2018.
9. **Hans Waldenfels SJ**, Contextual Fundamental Theology, Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2018.
10. **Heinrich Fries**, Fundamental Theology, Washington, DC: Catholic University of America Press, 1996.

11. **Ivana Noble**, Tracking God: an ecumenical fundamental theology, Eugene, Oregon: Wipf & Stock, 2010.
12. **John Zizioulas**, Lectures in Christian Dogmatics, ed. Douglas H. Knight, London, T&T Clark, 2008.
13. **Joseph Clifford Fenton; Scott Hahn**, Laying the Foundation: A Handbook of Catholic Apologetics and Fundamental Theology, Steubenville, Ohio: Emmaus Road Publishing, 2016.
14. **Joseph Ratzinger**, Principles of Catholic Theology: Building Stones for a Fundamental Theology, San Francisco, CA: Ignatius Press, 1987.
15. **Joseph Stephen O'Leary**, Conventional and ultimate truth: a key for fundamental theology, Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press, 2015.
16. **Lawrence Feingold**, Faith Comes from What Is Heard: An Introduction to Fundamental Theology, Emmaus Academic, 2016.
17. **Matthew L. Becker**, Fundamental theology: a protestant perspective, London, 2015.
18. **Neil Ormerod; Christiaan Jacobs-Vandegeer**, Foundational Theology: A New Approach to Catholic Fundamental Theology, Fortress Press, 2015.
19. **Rene Latourelle; Rino Fisichella**, Dictionary of Fundamental Theology, New York: Crossroad Publishing, 1994.
20. The Cambridge Companion to Orthodox Christian Theology, edited by **Mary B. Cunningham and Elizabeth Theokritoff**, Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
21. The Oxford Handbook of Philosophical Theology, edited by **Thomas P. Flint**, Oxford: Oxford University Press, 2009.
22. The Oxford Handbook of Systematic Theology, edited by **Kathryn Tanner, John Webster, and Iain Torrance**, Oxford: Oxford University Press, 2009.
23. **Werner G. Jeanrond**, Theological Hermeneutics: Development and Significance, New York, Crossroad, 1991.

Բ. ԴԱՎԱՆԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

-Դավանական աստվածաբանությունն իբրև գիտակարգ: Դավանաբանական աստվածաբանության կապն աստվածաբանության այլ ճյուղերի հետ (քրիստոնեական բարոյագիտություն, ջատագովություն, համեմատական աստվածաբանություն, աստվածաբանության պատմական ճյուղեր, աստվածաբանության գործնական ճյուղեր), ինչպես նաև կրոնագիտության ու փիլիսոփայության հետ: Դավանաբանական աստվածաբանության բովանդակությունը, քննության մեթոդները: Դոգմայի սահմանումը, ներքին և արտաքին բնութագրերը, հիմնական տարրերը: Թեոլոգումենա, աստվածաբանական կարծիք:

-Հայտնություն: Հայտնության իմաստը, ձևերը (բնական և գերբնական. դրանց կապը): Հայտնության կրողները և վարդապետության աղբյուրները. Սուրբ Գիրք և Սրբազան Ավանդություն: Հավատք, բանականություն և փորձառություն:

-Արարչաբանություն: Արարչաբանությունը Հին և Նոր Կտակարաններում: Սուրբ Երրորդություն և արարչաբանություն. Արարիչ-արարված զանազանության հիմնարար կարևորությունը: յՈՂՆԷ արարչագործության նշանակությունը: Արարչագործության նպատակը, բնութագիրն ու հետևանքները: Արարչաբանություն և փրկագործություն:

Նախախնամության վարդապետությունը: Տեսանելի և անտեսանելի աշխարհ. հրեշտակներն Աստվածաշնչում. հրեշտակների դասի բնությունը, նպատակը և ծառայական դերը. հրեշտակները և եկեղեցին: Մարդու արարումը. աստվածաշնչային երկու պատումները. մարդու ծագումը և կազմությունը: Մարդ և բնություն. մարդու իշխանությունը. մարդու կոչումն ու պատասխանատվությունը: Արարչաբանական հիմնախնդիրների վերաբարձումն արդի աստվածաբանության մեջ. բարեշքման տեսության մարտահրավերը. կրեացիոնիզմ և կրեացիոնիստական տեսություններ: Արդի աստվածաբանների ներդրումը. Փանենբերգ, Փոլքինգհորն, ՄքԳրաթ:

-Մարդաբանություն: Հին Կտակարանի մարդաբանական հայացքները՝ Գիրք Ծննդոց, Գիրք Սաղմոսաց, Երգ Երգոց: Մարդաբանական հայացքները Նոր Կտակարանում. Հռոմեացիներին, Գաղատացիներին, Կորնթացիներին Ա-Բ., Եփեսացիներին, Եբրայեցիներին ուղղված նամակներ, Հովհաննու Ավետարան: Մարդը որպես Աստծո պատկեր և նմանություն: Ազատություն. աստվածաշնչային, հայրաբանական և արդի ընկալումներ: Մարմին. աստվածաշնչային, հայրաբանական և արդի ընկալումներ: Հոգի. աստվածաշնչային, հայրաբանական և արդի ընկալումներ: Միտք՝ նուս. աստվածաշնչային, հայրաբանական և արդի ընկալումներ: Սիրտ. աստվածաշնչային, հայրաբանական և արդի ընկալումներ: Կամք. աստվածաշնչային, հայրաբանական և արդի ընկալումներ: Արու և էգ. աստվածաշնչային, հայրաբանական և արդի ընկալումներ: Մեղք. աստվածաշնչային, հայրաբանական և արդի ընկալումներ: Մարդեղություն, աստվածացում, վերանորոգություն: Ս. Մարիամ Աստվածածինը որպես մարդաբանական իդեալ: Ժամանակակից մարդաբանական շեշտադրումներ. Բարթ և Թիլլիխ, Լյուբաք, Ռաներ, Հովհաննես-Պողոս Բ. «Մարմնի աստվածաբանություն», Մոլթման, Պանենբերգ, Յաննարաս, մետրոպոլիտ Ի. Զիգիուլաս: ԵՀԽ Հավատք և Կարգ հանձնաժողովի փաստաթուղթը 2005թ.: Կենսաէթիկայի մարտահրավերը քրիստոնեական մարդաբանությանը:

-Երրորդութենաբանություն: Ս. Երրորդության վերաբերյալ հինկտակարանյան տեղիների խնդիրը. Ս. Երրորդությունն ավետարաններում և Պողոս առաքյալի նամակներում: Երրորդութենաբանական եզրաբանություն. երրորդութենաբանական վեճերը. եզրաբանության ճշգրտումներ. երրորդութենաբանական դավանանքի վերջնական բանաձևումը: Հավատո հանգանակները Ս. Երրորդության մասին: Ս Երրորդության անձերի առանձնավորական հատկությունները. Հայր Աստված. Որդի Աստված. Ս. Հոգի Աստված: «և յՈրդւոյ» բանաձևը. բանաձևի աստվածաշնչային ակունքները և հարուցած կանոնական և սիստեմատիկ դժվարությունները: Հայոց Եկեղեցու հայրեր և հեղինակներ Ս. Երրորդության մասին: Ս. Երրորդության ժամանակակից մարդաբանական և եկեղեցաբանական ընկալումներ. Ս. Երրորդությունն արդի միջեկեղեցական և էկումենիկ երկխոսություններում:

-Քրիստոսաբանություն: Քրիստոսաբանական դոգմա և քրիստոսաբանություն: Քրիստոսաբանական եզրաբանություն: Քրիստոսաբանության նորկտակարանյան հիմքերը: Նոր Կտակարանում Քրիստոսին տրվող մակդիրների ուսումնասիրություն. Աստծո Որդի, Մարդու Որդի, Իմաստություն Աստծո, Տեր: Առաքելական հայրերի և ջատագով հայրերի քրիստոսաբանական հայացքները. քրիստոսաբանական պարադոքս: Իգնատիոս Անտիոքացու և Մելիտոն Սարդեցու քրիստոսաբանական հայացքների փրկաբանական շեշտադրումը: Հովհաննու Ավետարանի գիծը: Մարդեցու Չատկի ճառը: Հուստինոս, Աթենագորաս և Թեոփիլոս: Իրինեոս Լուզոնացին և Վաղ Եկեղեցու քրիստոսաբանական ուսմունքի առաջին հրամանակարգ արտահայտումը. Մարդեղության խորհրդի աստվածացնող հատկությունը: Քրիստոսաբանության կապը քրիստոնեական փրկագործության հետ: Քրիստոսաբանական և Երրորդութենաբանական եզրեր՝ Էություն,

Բնություն, Ինքնություն, Գոյություն: Քրիստոսաբանության ինքնասահմանումը եկեղեցու կյանքում: Ալեքսանդրյան և Անտիոքյան դպրոցներ: Արիոսի ուսմունքը և Նիկիական դավանանքի վերջնական հաղթանակը: Քրիստոսի մեջ մարդկային մտքի ամբողջական արտահայտման հարցը: Ապոլինարի առաջարկած լուծումը: Կապադովկյան հայրեր: Մոպսուեստացու ուսմունքը: Դիողորոս Տարսոնացի և Թեոդորետոս Կյուրացի: Նեստոր և նեստորականություն: Կյուրեղ Ալեքսանդրացու և Հովհաննես Անտիոքացու 433թ համաձայնագիրը: Կյուրեղի աստվածաբանական նորույթը: Քրիստոսաբանության զարգացումները մինչև Քաղկեդոնի ժողով: Լևոնի տումարը և Քաղկեդոնի ժողովը: Քրիստոսաբանության զարգացումները Քաղկեդոնի ժողովից հետո: Հայոց Եկեղեցու քրիստոսաբանական մտքի սկզբնաղբյուրները: Հայոց Եկեղեցու քրիստոսաբանական մտքի պարբերացումն ըստ զարգացման փուլերի: Հայոց Եկեղեցու քրիստոսաբանական մտքի հիմնական զարգացնողները: Հովհան Օձնեցի և Խոսրովիկ Թարգմանիչ: Հայ-բյուզանդական երկխոսություններ: Ներսես Շնորհալու մեթոդը: Արդի քրիստոսաբանության հիմնահարցերն ու խնդիրները: Նոր շրջանի որդեգրականությունն ու ռացիոնալիզմը: Պատմական Հիսուսի հիմնահարցն իբրև քրիստոսաբանական խնդիր. Ալբերտ Ծվայցերն ու վախճանաբանական Հիսուս: Պատմական Հիսուսի և հոգևոր փորձառության փոխհարաբերությունը. Փ. Ծլայերմախերի քրիստոսաբանական մոտեցումները: Նորկտակարանյան Քրիստոսաբանության հիմնահարցը. Ռ. Բուլտմանն ու միֆականության խնդիրը: Արդի քրիստոսաբանություն. Քրիստոս իբրև Հայտնություն և Հայտնության կրող՝ Կ. Բարթ, Վ. Փանենբերգ: Հիսուս Քրիստոսի բերած Հայտնությունը և այլ կրոնները: Քրիստոսաբանություն և Էկումենիզմ:

-Փրկաբանություն: Քրիստոնեական փրկաբանության պատկերներ և եզրեր. փրկագնում, փրկություն և ազատագրում, քավություն, վերականգնում, հաշտություն և գլխակարգում: Փրկաբանական գաղափարներն ու պատկերները Հին և Նոր կտակարաններում: Երեք հիմնական փոխաբերություններ՝ ա. Վերականգնում (ռեստավրացիա), արդարություն, արդարացում, բ. Քավություն, թողություն, զոհաբերություն գ. Հաղթանակ, պարտություն, պատերազմ: Արդարացումն ու փրկությունը նորկտակարանյան գրվածքներում: Հավատով արդարացումն ըստ Պողոս առաքյալի, «Քավություն և թողություն մեղաց» պատկերը, Հռոմ. 3.24-26, Ա Կորթ 15.3: Վաղ Եկեղեցում առկա երկու հիմնական տեսությունները. Փրկագնման (Որոգիներես) և Վերականգնման կամ գլխակարգման (Իրինեոս) տեսություններ. փրկաբանական տեսությունների զարգացման ներածական ակնարկ. Օգոստինոսի, Սբ. Գրիգոր Նյուսացու տեսակետները: Կենոսիս, Թեոսիս, Ապոկատաստասիս: Միջնադարյան տեսություններ՝ իրավական (Անսելմ), սիրո կամ բարոյական (Պիեր Աբելյար), խորհրդապաշտական տեսություն: Բողոքական տեսություններ. Մարտին Լյութերի, Ժան Պոլ Կավլինի, Յվինգլիի տեսությունները: Ժամանակակից հեղինակներ. Օ. Կլեման, Վ. Լոսկի, Ք. Յանարաս, Գ. Ֆլորովսկի, Ա. Շմեման, Ի. Մեյենդորֆ:

-Հոգիաբանություն: Ս. Հոգին Հին Կտակարանում. Տիրոջ շունչը. դատավորներ, մարգարեներ, իմաստուններ: Ս. Հոգին Նոր Կտակարանում. Հիսուսի մկրտության դրվագը. Պողոս Առաքեալ, համատես ավետարաններ և Գործք Առաքելոց, Հովհաննեսյան գրականություն: Հիսուս և Հոգին, խոստացեալ մխիթարիչը, Հոգին և առաքյալները: Հոգիաբանության վարդապետական ընկալման ձևավորումը. վարդապետական վեճեր և եզրաբանական ճշտումներ. հոգիաբանական բանաձևեր Վաղ Եկեղեցում: Հոգիաբանությունը հանգանակներում: Հայոց Եկեղեցու հայրերը և հեղինակները Ս. Հոգու մասին: Ս. Հոգին և եկեղեցու նշանները: Ս. Հոգին և եկեղեցու խորհուրդները: Ս. Հոգու պարզևները՝ լեզվախոսություն, մեկնաբանություն, մարգարեություն, հրաշագործություն,

բժշկություն: Ս. Հոգով մկրտություն: Ս. Հոգին և քրիստոնյան, Ս. Հոգին աշխարհում: Հոգիաբանություն և երրորդութենաբանություն: Ս. Հոգին արդի միջեկեղեցական և էկումենիկ երկխոսություններում:

-Եկեղեցաբանություն: «Եկեղեցի» բառի ստուգաբանությունը: Եկեղեցու աստվածաշնչային պատկերները. Եկեղեցու պատկերները Հին Կտակարանում. Եկեղեցին Պողոս առաքյալի թղթերում: Եկեղեցու կազմությունն ու հաստատումը: Սուրբ Երրորդություն և եկեղեցի. Հոգիաբանություն և եկեղեցի. Հաղորդություն և եկեղեցի. Վախճանաբանություն և եկեղեցի. Սուրբ Հաղորդություն, Մկրտություն, Դրոշմ և եկեղեցի. Ձեռնադրություն: Ծնորհաբաշխություն: Եկեղեցի և փրկաբանություն: Եկեղեցի և բարոյագիտություն: Հաղորդություն սրբոց: Եկեղեցու նշաններն ու հատկությունները: Հեղինակություն. անսխալականություն. եպիսկոպոսություն. ժողովականություն. առաջնայնություն. նվիրապետություն. աշխարհականներ: «Միսիոներական եկեղեցաբանություն»: Եկեղեցաբանական մոդելներ. Դավեսի վեց մոդելները: Ռայզերի «Լինել եկեղեցի» ուղենիշը: Վատիկանի Բ. Ժողովի եկեղեցաբանական փաստաթղթերը. Եկեղեցիների Հավատք և Կարգ հանձնաժողովի եկեղեցաբանական փաստաթուղթը: Ուղղափառ Սուրբ և Մեծ Համաժողովի եկեղեցաբանական շեշտադրումները: Եկեղեցին էկումենիկ երկխոսություններում: Արդի աստվածաբանների ներդրումը. Զիգուլյաս, Քյունգ, Փանենբերգ, Բոֆֆ, Մոլթման, Բրոք, Քասալդալիգա, Շյուսլեր-Ֆիորենցա:

-Խորհրդաբանություն: Խորհուրդի ընկալումը: Խորհուրդների թվի հարցը: Խորհուրդների վավերականության ու ներգործության պայմանները: Մկրտության, Դրոշմի, Պատարագի, Ապաշխարության, Կարգ հիվանդաց, Ձեռնադրության և Պսակի խորհուրդների աստվածաշնչյան հիմքերը և աստվածաբանությունը:

-Վախճանաբանություն: Բ Գալստի հետ կապված եզրերի բովանդակային նշանակությունը: Ա. Հարություն, Բ. Հարություն, Վերստին ծնունդ, Հազարամյա վարդապետություն՝ սահմանումը համաձայն տարբեր եկեղեցիների դավանանքի, եկեղեցու հափշտակություն, փողի հնչելը, դատաստան, կորստյան որդին, գազանի կնիք՝ Հայտ. ԺԳ.18; Հայտ. ԺԴ գլուխ: Նախահազարամյա, հետհազարամյա, անհազարամյա վարդապետությունները: Ուղղափառ և բողոքական եկեղեցիների մոտեցումներ: Համառոտ ակնարկ Նիկիական հանգանակի վերջին մասի՝ դատաստանի, հավիտենական կյանքի վերաբերյալ:

Գրականություն

1. **Ալիստեր Ե. Մակ-Գրեթ**, Աստվածաբանություն. Հիմունքներ, Ս. Էջմիածին, 2009:
2. **Արշակ Տեր-Միքելեան**, Հայաստանյայց Սուրբ Եկեղեցու Քրիստոնեականը (վերահրատարակություն), Ս. Էջմիածին, 2007:
3. «**Գանձասար**» Աստվածաբանական հանդես:
4. **Գարեգին Ա.**, Տեսական Աստուածաբանութիւն, Երկեր Հատոր Ա., Կանադա, 2003:
5. **Գարեգին Ա.**, Քաղկեդոնի ժողովը և Հայոց եկեղեցին, Նիւ Եորք, Լոնտոն, 2012:
6. **Գիրք թղթոց**, Մատենագրութիւն նախնեաց, Թիֆլիս, 1901:
7. **Գրիգոր Տաթևացի**, Գիրք հարցմանց, Երևան, 2020:
8. **Գրիգոր Տաթևացի**, Ոսկեփորիկ, Երևան, 1995:
9. **Եզնիկ արք. Պետրոսյան**, Ներածություն Հայ Եկեղեցու Քրիստոսաբանության, Երևան, 2016:

10. Եկեղեցի. դեպի ընդհանուր տեսական, Փաստաթուղթ Հ^մ 214 «Հավատք և կարգ» հանձնախմբի/ Էջմիածին ամսագիր, 2017 Ռ, էջ 17-97:
11. **Զարեհ Արք. Ազնավորեան**, Մեկնութիւն Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցւոյ հավատամքին, Հալէպ, 2008:
12. Ընտրանի ժամանակակից աստվածաբանական մտքի. Հատոր Ա. Տեսական աստվածաբանության հարցեր, կազմող և խմբագիր՝ **Տ. Ճահե ծ. վրդ. Անանյան**, Ս. Էջմիածին, 2020:
13. **Կալլիստոս եպս. Վեար**, Ուղղափառ ուղին, Ս. Էջմիածին, 2010:
14. **Կնիք հաւատոյ** ընդհանուր սուրբ եկեղեցւոյ յուղղափառ և ս. Հոգեկիր հարցն մերոց ժառանգութեանց յաւուրս Կոմիտաս կաթողիկոսի համահաւաքեալ. Հրատարակութիւն Կարապետ եպիսկոպոսի, Ս. Էջմիածին, 1914: Վերահրատարակություն Անթիլիաս, 1988:
15. **Հ. Յովսէփ վրդ. Գաթըրճեան**, Հիմնական տարբերութիւն Կաթուղիկէ և Էջմիածնական դաւանութեանց, Կ. Պոլիս, 1864:
16. **Հ. Յովսէփ վրդ. Գաթըրճեան**, Հանգանակ հաւատոյ որով վարի Հայաստանեայց եկեղեցի, Վիեննա, տպ. Մխիթարեան, 1891:
17. **Մաղաքիա արք. Օրմանեան**, Տեղիք Աստուածաբանութեան, Երուսաղէմ, 1985:
18. **Ներսէս եպս. Սէթեան**, Վարդապետութիւն Հայրապետաց Հայոց, Վիեննա, 1994:
19. **Նորայր Արք. Պողարեան**, Հայ Եկեղեցւոյ Հաւատոյ Հանգանակները, Երուսաղէմ, 1993:
20. **Ճահե Արք. Աճեմեան**, Մեր հաւատքը (Հաւատոյ Հանգանակ, Դաւանանք Հայ Եկեղեցւոյ), Ս. Էջմիածին, 2001:
21. **Ճահէ արք. Գասպարեան**, Տեսական աստուածաբանութիւն, Անթիլիաս, 2000:
22. **Ճնորհք արք. Գալուստեան**, Տեղիք Աստուածաբանութեան, Երուսաղէմ, 1993:
23. Վատիկանյան Բ. Տիեզերաժողով, Վավերաթուղթեր. Դավանական Սահմանադրություն և Ժողովական Վճռագիրներ. 1. Եկեղեցին, 2. Համամիություն, 3. Արևելյան Եկեղեցիներ, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1967:
24. **Վարդան Արևելցի**, Գիրք հաստատութեան և արմատ հաւատոյ, Երևան, 1998:
25. **Иларион (Алфеев)**, Бог: Православное учение. — М.: Эксмо, 2014.
26. **Иларион (Алфеев)**, Иисус Христос: Бог и человек. — М.: Эксмо, 2014.
27. **Иларион (Алфеев)**, Конец времен: Православное учение. — М.: Эксмо, 2014.
28. **Иларион (Алфеев)**, Православие. Т. I: История, каноническое устройство и вероучение Православной Церкви. — М: Изд-во Сретенского монастыря, 2008.
29. **Иларион (Алфеев)**, Православие. Т. II: Храм и икона, Таинства и обряды, богослужение и церковная музыка. — М: Изд-во Сретенского монастыря, 2009.
30. **Иларион (Алфеев)**, Таинство веры. Введение в православное догматическое богословие, Издание одиннадцатое - Москва: Эксмо, 2017.
31. **Иларион (Алфеев)**, Творение Божие: Мир и человек. — М.: Эксмо, 2014.
32. **Иларион (Алфеев)**, Церковь: Небо на земле. — М.: Эксмо, 2014.
33. **Иустин (Попович)**, Собрание творений - в 5-ти томах. Перевод с сербского Сергея Фонова, Москва, Паломник, 2004-2007.
34. **Макарий (Булгаков)**, Введение в православное богословие. СПб., 1913.
35. **Макарий (Булгаков)**, Православно-догматическое богословие. Том 1. СПб., 1883.
36. **Макарий (Булгаков)**, Православно-догматическое богословие. Том 2. СПб., 1883.

37. **Павел Евдокимов**, Православие, Пер. с фр. (Серия "Современное богословие"). – М.: Издательство ББИ, 2012.
38. **Прот. Олег Давыденков**, Догматическое богословие: Учебное пособие. - Москва: Изд-во ПСТГУ, 2017.
39. **Прот. Фома Хопко**, Основы православия, Пер. с англ. под. ред. прот. Андрея Трегубова. - 2. print. - Нью-Йорк: R.V.R., 1989.
40. **Alister McGrath**, Understanding the Trinity, Eastbourne, UK: Kingsway Pulications, 1987.
41. **Avery Cardinal Dulles**, Models of the Church, Expanded edition, New York: Doubleday, 2002.
42. **Boris Bobrinskoy**, The mystery of the church: a course in Orthodox dogmatic theology, Yonkers, N.Y.: St. Vladimir's Seminary Press, 2012.
43. **Boris Bobrinskoy**, Mystery of the Trinity: Trinitarian Experience and Vision in the Biblical and Patristic Tradition, Crestwood, NY: Saint Vladimir's Seminary Press, 1999.
44. **Brian E. Daley, S.J.**, The Hope of the Early Church: A Handbook of Patristic Eschatology, Cambridge University Press, 1991.
45. **Christos Yannaras**, Elements of Faith. An Introduction to Orthodox Theology, Edinburgh 2000.
46. **David A. Fergusson**, Cosmos and the Creator: An Introduction to the Theology of Creation, London: SPCK, 1998.
47. **Georgios I. Mantzaridis**, The Deification of Man, Crestwood: St. Vladimir's Seminary Press, 1984.
48. **John Meyendorff**, Byzantine Theology: Historical Trends and Doctrinal Themes, New York, NY: Fordham University Press, 1987.
49. **John Polkinghorne**, Science and Creation: The Search for Understanding, London: SPCK, 1998.
50. **John Zizioulas**, Being as Communion, Crestwood: St. Vladimir's Seminary Press, 1985.
51. **John Zizioulas**, Communion and Otherness, New York: T&T Clark, 2006.
52. **John Zizioulas**, Lectures in Christian Dogmatics, ed. Douglas H. Knight, London: T&T Clark, 2008.
53. **Leif Frivold**, The Incarnation: A Study of the Doctrine of Incarnation in the Armenian Church in the 5th and 6th centuries according to the Book of Letters, Oslo, 1981.
54. **Matthew Steenberg**, Of God and Man: Theology as Anthropology from Irenaeus to Athanasius, London/New York, T&T Clark, 2009.
55. **Mauro Gagliardi**, Truth is a synthesis: Catholic dogmatic theology, Steubenville, Ohio: Emmaus Academic, 2020.
56. **Michael Pomazansky**, Orthodox dogmatic theology: a concise exposition, Platina, Calif.: Saint Herman of Alaska Brotherhood, 2005.
57. **Panayiotis Nellas**, Deification in Christ: Orthodox Perspectives on the Nature of the Human Person, Crestwood: St. Vladimir's Seminary Press, 1987.
58. **Peter C. Bouteneff**, Beginnings: Ancient Christian Readings of the Biblical Creation Narratives, Grand Rapids, MI: Baker Academic, 2008.
59. **Shahe Ananyan**, "The Armenian Christological Tradition", in: The Dialogue between the Eastern Orthodox and Oriental Orthodox Churches, ed. Christine Chaillot, Volos Academy publications, Volos 2016, pp. 301-316.

60. **Shahe Ananyan**, “Apologie et Christologie; La doctrine du Christ de l’Eglise arménienne aux Ve-XIIème siècles ”, in: Ostkirchliche Studien, Band 62, Heft 2 (2013), 230-251.
61. Spirit of God, Spirit of Christ: Ecumenical Reflections on the Filioque Controversy, (London: SPCK and Geneva: World Council of Churches, 1981).
62. The Cambridge Companion to Christian Doctrine, ed. by **Colin E. Gunton**, Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
63. The Cambridge Companion to Orthodox Christian Theology, edited by **Mary B. Cunningham and Elizabeth Theokritoff**, Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
64. The Cambridge Companion to the Trinity, ed. by **Peter C. Phan**, Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
65. The Oxford Handbook of Philosophical Theology, edited by **Thomas P. Flint**, Oxford: Oxford University Press, 2009.
66. The Oxford Handbook of Systematic Theology, edited by **Kathryn Tanner, John Webster, and Iain Torrance**, Oxford: Oxford University Press, 2009.
67. The Oxford Handbook of the Trinity, edited by **Gilles Emery, O. P. and Matthew Levering**, Oxford: Oxford University Press, 2011.
68. **William G. T. Shedd**, Dogmatic theology, Charleston, S.C.: Forgotten Books, 2011.

Գ. ԶՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ ԲԱՐՈՅԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

-Բարոյագիտության ոլորտը, կառուցվածքը, սահմանները, ներքին բաժանումները. բարույք, էթիկա, բարոյագիտություն, բարի-չար, ճիշտ-սխալ, վատ-լավ, բարոյական, ոչ-բարոյական, անբարոյական և ապաբարոյական հասկացությունները: Էթիկայի ճյուղերը: Զրիստոնեական բարոյագիտություն, առարկայի սահմանումը, թեմաները, տեղն աստվածաբանության մեջ:

-Բացարձակ, հարաբերական և ոչ-կոգնիտիվ մոտեցումներ. բազմազանություն և հարաբերականություն. էթիկական քննարկման նախապայմանները և դրանում ազդող գործոնները. դետերմինիզմ և ազատություն. իրավունք և պատասխանատվություն:

-Պատական հունական էթիկա. Սոկրատ: Պլատոնի էթիկական հայացքները: Արիստոտելի քննական էթիկան: Էպիկուրյան և ստոյիկյան էթիկական հայացքներ:

-Բնական բարոյական օրենքի տեսությունը. բնական օրենքի տեսության հունա-հելլենիստական հիմքերը: Թոմաս Աքվինացու բարոյագիտական համակարգը. բանականության դերը, իրական և երևութական բարին, արտաքին և ներքին գործողություններ, առաջնային և երկրորդական հրահանգներ (prima secundum): Կազուիստական էթիկա, առաքինություններ:

-Պայմանագրային տեսություններ. օրենք և սոցիալական պայմանագիր՝ Հոբսի, Լոկի և Ռուսոյի հայացքները: Սոցիալական դաշինքը և իրավունքը որպես էթիկայի հիմք:

-Ուտիլիտարիզմ. Բենթամի և Միլի սոցիալական և էթիկական հայացքները, ուտիլիտարիզմի տեսությունը: Գործողության և կանոնի ուտիլիտարիզմ: Նախընտրության և շարժառիթի ուտիլիտարիզմ:

-Վեոնտոլոգիա. Կանտը և «Է-պետք է» (Is-Ought) անցումը: Գերագույն բարին (summum bonum): Բարոյական օրենքը իբրև ապրիորի-սինթետիկ իրողություն: Բարի կամեցողություն և շարժառիթ: Կատեգորիկ իմպերատիվ ձևակերպումները. երեք պոստուլատները:

-Իրավիճակային էթիկա. կազուխատական էթիկան իբրև իրավիճակային էթիկայի նախընթաց: Ֆլետչըրի ազապեիզմը: Քրիստոնեական արմատական սիրո հիմնարար սկզբունքը: Ազապեիզմի կանխադրույթներն ու դրույթները:

-Նատուրալիզմ և ինտուիցիոնիզմ, էմոտիվիզմ և պրեսկրիպտիվիզմ. էթիկական նատուրալիզմ և «նատուրալիստական սխալը»: Ինտուիցիոնիզմի տեսությունը՝ Փրիչարդ և Ռոս: Էմոտիվիզմ կամ էթիկական ոչ-նատուրալիզմ՝ Այեր և Սթիվընսըն: Պրեսկրիպտիվիզմ՝ Հեր:

-Առաքինության էթիկա. առաքինություններն ըստ Պատոնի և Արիստոտելի: Առաքինությունները քրիստոնեական միջնադարյան բարոյագիտության մեջ: Առաքինության էթիկայի վերազարթոնքը Ի. դարում՝ Մաքհնթայր: Առաքինության էթիկայի առանձնահատուկ նկարագիրը: Ֆեմինիստական էթիկա:

-Խիղճ. Օգոստինոսն ու Աքվինացին խղճի մասին: Բաթլըրի ինտուիտիվ մոտեցումը: Էկզիստենցիալիզմ և էթիկա՝ բարոյական նորմերի առկախումը: Ֆեմինիստական ուղղություններ:

-Էթիկա և կրոն. էթիկայի և կրոնի փոխհարաբերության մոդելները: Կրոնական հեղինակությունը և «աստվածային հրահանգի» էթիկան: Քրիստոնեական և այլ կրոնների բարոյագիտական հայացքները:

-Աշխարհիկ էթիկա. Էգոիզմի տարատեսակները: Հումանիզմ: Այտրուիզմ կամ այլասիրություն:

-Ընդհանուր բարոյագիտություն, մարդկային կյանքի նպատակը. բարին, բարին՝ նպատակակետ կյանքի, բարին քրիստոնեական մտածողության և ուսմունքի մեջ:

-Մարդկային արարքը. արարքի սահմանումը, մտքի վկայությունը մարդ անհատի գործերում, դիտավորություն, պատասխանատվություն:

-Մարդկային ազատությունը. ազատության սահմանումը, Քրիստոսի հայացքը ազատության մասին, ազատություն - անիշխանություն, ազատություն - հնազանդություն:

-Մարդկային խիղճը. ի՞նչ է խիղճը, սահմանում, խիղճը զանազանիչ բարու և չարի, խիղճը՝ ձայն Աստծո, խղճի տարբեր տեսակները:

-Օրենք. սահմանում, օրենքի բաժանումները, բնական օրենքներ, դրական-սահմանված օրենքներ, Հին կամ մովսիսական օրենքներ, Նոր կամ քրիստոնեական օրենքներ, մարդկային օրենքներ:

-Առաքինություն. սահմանում, բնական առաքինություններ, գերբնական առաքինություններ, աստվածային կամ ավագ առաքինություններ, բարոյական առաքինություններ:

-Մոլություն. սահմանում, փորձություն, գլխավոր մոլություններ, մահացու մեղքեր, մեղաց խոստովանություն, կարգը և բովանդակությունը:

-Հավատք. սահմանում, մարդու կյանքն իր Արարչի հանդեպ, հավատքի անհրաժեշտությունը, հավատքի առարկան, հավատք և բանականություն:

-Հույս. սահմանում, հույսի առարկան, հույսի հիմնական նախապայմանը, հույսի դերը մարդ անհատի կյանքում:

-Մեր. սահմանում, սիրո կարևորությունն ու վեհությունը, սիրո առարկան, սիրո պսակը:

-Աղոթք. սահմանում, աղոթքի պարունակությունը, աղոթքի տեսակները, աղոթքի արտաքին պայմանները:

Գրականություն

1. **Աուրելիո Ֆերնանդես**, Բարոյախոսության հիմունքներ. աստվածաբանական ներածություն, «Էջմիածին» ամսագիր, 2016 թ, ԺԱ:
2. **Գարեգին Ա.**, Քրիստոնեական բարոյագիտություն, Երկեր, Հատոր Գ., Կանադա, 2005:
3. **Եղիշե արք. Գուրեան**, Բարոյագիտություն, Երուսաղեմ, 1936:
4. **Կիրիլ Պատրիարք**, Ազատություն և պատասխանատվություն, Ս. Էջմիածին, 2009.
5. **Նորման Գայսլեր**, Քրիստոնեական էթիկա: Արդի հիմնախնդիրներ և ընտրանքներ, Երևան 2019:
6. **Սարգիս Քեհեաեան**, Բարոյագիտություն. փիլիսոփայական ակնարկ, Ս. Էջմիածին 2018.
7. **Սր. Պախիոս Աթոսացի**, Կրքեր և առաքինություններ, խմբ., թարգմ.՝ Էդգար սրկ. Ծատուրյան, Երևան, 2015.
8. Սուրբ Հայրերի վարքն ու կենցաղավարությունը (Վարք հարանց), թարգմանություն գրաբարից, Ս. Էջմիածին, 2016
9. **Арх. Платон (Игумнов)**, Православное нравственное богословие, М. 1994.
10. **Бальтазар Г.У. фон; Ратцингер Й. (Бенедикт XVI); Шюрман Х.**, Принципы христианской этики, Пер. с нем., М., 2007.
11. **Кристофер Райт**, Око за око - Этика Ветхого Завета, Черкассы: Коллоквиум, 2010.
12. **Роджер Крук**, Основы христианской этики, Пер. с англ. Д. и Е. Ватуля - М.: Триада, 2005.
13. **Хосе Мария Вегас**, Основы христианской этики, СПб.: Изд-во С.-Петербур. унта, 2007.
14. **Adolf Wuttke; John Power Lacroix**, Christian ethics, Whitefish, MT.: Kessinger Publishing, 2007.
15. **David Elliot**, Hope and Christian ethics, New York, NY, USA: Cambridge University Press, 2017.
16. **D. Stephen Long**, Christian ethics, Oxford: Oxford Univ. Press, 2010.
17. **Edward C. Gardner**, Justice and Christian ethics, Cambridge: Univ. Pr., 2010.
18. Ethics in Practice: An Anthology, edited by **Hugh LaFollette**, Blackwell 1999.
19. **James I. H. McDonald**, Biblical interpretation and Christian ethics, Cambridge, UK; New York: Cambridge University Press, 2005.
20. **James I. H. McDonald; Ruth Harvey**, Christian values: theory and practice in Christian ethics today, Edinburgh: T & T Clark, 1995.
21. **Michael E. Allsopp**, Models of Christian ethics, Scranton: University of Scranton Press, 2003.
22. New dictionary of Christian ethics & pastoral theology, ed. by **David John Atkinson; David Field; Arthur F Holmes; Oliver O'Donovan**, Downers Grove, Ill.: IVP, 1995.
23. **Norman L. Geisler**, Christian ethics: contemporary issues & options, Grand Rapids, Mich.: Baker Academic, 2010.
24. **Paul J. Scherz**, Science and Christian ethics, Cambridge Cambridge University Press, 2019.
25. **R. C. Mortimer**, Christian ethics, London: Routledge, 2016.
26. **Samuel Wells**, Christian ethics: an introductory reader, Chichester, West Sussex, U.K.; Malden, Mass.: Wiley-Blackwell, 2010.

27. **Stanley S. Harakas**, *Living the Faith: The Praxis of Eastern Orthodox Ethics*, Minneapolis, MN: Light and Life, 1993.
28. *The Blackwell Companion to Christian Ethics*, edited by **Stanley Hauerwas and Samuel Wells**, London: Blackwell, 2004.
29. *The Oxford Handbook of Practical Ethics*, edited by **Hugh LaFollette**, Oxford: Oxford University Press, 2003.

ԵՐՐՈՐԴ ԲԱԺԻՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱՍՏՎԱԾԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ա. ԴԱՎԱՆԱՆՔԻ ԵՎ ՎԱՐԴԱՊԵՏԱԿԱՆ ՄՏՔԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

ա. «Քրիստոնեական վարդապետական մտքի պատմություն»

-Վաղ Եկեղեցին և նրա զարգացման կրոնամշակութային համատեքստերը. վաղ քրիստոնեական մտքի պատմության պարբերացումը՝ հուդայական, հելլենիստական և հռոմեական մշակութային համատեքստերը: Եկեղեցին և վաղ քրիստոնեական մտքի զարգացումը խոշոր քրիստոնեական կենտրոններում՝ Երուսաղեմ, Անտիոք, Հռոմ, Եփեսոս, Ասորիք և Ալեքսանդրիա:

-Վաղ Եկեղեցին և քրիստոնեական վարդապետական միտքը Բ. դարում. հուդայական և հելլենական քրիստոնյաներ: Առաքելական հայրեր. քրիստոնեական վարդապետական մտքի ընդհանուր առանձնահատկությունների ուրվագիծ: Բ. դարի կես – Բ. դարի վերջի ջատագով հայրերի ստեղծած աստվածաբանական համակարգերը: Հուդայական և հելլենիստական կրոնամշակութային համակարգերի ազդեցությունների վերջնական ամրագրումը: Բ. դարի քրիստոնեական ադանդներն ու հերետիկոսական շարժումները. վաղ քրիստոնեական ուղղափառ պատասխանը Իրինեոս Լուգդոնացու կողմից: Առաքելական ավանդության ստեղծումը:

-Գ. դարում առաջացած Սուրբգրային կանոնի վերջնականացումը. սուրբգրային մեկնություն և վարդապետություն: Յոթանասնից թարգմանության դերը: Ալեգորիա և մեկնողական նորմերի առաջացումը վարդապետական մտքի զարգացման պատմության մեջ:

-Բ.-Դ. դարերում քրիստոնյաների դեմ հալածանքները և դոնատիստական հերձվածին տրված քրիստոնեական ուղղափառ պատասխանը: Քրիստոնեական առաջին քաղաքական աստվածաբանությունները. Եվսեբիոս Կեսարացու «Կոնստանդինի կյանքը», Օգոստինոսի «Աստծո քաղաքը» և դրանց միջնադարյան հետևորդները: Քրիստոնեական եկեղեցու խորհրդական և վանական կյանքը վաղ և զարգացած միջնադարում: Դիդակտիկ, Հուստինոս Վկայի, Տերտուղիանոսի, Առաքելական ավանդության և Կյուրել Երուսաղեմացու վկայությունները Ա. – Դ. դարերում:

-Խորհրդական կյանքի մասին վեճերը զարգացած միջնադարում Արևելքում ու Արևմուտքում: Արևելյան և Արևմտյան վանականությունների տարբերությունները և դրանց արտահայտումը վաղ քրիստոնեական ու զարգացած միջնադարի վարդապետական մտքի վրա: Արևելյան և Արևմտյան ազգային քրիստոնեական ավանդությունների ստեղծումը. Հայ, վրաց, դպտի, ասորական, եթովպական, անգլո-սաքսոն և գոթական քրիստոնեական ավանդությունները:

-Բ.-Գ. դարերի քրիստոնեական միտքը. Երրորդաբանություն և քրիստոսաբանություն. Ասիական և հռոմեական մոնարխիականությունը, սաբելական մոդալիզմը: Երկաստիճան լոգոսի աստվածաբանությունը՝ Թեոփիլոս, Տերտուղիանոս, Հիպոլիտոս: Գ.-Դ. դարերի երրորդաբանական և քրիստոսաբանական վեճերի առաջացումն ու զարգացումը՝ Թեոսիս, արիոսականություն, հոմոուսիոս, հետերուսիոս, հոմոյոուսիոս, հոգեմարտություն:

-Դ. դարի երրորդաբանական և քրիստոսաբանական վեճերին տրված ուղղափառ պատասխանները՝ Տիեզերական ու տեղական ժողովներ: Օգոստինոսը և Արևմտյան աստվածաբանության զարգացման հիմնական թեմաները՝ երրորդաբանություն,

պելագիականություն և Ս. Հոգու մասին ուսմունքի առաջին ձևակերպումը: Դ.-Ե. դարերի քրիստոսաբանական վեճերը և Քաղկեդոնի ժողովի պատճառած պառակտումը:

-Արևմտյան և Արևելյան քրիստոնեական ավանդությունների վերջնական տարբերակումը: Պապական իշխանություն /Արևմուտք/ և Կեսարոպապիզմ /Արևելյան Բյուզանդական կայսրություն/: Իսլամի զարգացում, Արևմտյան քրիստոնեական կայսրության հզորացում, հերձված Արևելքի ու Արևմուտքի միջև: Խաչակրաց արշավանքներ: ԺԱ.-ԺԳ. դարերի սքոլաստիկ աստվածաբանության զարգացումը: Առաջին արևմտաեվրոպական համալսարանների հիմնումը և դավանաբանության զարգացումը: Բյուզանդական աստվածաբանության հիմնական թեմաներն ու զարգացման առանձնահատկությունները: Հովհան Դամասկացին և Գրիգոր Պալամացին իբրև զարգացաց միջնադարի բյուզանդական աստվածաբանության սկիզբ և վերջ:

-ԺԵ.-ԺԶ. դարերի Բարեփոխությունն ու եվրոպական աստվածաբանության զարգացումը: Կաթոլիկ բարեկարգումն ու նոր աստվածաբանական ուղղությունների զարգացումը: Եվրոպական Վերածնունդն ու Լուսավորական շարժումը և Արևմտյան աստվածաբանության զարգացումը ԺԶ.-ԺԸ. դարերում: Քրիստոնեական աստվածաբանության զարգացումը նոր և նորագույն ժամանակներում (ԺԹ.-ԻԱ. դարերի կաթոլիկ, բողոքական և օրթոդոքս հիմնական աստվածաբանական ուղղությունների ու նշանավոր ներկայացուցիչների ընդհանուր ուրվագիծ):

Գրականություն

1. **Երուանդ վրդ. Տեր-Մինասեանց**, Ընդհանուր եկեղեցական պատմություն, Հ. Ա., Հին Եկեղեցին, Ս. Էջմիածին, 1908 (Բ. հրատ., Ս. Էջմիածին, 2013):
2. **Երվանդ Տեր-Մինասյան**, Միջնադարյան աղանդների ծագման և զարգացման պատմությունից, Երևան, 1968:
3. **Андреа Милано**, Ипостась, Лицо, Личность. Генеалогия понятия в богословии Древней Церкви, Санкт-Петербург, 2019.
4. **Лебедев А. П.**, Споры об Апостольском символе. История догматов. Исследования по истории древней Церкви, Санкт-Петербург, 2004.
5. **Лурье В. М.**, История Византийской философии. Формативный период, СПб.: Аxiōma, 2006.
6. **Хегглунд Б.**, История теологии, Санкт-Петербург, 2001.
7. **Ярослав Пеликан**, Христианская традиция. История развития вероучения. Том 1. (100 - 600), Москва, 2007.
8. **Ярослав Пеликан**, Христианская традиция. История развития вероучения. Том 2. (600-1700), Москва, 2009.
9. **Alister E. McGrath**, Historical Theology, An Introduction to the History of Christian Thought, Wiley-Blackwell, 2 ed., 2012.
10. **Cambridge History of Christianity**, Vol. 1-9, Cambridge University Press, 2008.
11. **Gregg Allison**, Historical Theology: An Introduction to Christian Doctrine, Grand Rapids, Mich: Zondervan, 2011.
12. **John Behr**, The Formation of Christian Theology. Vol. 1. The Way to Nicaea, Crestwood, New York, 2001.
13. **John Behr**, The Formation of Christian Theology. Vol. 2. The Nicene Faith. Part One: True God of True God, Crestwood, New York, 2004.

14. **John Behr**, The Formation of Christian Theology. Vol. 2 The Nicene Faith. Part Two: One of the Holy Trinity, Crestwood, New York, 2004.
15. **Martin Davie**, New dictionary of theology: historical and systematic, Downers Grove, Illinois: IVP Academic, 2016.
16. The dictionary of historical theology, ed. by **Richard Bauckham; Trevor A Hart**, Carlisle, Cumbria, UK: Paternoster Press, 2000.
17. **William C. Placher; Derek R. Nelson**, A history of Christian theology: an introduction, Louisville, KY: Westminster John Knox Press, 2013.
18. **William C. Placher; Derek R. Nelson**, Readings in the history of Christian theology. Volume 1. From its beginnings to the eve of the reformation, Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press, 2015.
19. **William C. Placher; Derek R. Nelson**, Readings in the history of Christian theology. From the reformation to the present, Westminster John Knox, 2017.

բ. «Հայոց Եկեղեցու վարդապետական մտքի պատմություն»

-Հայ վարդապետական մտքի ուսումնասիրության սկզբնաղբյուրները. կազմությունը, պատմականությունն ու առանձնահատկությունները: Հայ վարդապետական մտքի պարբերացումը՝ վարդապետական մտքի ուսումնասիրության համատեքստում:

-Հայոց Եկեղեցու վարդապետական մտքի վերջնական ձևավորումը. հայ դավանաբանության ժողովածուներն իբրև հիմնական սկզբնաղբյուր: Հայ թարգմանական գրականության ազդեցությունը հայ վարդապետական մտքի զարգացման վրա: Հայ-կաթոլիկ և հայ-քաղկեդոնական շարժումները, դրանց կարևորությունը հայ վարդապետական մտքի համար:

-Հայ վարդապետական մտքի ուսումնասիրության հիմնական թեմաներն ու առանձնահատկությունները: Վարդապետական գրվածքներ և վարդապետներ. առանձին աստվածաբանների թողած ազդեցությունը հայ վարդապետական մտքի վրա:

Գրականություն

1. **Աբել վարդապետ Օղլուգեան**, Համռօտ ակնարկ Հայ Եկեղեցւոյ վարդապետական աստուածաբանութեան գրականութեան, Գանձասար Դ. Հատոր, Երևան 1993:
2. **Արշակ Տէր-Միքէլեան**, Հայաստանեայց եկեղեցին և Բիւզանդական ժողովոց պարագայք, Մոսկուա, 1892:
3. **Գարեգին վրդ. Յովսէփեան**, Խոսրովիկ թարգմանիչ, Էջմիածին, 1899:
4. **Գիրք թղթոց**, Մատենագրութիւն նախնեաց, Թիֆլիս, 1901:
5. **Գրիգոր Տաթևացի**, Ոսկեփորիկ, Երևան, 1995:
6. **Երուանդ վրդ. Տէր-Մինասեանց**, Հայոց եկեղեցւոյ հարաբերությունները Ասորոց եկեղեցիների հետ, Էջմիածին, 1908 (Բ. հրատ., Ս. Էջմիածին, 2012):
7. Ընդհանրական թուղթք Սրբոյն **Ներսիսի Ծնորհալոյ**, ՅԵրուսաղէմ, 1871 (Անթիլիաս, 1974):
8. **Կնիք հաւատոյ** ընդհանուր սուրբ եկեղեցւոյ յուղղափառ և ս. Հոգեկիր հարցն մերոց ժառանգութեանց յաւուրս Կոմիտաս կաթողիկոսի համահաւաքեալ. Հրատարակութիւն

Կարապետ եպիսկոպոսի, Ս. Էջմիածին, 1914: Վերահրատարակություն՝ Անթիլիաս, 1988:

9. **Հակոբ Անասյան**, Հայկական մատենագիտություն Ե-ԺԸ դդ., Հտ. 1, Երևան, ՀՍՍՌ-հրատ., 1959:
10. Հայ թարգմանական գրականություն, երեք հատորով, Հայաստանի ազգային գրապալատ, Երևան, 2013-2021:
11. **Հակոբ Մանանդեան**, Յունաբան դպրոցը և նրա զարգացման շրջանները, Վիեննա, 1928:
12. **Վարդան Այգեկցի**, Գիրք Հաստատութեան և Արմատ Հաւատոյ, Երևան 1998:
13. **Լևոն Տեր-Պետրոսյան**, Հայ հին թարգմանական գրականությունը, Երևան, 1984
14. **Karekin Sarkissian**, A Brief Introduction to Armenian Christian Literature, Faith Press, London, 1960.

Բ. ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ա. «Հայ եկեղեցական մատենագրություն»

-«Հայ եկեղեցական մատենագրություն» առարկան. «Հայ եկեղեցական մատենագրության» իմաստային շերտերը և ուսումնասիրության սահմանները: Հայ միջնադարյան մատենագրության աստվածաբանական և պատմաբանասիրական լուսաբանման մեթոդաբանական սկզբունքները և ժամանակագրական սահմանները: Հայ եկեղեցական մատենագրության սկզբնակետի ու վերջնասահմանի խնդիրը: Հայ եկեղեցական մատենագրության ժանրերը: Կապը հայրախոսական գրականության հետ: Հայ եկեղեցական մատենագրության պատմական փուլերի դասակարգման մեթոդաբանական սկզբունքները և հարակից գիտությունները: Տեղը և դերն աստվածաբանության համակարգում:

-Հայ եկեղեցական մատենագրության հոգևոր հիմքերը. Ս. Գրիգոր Լուսավորչի անվամբ հայտնի երկերի հեղինակային պատկանելության հարցը: «Հանախապատում» ճառերում և «Ս. Գրիգորի վարդապետության» մեջ արծարծվող վարդապետական հարցերը: Ս. Գրիգոր Լուսավորչի անվամբ հայտնի մանր երկերը («Կանոնք», «Հարցմունք», «Սահմանադրություն կարգաց» և այլն) և դրանց վարդապետական ու գործնական նշանակությունը: Ս. Սահակ Պարթևի եկեղեցաքաղաքական գործունեությունը և բացառիկ նպաստը Հայ եկեղեցական մատենագրության ձևավորման և ամբողջացման գործին: Թարգմանական գործունեությունը: Մատենագրության (ներեկեղեցական կարգին վերաբերող Կանոններ, Ավագ շաբաթվա կարգի շարականներ, Ծիսական մատենագրությանը բերած մասնակցություն և այլն) խորհրդական բովանդակությունը: Դավանաբանական դիրքորոշումը. Պրոկղ և Ակակիոս հայրապետներին հղած թղթերը: Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի կենսագործունեության բացառիկ կարևորությունը Հայ եկեղեցական մատենագրության մեջ: Երկերը և դրանց հեղինակային պատկանելության հետ կապված խնդիրները: «Այաշխարհության կարգի» շարականները, դրանց վարդապետական բովանդակությունը և կապը հայրախոսական ավանդույթի հետ: Ե. դարի հայ թարգմանական մատենագրությունը և դրա համակարգված բնույթը (Աստվածաշունչ, հայրախոսական [մեկնաբանական, ճառախոսական], սրբախոսական, պատմագրական, կանոնական, ծիսական երկեր):

Հունարան թարգմանությունների 4 հիմնական փուլերը: Թարգմանությունների շարժառիթը, լեզվաքերականական առանձնահատկությունները և աստվածաբանական ուղղվածությունը: **-Հայ եկեղեցական մատենագրության սկզբնավորումը և համակարգումը.** Կորյունի «Վարք Մաշտոցի» երկի սրբախոսական ավանդները: Կորյունին վերագրվող թարգմանական երկերը: Եզնիկ Կողբացու «Եղծ աղանդոց»-ը որպես ջատագովական աստվածաբանության կոթողային հուշարձան: Երկում արժարժված վարդապետական խնդիրները: Եզնիկի անունով խրատների հարցը: Հովհան Մանդակունու եկեղեցաքաղաքական գործունեությունը: «Ճառեր»-ը և դրանց հեղինակային պատկանելության հարցերը: «Ճառեր»-ի վարդապետական, բարոյաբանական բովանդակությունը և աստվածաբանական արժեքը: Մանդակունու անունով մանր երկերի (Կանոններ, «Ապացույց» և այլն) աստվածաբանական արժեքը: Եղիշեի երկերի և Ճառերի (Քրիստոսի չարչարանաց և տնօրինական այլ գործերի մասին) աստվածաբանական և խորհրդաբանական արժեքը: Մովսես Խորենացու վերաբերմունքն անտիկ արժեհամակարգերի նկատմամբ: Նրա անունով հայտնի ճառերը և գանձերը: Մամբրե Վերծանողի ճառերը (Ս. Ծննդյան, Երուսաղեմ մուտք գործելու, Ղազարու հարության):

-Հայ դավանաբանական մատենագրության վաղ փուլը (Ձ.-Ը. դարեր). Ե.-Ձ. դարերի քրիստոսաբանական վեճերը և Հայոց Եկեղեցին: Անանիա Սյունեցու թարգմանական գործերը: «Ի խորհուրդ կատարմանն առաքելոյն Պետրոսի» ճառի աստվածաբանական ուղղվածությունը: Խաչի վարդապետությունը: Դավիթ Անհաղթի «Ներբող Ս. Խաչի» երկը և դրա աստվածաբանական նշանակությունը: Պետրոս Սյունեցու մատենագրության աստվածաբանական արժեքը: Կոմիտաս Աղցեցու դավանաբանական ձեռնարկումները: Վրթանես Քերթողի «Յաղագս պատկերամարտից» երկի և թղթերի աստվածաբանական բովանդակությունը: Մաթուսաղա Սյունեցու «Թուղթ հղված հունաց Հերակլ կայսրին» երկի աստվածաբանական արժեքը: Հովհաննես Մայրագումեցու դավանաբանական դիրքորոշումն ըստ «Կնիք հավատոյ» ժողովածուի և «Վերլուծություն կաթողիկե եկեղեցույ» երկի: Թեոդորոս Քոթենավորի, Մովսես Քերթողի և Դավիթ փիլիսոփա Հարքացու երրորդաբանական և քրիստոսաբանական ըմբռնումները: Անանիա վրդ. Ծիրակացու արարչաբանությունը, հանգանակաբանությունը, ճառերը և կանոնական լուծումները: Մողմոն Մաքենացու հակաճառական աստվածաբանությունը: Գրիգորիս Արշարունու «Մեկնութիւն ընթերցուածոց» երկի խորհրդաբանական և աստվածաբանական բովանդակությունը: Եկեղեցական կյանքի բարեկարգման Ս. Հովհան Օձնեցու ջանքերը: Դավանաբանական, եկեղեցաբանական և կանոնական իրավունքին վերաբերող մատենագրությունը: «Գիրք Թղթոց»-ի ամբողջացումը: Ստեփանոս Սյունեցու մեկնողական, դավանաբանական և եկեղեցաբանական երկերը: Խոսրովիկ Թարգմանչի քրիստոսաբանական երկերը և թղթերը:

-Թ.-ԺԲ. դարերի հայ աստվածաբանական գրականությունը. Սահակ Մռուտի դավանաբանական թղթերը. Չաքարիա Չազեցու աստվածաբանական ճառերը: Մաշտոց Եղիվարդեցու «խրատներ»-ը: Արտավազդ Մազազունու, Տանատ և Թովմա վարդապետների «Հարցուպատասխաններն» իբրև դարաշրջանի կրոնամշակույթային և աստվածաբանական իրավիճակի դրսևորումներ: Արամ մատենագրի «Թղթի» վարդապետական արժեքը: Խոսրով Անձնացու մատենագրական երկերը: Անանիա Մոկացու թղթերը: Հակոբ Ծպատեցին որպես եկեղեցու սրբազան ավանդության պահապան: Խաչիկ Արշարունու աստվածաբանական ըմբռնումները: Անանիա Նարեկացու խրատները, «Հաւատարմատր»-ը և հակաթոնդրակյան երկերը: Գրիգոր Նարեկացու ներբողները և գանձերը: «Մատեան ողբերգության»: Մամվել Կամբջաձորեցու և Վարդան Անեցու աստվածաբանական մատենագրությունը: Գրիգոր

Մագիստրոսի Թղթերը և չափաբերական երկերը: Անանիա Սանահնեցու «Հակաճառութիւն ընդդէմ երկաբնակաց» երկը և ճառերը: Գրիգոր Ավագ Վկայասերի մատենագրությունը: Հովհաննես Սարկավագի աստվածաբանական և դավանաբանական երկերը, աղոթքները, յուժմունքները և բարոյախրատական ճառերը: Պողոս Տարնացու դավանաբանական և եկեղեցաբանական երկերը:

-Չարգացած միջնադարի հայ դավանաբանական մատենագրությունը. Ներսես Շնորհալու թղթերը, քերթողական և թարգմանական ժառանգությունը: Գրիգոր Տղայի եկեղեցաբանական վաստակը և թղթերը: Ներսես Լամբրոնացին և դարաշրջանի միջեկեղեցական հարաբերությունները: «Ատենաբանության» աստվածաբանական նշանակությունը: Լամբրոնացու թարգմանական ժառանգությունը: Բարսեղ Մարաշեցու ողբ-դամբանականը: Վարդան Արևելցու դավանաբանական երկերը, ճառերը և խրատները: Գրիգոր Աբայանի «Գիրք պատճառաց»-ը որպես մատենագիտական ուղեցույց: Մխիթար Գոշի դավանաբանական («Թուղթ առ Վրացիսն» և այլն) և կանոնական («Դատաստանագիրք») երկերը: Աղոթքները, առակները և խրատները: Դավիթ Քոբայրեցու եկեղեցաբանական երկերը, պատճառները և յուժմունքները: Հովհաննես Վանական Տավուշեցու դավանաբանական, եկեղեցաբանական և տոմարական երկերը: Եկեղեցաքաղաքական գործունեությունը: Հակոբ Կոլայեցու պայքարը եկեղեցու ինքնության համար: Լուծմունքները: Գրիգոր Սկևռացու խրատները, ճառերը, ներբողները, քարոզները և այլն: Հովհաննես Գառնեցու խրատները, երրորդաբանական և հրեշտակաբանական վարդապետությունը: Մխիթար Սկևռացու, Վահրամ Բաբունու, Հովհաննես Երզնկացի-Պլուզի և Գևորգ Սկևռացու երկերը և ճառերը: Ստեփանոս Օրբելյանի եկեղեցաքաղաքական և մշակութային գործունեությունը: Մատենագրությունը: Գրիգոր Անավարզեցու ճառերը և ներբողները, շարականները: Մխարարական տարրերը դրանց մեջ: Մովսես Երզնկացու դավանաբանական երկերը: Մխիթար Սասնեցու աստվածաբանական և դավանաբանական ճառերը, մանկավարժական և քարոզչական գործունեությունը: Եսայի Նչեցու, Հովհաննես Ծործորեցու, Տիրատուր Կիլիկեցու և Կիրակոս Երզնկացու մատենագրության աստվածաբանական արժեքը: Հովհաննես Որոտնեցու կրթամշակութային գործունեությունը, աստվածաբանական, փիլիսոփայական և ճառախոսական երկերը: Գրիգոր Տաթևացու աստվածաբանական-դավանաբանական երկերը, քարոզները:

-Ուշ միջնադարի հայ եկեղեցական մատենագրությունը. Մատթեոս Ջուղայեցու և Գևորգ Երզնկացու քարոզները: Առաքել Սյունեցու մատենագրության («Աղամգիրք», «Դրախտագիրք», փիլիսոփայական երկեր, քարոզներ, տաղեր և այլն) աստվածաբանական արժեքը: Առաքել Բաղիշեցու մատենագրությունը: Հակոբ Ղրիմեցու տոմարական երկերը: Ղուկաս Լոռեցու քարոզները: Ստեփանոս Լեհացու «Բանք իմաստասիրականք...» երկը, հակաճառական, մեկնաբանական և թարգմանական գործերը: Ներսես Մոկացու մատենագրությունը: Հովհաննես Մրքուզ Ջուղայեցու եկեղեցաքաղաքական գործունեությունը և աստվածաբանական («Դավանություն հավատոյ», «Աստվածաբանություն», «Վիճաբանություն ընդ պատրի Էլիային» և այլն) ժառանգությունը: Ալեքսանդր Ջուղայեցու պատմահակաճառական երկերը: Հակոբ Նայանի աստվածաբանական-դավանաբանական («Վեմ հավատոյ», «Գիրք քրիստոնեական», «Գիրք կոչեցեալ Ճրագ ճշմարտության», Նարեկյուժմունք) երկերը: Միմեոն Երևանցու «Գիրք աղօթից», «Տօնացոյց», «Տաղարան», «Պարտավճար», «Չամբո», «Մեկնություն Հայտնության», «Քարոզգիրք» և այլ երկերը: Դավանական նպատակներով լատիներենից կատարված ԺԳ.-ԺԹ. դարերի աստվածաբանական երկերի թարգմանությունները:

-Հայ մեկնողական գրականության սկզբնավորումը և ծավալումը. ինքնուրույն մեկնողական գրականության սկզբնավորումը և հարաբերությունը Ալեքսանդրիայի, Անտիոքի, ասորական և եփեսոսյան դպրոցների մեկնողական ավանդույթների հետ: Ե. դարի հայրախոսական-մեկնողական գրականությունը: Մեկնության եղանակների (տառացի կամ այլաբանական) ընտրությունը: Վաղ շրջանի հայ մեկնողական գրականությունը. Եղիշեի և Համամ Արևելցու մեկնողական աստվածաբանությունը: Ատոմ Անձևացու ներբողականը: Հովհաննես Սյունեցու ճառերը: Տիրանուն վարդապետ: Միմեոն Աղձնեցու ճառերը: Ժ. - ԺԳ. դարերի Հայ մեկնաբանական գրականությունը: Գրիգոր Նարեկացու, Հովհաննես Կոզեռն Տարոնեցու, Անանիա Սանահնեցու, Արիստակես Լաստիվերցու և Պողոս Տարոնացու մեկնողական երկերը: Ներսես Ծնորհալու («Մեկնութիւն Մատթէի», «Մեկնութիւն Բարձրացուցեքի»), Սարգիս Ծնորհալու, Ներսես Լամբրոնացու մեկնողական ժառանգությունը: Սարգիս Կունդի խմբագիր մեկնությունները: Հովհաննես Մուշի որդու «Մեկնութիւն Եսայեայ» երկը: Հայ մեկնաբանական գրականությունը ԺԴ.-ԺԵ. դարերում: Ավետարանների մեկնությունները: Վարդան Արևելցու սուրբգրային մեկնությունները և «Լուծմունք ի Սուրբ Գրոց» («Ժղանք») ժողովածուն: Նրա հիմնած մեկնաբանական դպրոցը: Մխիթար Գոշի և Վանական Վարդապետ Տավուշեցու մեկնաբանական երկերը: Գևորգ Սկևռացու, Եսայի Նչեցու և Հովհաննես Ծործորեցու մեկնությունները: Տաթևի դպրոցի և Մատթեոս Չուղայեցու մեկնաբանական ժառանգությունը: Գրիգոր Խլաթեցու (Ծերենց) «Մեկնություն Արարածոց»-ը: Թովմա Մեծոփեցու «Մեկնութիւն Դանիէլի»: Հայ մեկնաբանական գրականությունը ԺԸ.-ԺԹ. դարերում: Հակոբ Նայյանի և Պետրոս արք. Բերթումյանի մեկնողական երկերը:

-Հայ ծիսաստվածաբանական մատենագրությունը. Սահակ Պարթևի շարականները և ծիսական մատենագրության բովանդակությունը: Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի շարականների վարդապետական բովանդակությունը և կապը հայրախոսական ավանդույթի հետ: Մողմոն Մաքենացին և «Տօնական» ճառընտիր ժողովածուի կազմումը: Թեոդորոս Բոթենավորի «Վարդավառի» ճառը: Անանիա Ծիրակացու շարականները: Ս. Հովհան Օձնեցու ծիսաստվածաբանական մատենագրությունը: Ս. Իսաչին նվիրված Սահակ Ձորափորեցու շարականները: «Մաշտոց» ծիսամատյանի խմբագրում-կազմումը: Պատարագի Խոսրով Անձևացու մեկնությունը: Հովհաննես Սարկավագի շարականները և տաղերը: Ներսես Ծնորհալու շարականները: Ներսես Լամբրոնացու ծիսաստվածաբանական երկերը և «Պատարագի մեկնությունը»: «Տոնապատճառ» ժողովածուի Վարդան Արևելցու խմբագրությունը: Հովհաննես Երզնկացի-Պյուզի, Գրիգոր Անավարզեցու, Մովսես Երզնկացու և Հովհաննես Արճիշեցու ծիսաստվածաբանական երկերը: Գրիգոր Տաթևացու ծիսաստվածաբանական ըմբռնումները: Գրիգոր Խլաթեցու (Ծերենց) ծիսական երկերը, թղթերը, «Հայսմավուրք» և «Գանձարան» ժողովածուների խմբագրումը: Գևորգ Երզնկացու ծիսաստվածաբանական երկերը: Ծիսական բնագրերի Թովմա Մեծոփեցու և Ալեքսանդր Չուղայեցու մշակումները: ԺԳ.-ԺԹ. դարերի ծիսաստվածաբանական թարգմանական գրականությունը:

-Հայոց ծիսաստվածաբանական ժողովածուները. ծիսամատյանների ձևավորման հիմքերը: Հայոց Եկեղեցու Ժամագրքի (Աղոթամատույցի) կազմավորումը և ինքնատիպությունը: Մայր (Ատենի) ժամագիրք և նրա կառուցվածքը: Ժամագրքի հրատարակությունները: Խորհրդատետր-պատարագամատույցների հայացումը, խմբագրումը և հատվածների ներմուծումը հայոց Պատարագի մեջ: Հայոց Պատարագի մասերը: Խորհրդատետր-պատարագամատույցների մեկնությունները: Բարսեղ Ճոնի «Ճոնընտիր» ժողովածուն: Շարակնոց (Երաժշտածիսարան, Կցորդարան) ծիսամատյանի

ձևավորումը: Ստեփանոս Սյունեցու «Ութձայն Կանոնները»: «Ձայնքաղ Շարական»: Ճաշոց (Տոնամակ, Տոնանամակ) ծիսամատյանը և Տերունի տոների տարեկան տոնակարգի սահմանումը: Մաշտոց ծիսարան ժողովածուն որպես քրիստոնեական ծիսակարգի կանոնների, հատուկ աղոթքների և օրհնությունների ամբողջացում: Ձևավորումը և անվան ստուգաբանությունը: Մաշտոց ծիսարանի տեսակները: Խառը Մաշտոց ժողովածուների (Մաշտոց-Գանձարան, Մաշտոց-Տաղարան) ձևավորումը: Տոնացույցը («Կանոնք ընթերցուածոց») որպես Հայոց Եկեղեցու տոների օրացուցային կարգի և արարողությունների կատարման ցուցումներ պարունակող ծիսամատյան: «Յոթնեակ ձևի» հաստատումը Ս. Սահակ Ա. Պարթևի կողմից: Հայոց Տոնացույցի ամբողջացումը, տոնական կարգավորումը և խմբագրումը: Հայոց Տոնացույցի կարգավորումը Սիմեոն Երևանցու կողմից: Եկեղեցական տարվա բաժանումներն ըստ Տոնացույցի: Տոնապատճառ ժողովածուի ստեղծումը: Տոնապատճառի բովանդակային ճոխացումը Գրիգորիս Արշարունու, Չաքարիա Ա. Չազեցու և Սամվել Կամրջաձորեցու կողմից: Տոնապատճառի խմբագրությունները ԺԲ.-ԺԳ. դարերում (Վարդան Հաղբատեցի, Վարդան Արևելցի):

-Հայ Եկեղեցու սրբախոսական մատենագրությունը. սրբախոսական գրականության (մարտիրոսաբանության) հիմնական տեսակները (վկայաբանություն, վարք) և ժանրերը (ողբ, տեսիլ, ներբողյան և այլն): «Վարք Սրբոց», «Տոնացույց» և «Ճառընտիր» ժողովածուները: Գրիգոր Ավագ Վկայասեր հայրապետը և Սրբախոսական երկերի հավաքումը: Հայսմավուրք ժողովածուի կազմումը որպես տոնելի սրբերի վարքի և վկայության պատմություն: Սրբոց հիշատակի յոթնեակական (շարժական) և անվանական դրությունը: Գրիգոր Բ. Վկայասերի Հայսմավուրքը: Հայոց Հայսմավուրքի Իսրայել Խաչենցու, Կիրակոս Գանձակեցու, Գրիգոր Է. Անավարզեցու և Գրիգոր Խլաթեցու խմբագրությունները: Վարքագրության բարոյահոգեբանական և բարոյախոսական մոտիվները: Եկեղեցական մատենագրության այս ժանրի գլխավոր և երկրորդական դրվագները, ներբողական և ժողովրդական տիպերը: Ազգային վարքագրության ծավալման հիմնական փուլերը: Ե. դարի թարգմանական («Գիրք Պիտոյից», «Վարք սրբոց Հարանց», «Վկայք Արևելից») և տեղական Վարքագրական երկերը: «Վարք Հիշատակարաններ»: Գրիգոր Բ. Վկայասերի «Տոնամակ» սրբախոսական-արարողական ժողովածուն: Հայոց Եկեղեցու վարքագրական ժանրերը՝ վարքեր և ներբողյաններ, տեղեկատու վարքեր: Շրջանառվող «Վարք-հիշատակարանները»: «Սոփերք Հայկականը» մատենաշարը: Վկայաբանական մատենագրությունը:

Գրականություն

1. **Աբրահամ Չամիհեան**, Հայ գրականության պատմություն, Ա. մաս, Նոր-Նախիջևան, 1914:
2. **Գարեգին վրդ. Չարբեհանալեան**, Հայկական հին դպրություն, Վենետիկ, 1932:
3. **Գարեգին Չարբեհանալեան**, Մատենադարան հայկական թարգմանությունաց նախնեաց, Վենետիկ 1889:
4. **Եղիշե արք. Դուրեան**, Պատմություն հայ մատենագրության, Երուսաղեմ, 1933:
5. **Կ. Հ. Քիպարեան**, Պատմություն հայ գրականության, Վենետիկ, 1992:
6. **Հակոբ Քյոսեյան**, Ներածություն հայ եկեղեցական մատենագրության, Երևան, 2018:
7. **Մանուկ Աբեղյան**, Երկեր, հ. Գ., Երևան, 1968, հ. Դ., Երևան, 1970:
8. **Մատենագիրք Հայոց**, հ. Ա.-ԻԱ., Անթիլիաս-Երևան, 2003-2018:
9. **Նորայր Արք. Պողարեան**, Ծիսագիտություն, Նյու Յորք, 1990:
10. **Նորայր արք. Պողարեան**, Հայ գրողներ, Ե.-ՄԷ. դդ., Երուսաղեմ, 1971:

Օժանդակ գրականություն

1. **Անանիա Սանահնեցի**, Հականառություն ընդդեմ երկաբնակաց, Հ. Քյոսեյան, Անանիա Սանահնեցի, Ս. Էջմիածին, 2000:
2. **Զարարիա ծ. վրդ. Բաղումյան**, Կիրակոս Երզնկացու սուրբ Եւագր Պոնտացու երկերի լուծմունքները, Երևան 2022:
3. **Ընտրանի հայ եկեղեցական մատենագրության** (աշխատ. Պ. Խաչատրյանի, Հ. Քյոսեյանի), Ս. Էջմիածին, 2003:
4. **Լիակատար վարք և վկայաբանություն Սրբոց** որք կան ի հին Տօնացուցի Եկեղեցույ Հայաստանեայց (ի Հ. Մկրտիչ վրդ. Ավգերեան), Վենետիկ, Ա.-ԺԴ., 1813-1815:
5. **Յովհաննես Սարկավագ**, Յաղագս նշանակի հավատոյ նիկիականն ՅԺԲ-իցն, «Փանձասար», Զ., Երևան, 1996, Էջ 278-297, Է., Երևան, 2002, էջ 332-370:
6. **Վարդան Այգեկցի**, Գիրք հաստատության և Արմատ հավատոյ (աշխատ. Ս. Շահէ քին. Հայրապետեանի, ներածությունը՝ Յ. Քեոսեյանի), Երևան, 1998:
7. **Վարդան Արևելցի**, Ճառք Ներբողեանք (աշխատ. Հ. Քյոսեյանի), Երևան, 2000:
8. **Սոփերք Հայկականք**, Ա.-ԺԹ., Վենետիկ, 1851-1956:
9. Սրբոյն հօրն մերոյ յերանելոյն **Գրիգորի Լուսավորչի** Յանախապատում Ճառք լուսավորք, Էջմիածին, 1884:
10. **Սուրբ Գրիգորի** վարդապետությունը (թարգ. գրաբ., առաջ. և ծանոթ. Ս. Արևշատյանի), Էջմիածին, 2007:
11. **Սուրբ Եղիշե Վարդապետ**, Աստվածաբանական երկեր, Ս. Էջմիածին, 2007:
12. **Տիմոթեոսի եպիսկոպոսապետի** Աղեքսանդրեայ Հականառութիւն առ սահմանյալսն ի ժողովոյն Քաղկեդոնի (ի լոյս ընծ. աշխատ. Կարապետ ծ. վրդ. և Երուանդ վրդ.), Ս. Էջմիածին, 1908:

բ. «Հայրաբանություն»

-Հայրաբանություն: Հայրաբանությունը որպես պատմաստվածաբանական գիտակարգ: «Եկեղեցական հայր», «Եկեղեցական ուսուցիչ» և «Եկեղեցական մատենագիր»: Հայրաբանական գրականության սկզբնակետի ու վերջնասահմանի խնդիրը, մատենագրության ժանրերը, շրջափուլերի ընդհանուր բնութագրությունը:

-Առաքելական Հայրեր. «Առաքելական հայրեր» անվան ստուգաբանությունը: Կղեմես եպս. Հռոմեացու, Իգնատիոս եպս. Անտիոքացու և Պողիկարպոս եպս. Չմյունացու թղթերը և նրանցում արժարժված համայնքային, ծիսական, աստվածաբանական և այլն խնդիրները: Պապիասի «Տերունական խոսքերի բացատրության» պահպանված հատվածների կարևորությունը Նոր կտակարանի ներածության համար: Դիդախե («Վարդապետություն երկոտասան առաքելոց»), Բառնարասի նամակը, Հերմասի «Հովիվ»-ը. ներածական խնդիրները և կարևորությունը:

-Չատագովական գրականություն. Չնավորման նախադրյալները և նպատակները: Հեղինակները (Արիստիդես Աթենացի, Հուստինոս Վկա (Փիլիսոփա), Աթենագորաս Աթենացի, Տատիանոս Ասորի, Մելիտոն Սարդեցի, Թեոփիլոս Անտիոքացի, «Նամակ առ Դիոգնետոս»):

-Հակաճառական գրականություն. հակաճառական գրականության հրապարակ գալու գաղափարական և ներեկեղեցական շարժառիթները: Հեղինակները (Հեգեսիպպոս, Դիոնիսիոս Կորնթացի, Իրինեոս Լիոնացի, Հիպպոլիտոս Բոստրացի):

-Գ. դարի Արևելյան հայերը և մատենագիրները. Արևելքի աստվածաբանական նշանավոր կենտրոնները՝ Ալեքսանդրիա, Անտիոք, Պաղեստինյան Կեսարիա:

-Կղեմես Ալեքսանդրացի. կյանքը, մատենագրության հանրագիտարանային բնույթը, վարդապետական հայեցակարգերը:

-Որոգիներ. նպաստը համաշխարհային քաղաքակրթությանը, կյանքը, մատենագրությունը: Աստվածաբանական համակարգը: Որոգիներասականություն և նրա պատմական ընթացքը:

-Դիոնիսիոս Ալեքսանդրացի. ընդհանրական եկեղեցու առջև ծառայած խնդիրների ուղղադավան լուծումները, մատենագրությունը:

-Գրիգոր Սքանչելագործ Նեոկեսարացի. կյանքը և մատենագրությունը:

-Մերթողիոս Պատարացի (Լիկիացի). ինքնության և կենսագրության հետ կապված խնդիրները: Մատենագրությունը:

-Գ. դարի լատին հայերը և մատենագիրները. Արևմուտքի աստվածաբանական կենտրոնները՝ Կարթագեն, Հռոմ:

-Տերտուլիանոսը և լատինալեզու աստվածաբանության համակարգումը: Կյանքը: Մատենագրական ժառանգությունը: Ուսմունքը:

-Ս. Կիրիանոս Կարթագենացի. նվիրապետական և մատենագրական գործունեությունը: Վարդապետությունը:

-Ալեքսանդրյան հայերը՝

Աթանաս Ալեքսանդրացի (293-375). կյանքը, մատենագրությունը, ուսմունքը, մատենագրության հայերեն թարգմանությունը:

Դիդիմոս Ալեքսանդրացի (Կույր) (~313-398). կյանքը, մատենագրությունը, ուսմունքը, մատենագրության հայերեն թարգմանությունը:

Կյուրեղ Ալեքսանդրացի (~376-~444). կյանքը, մատենագրությունը, ուսմունքը, մատենագրության հայերեն թարգմանությունը:

-Անապատական հայերը՝

Անտոն Մեծ († 356), Մակար Եգիպտացի (300-390), Իսիդորոս Պեղուսացի (~360-436/449/50), Ծենուրեն Ատրիպացի († 466) և մյուսները:

Եվագր Պոնտացի (346-399). կյանքը, մատենագրությունը՝ նրա և Նեղոս Սինայեցու անվամբ պահպանված, խորհրդապաշտությունը, մատենագրության հայերեն թարգմանությունը:

-Կապադովկյան հայերը՝

Բարսեղ Կեսարացի (329-379). կյանքը, մատենագրությունը, ուսմունքը, մատենագրության հայերեն թարգմանությունը:

Գրիգոր Նազիանզացի (328-389/90). կյանքը, մատենագրությունը, ուսմունքը, մատենագրության հայերեն թարգմանությունը:

Գրիգոր Նյուսացի (335-394). կյանքը, մատենագրությունը, ուսմունքը, մատենագրության հայերեն թարգմանությունը:

-Առաջավոր Ասիական ընդհանրական հայերը՝

Եփրեմ Ասորի (~306-~372/3). կյանքը, մատենագրությունը, ուսմունքը, մատենագրության հայերեն թարգմանությունը:

Կյուրեղ Երուսաղեմացի (~315-387). կյանքը, մատենագրությունը, ուսմունքը, մատենագրության հայերեն թարգմանությունը:

Եպիփան Կիպրացի (315-403). կյանքը, մատենագրությունը, մատենագրության հայերեն թարգմանությունը:

Հովհան Ոսկեբերան (347-407). կյանքը, մատենագրությունը, ուսմունքը, մատենագրության հայերեն թարգմանությունը:

-Արևմտյան հայրեր՝

Ամբրոսիոս (340-397). կյանքը, մատենագրությունը, մատենագրության հայերեն թարգմանությունը:

Հերոնիմոս (~347-419/20). կյանքը, մատենագրությունը, մատենագրության հայերեն թարգմանությունը:

Օգոստինոս (354-430). կյանքը, մատենագրությունը, ուսմունքը, մատենագրության հայերեն թարգմանությունը:

Գրականություն

ա) դասագրքեր

1. **Եզնիկ արք. Պետրոսյան**, Հայրաբանություն, Նախանիկիական շրջան, Բ. տպ., Երևան, 2017:
2. **Եզնիկ արք. Պետրոսյան**, Հայրաբանություն, Դ. դար, Երևան, 2018:
3. **Իոհան ավագերեց Մեյենդորֆ**, Ներածություն հայրախոսական աստվածաբանության, Ս. Էջմիածին, 2013:
4. **Հակոբ Քյոսեյան**, Եկեղեցու հայրեր, վարդապետներ (IV-VIII դդ.), Երևան, 2020:
5. **Арх. Филарет**, Историческое учение об отцах церкви, М., 1996.
6. **Карсавин Л. П.**, Святые отцы и учителя церкви. Изд. Московского университета, 1994.
7. **Прот Г. Флоровский**. Восточные отцы церкви, М., 2003.
8. **Сагарда Н. И., Сагарда А. И.** Полный корпус лекций по патрологии, СПб., 2004.
9. **Сидоров А. И., Доброцветов П. Л., Фокин А. Р.**, Патрология, Том 1, Церковная письменность доникейского периода, Москва, Познание, 2019.
10. **Фокин А. Р.**, Латинская патрология, Том 1, Период первый, Доникейская латинская патрология (150-325 гг.), Москва, 2005.
11. **Johannes Quasten**. Patrology. Vol. I: The Beginnings of Patristic Literature From the Apostles Creed to Irenaeus; vol. II: The Ante-Nicene Literature after Irenaeus; vol. III: The Golden Age of Greek Patristic Literature From the Council of Nicaea to the Council of Chalcedon; vol. IV: The Golden Age of Latin Patristic Literature From the Council of Nicaea to the Council of Chalcedon, Christian ClassicsTM, Allen 1995.

բ) սկզբնաղբյուրներ

1. **Ս. Աթանասի Աղեքսանդրիոյ** հայրապետի ճառք, թուղթք և ընդդիմացությունք, Վենետիկ, 1899:
2. **Աթանաս Աղեքսանդրացի**, Սաղմոսների մեկնություն (թարգմ.՝ Մ. Ղազարյանի), Երևան, 2000:
3. **Ս. Բարսեղ Կեսարացի**, Գիրք պահոց (աշխատ.՝ Կ. Մուրադյանի), Ս. Էջմիածին, 2008:

4. **Քարսեղ Կեսարացի**, Յաղագս վեցավեցյալ արարչության (աշխատ.՝ Կ. Մուրադյանի), Երևան, 1984:
5. **Գիրք պարապմանց սրբոյն Կյուրղի եպիսկոպոսի Աղէքսանդրու** Հայրապետի, Յաղագս մարդանալոյ Միածնին, Կ. Պօլիս, 1717:
6. **Գրիգոր Նյուսացի**, Մովսէսի կյանքը (թարգ. ֆրանս.՝ Պ. Շահբազյանի), Ս. Էջմիածին, 2008:
7. **Գրիգոր Նյուսացի**, Տեսությունն ի մարդոյն կազմությունն (Յաղագս կազմության մարդոյ), /քնն. բնագր., առաջար. և ծանոթագր.՝ Ս. Վարդանյանի/, Ս. Էջմիածին, 2008:
8. **Գրիգոր Նյուսացի**, Քրիստոնէական (թարգմ. ֆրանս.՝ Պ. Շահբազյանի), Էջմիածին, 2007:
9. **Մուրբ Եպիփան Կիպրացի**, Ճառք (աշխատ.՝ Հ. Քյոսեյանի), Ս. Էջմիածին, 2013:
10. **Եվսեբիոսի Կեսարացոյ Պատմություն Եկեղեցոյ** եղեալ յատուրոցն ի հայ ի հինգերորդ դարու, Վենետիկ, 1877:
11. **Սրբոյն Եփրեմի մատենագրությունք**, հ. 1-4, Վենետիկ, 1836:
12. **Եփրեմ Ասորի**, Հորդորակ ապաշխարության. Չորավոր աղոթք (Բ. հրատ., գրաք. փոխադր. Տ. Խաչատրյանի), Երևան, 2005:
13. **Եփրեմ Խուրի Ասորի**, Ճառ քառասնօրյա տիրոջ տանար գալու և Սիմեոն ծերունու մասին (Բ. հրատ., թարգ.՝ Ա. Մկրտչյանի), Ս. Էջմիածին, 1999:
14. **Եփրեմ Խուրի Ասորի**, Ճառ քառասնօրյա տիրոջ տանար գալու և Սիմեոն ծերունու մասին (թարգմ.՝ Ա. Համբարձումյանի), Ս. Էջմիածին, 1997:
15. **Եփրեմ Ասորի, Ճառքնտիր** (աշխարհաբար փոխադր. Մ. Արաբյանի), Ս. Էջմիածին, 2010:
16. **Ընթերցումներ Եկեղեցու հայրերի և վարդապետների մատենագրությունից** (հրատ. պատր.՝ Հ. Քյոսեյան), Երևան, 2008:
17. **Թուղթք Սրբոյն Իգնատիոսի Աստվածազգեաց մարտիրոսի** Անտիոքայ եպիսկոպոսի, Կ. Պոլիս, 1783:
18. **Մուրբ Իգնատիոս Աստվածազգեաց**, Թղթեր, Երևան, 2003:
19. **Ս. Կիպրիանոս Կարթագենացի**, Գիրք Եկեղեցու միասնության մասին, Ս. Էջմիածին, 2007:
20. **Մուրբ Կյուրեղ Երուսաղեմացի**, Կոչումն ընծայության (թարգ.՝ Ս. Կրկյաշարյանի), Ս. Էջմիածին, 2007:
21. **Ս. Հովհան Ոսկերեբան**, Ասույթներ Աստծու և հավատքի մասին (թարգմ.՝ Ս. Պողոսյանի), Երևան, 1998:
22. **Ս. Հովհան Ոսկերեբան**, Ճառերի ընտրանի (2-րդ վերանայված հրատ., թարգմ.՝ Թ. Խաչատրյանի), Էջմիածին, 2009:
23. **Ս. Յովհան Ոսկերեբան**, Ա. Ճառք Բ. Նշխարք ի մեկնությանց Ս. Գրոց, (աշխատ.՝ Հ. Քյոսեյանի), Էջմիածին, 2008:
24. **Ս. Հովհան Ոսկերեբան**, Ճառեր-Բ. (թարգմ. Գրաբարից՝ Մ. Արաբյանի), Էջմիածին, 2009:
25. **Ս. Հովհան Ոսկերեբան**, Ներբող Մուրբ Գրիգոր Լուսավորչին (թարգմ.՝ Հ. Պետրոսյանի), Էջմիածին, 1998:
26. **Որոգինես, Աղոթքի մասին** (թարգ. ֆրանս.՝ Պ. Շահբազյանի, առաջաբանը՝ Ե. արք. Պետրոսյանի), Էջմիածին, 2007:
27. **Մուրաա Սքուաստիկոս**, Եկեղեցական պատմություն, Վաղարշապատ, 1897:
28. **Օգոստինոս Երանելի**, Խոստովանություններ (թարգմ.՝ Խ. Գրիգորյանի), Երևան, 2002:

29. **Св. Ирений Лионский.** Творения. М., 1996.
30. **Писания мужей апостольских** (предисл. Р. В. Светлова), СПб., 2007 (կամ համապատասխան հայերեն հրատարակությունները):
31. **Alexander Roberts and James Donaldson** (ed.). The Ante-Nicene Fathers: The Writings of the Fathers Down to A.D. 325, Vol. 1-9, Peabody, 1995.
32. **Philip Schaff** (ed.). Nicene and Post-Nicene Fathers: First Series, Vol. 1-14, Peabody, 1999.
33. **Philip Schaff and Henry Wace** (ed.). Nicene and Post-Nicene Fathers: Second Series, Vol. 1-13, Peabody, 1995.

գ) «Գանձասար» աստվածաբանական հանդես

1. **Առաքյալների հետևորդ սուրբ Իրենեոսի վկայաբանությունը**, «Գանձասար» (Աստվածաբանական հանդես), Է., Երևան, 2002, էջ 411-415:
2. **Բառնարասի նամակը**, «Գանձասար» (Աստվածաբանական հանդես), Ը., Երևան, 2010, էջ 161-210:
3. **Զմյուռնիայի եպիսկոպոս և սուրբ նահատակ սուրբ Պողիկարպոսի նամակը փիլիպպեցիներին**, «Գանձասար» (Աստվածաբանական հանդես), Է., Երևան, 2002, էջ 164-177:
4. **Կիպրիանոս եպիսկոպոսի և Հուստիանե կույսի վկայաբանությունը**, «Գանձասար» (Աստվածաբանական հանդես), Ը., Երևան, 2010, էջ 600-610:
5. **Կղեմեսի առաջին նամակը կորնթացիներին**, «Գանձասար» (աստվածաբանական հանդես), Ե., Երևան, 1994, էջ 114-136, Զ., Երևան, 1996, էջ 203-227
6. **Հռոմի եպիսկոպոս Սուրբ Կղեմեսի Բ. նամակը կորնթացիներին**, «Գանձասար» (աստվածաբանական հանդես), Ը., Երևան, 2010, էջ 211-230:
7. **Սուրբ Պողիկարպոսի վկայաբանությունը**, «Գանձասար» (Աստվածաբանական հանդես), Է., Երևան, 2002, էջ 178-187:
8. **Տասներկու առաքյալների վարդապետությունը**, «Գանձասար» (Աստվածաբանական հանդես), Է., Երևան, 2002, էջ 138-160 (Վարդապետություն ՇԲ. Առաքելոց կամ Վարդապետություն Տեառն երկոտասն առաքելովք յազգս, Կ. Պոլիս, 1898):

դ) լրացուցիչ գրականություն

1. **Հ. Գարեգին Չարրհանալեան**, Մատենադարան հայկական թարգմանութեանց նախնեաց, Վենետիկ 1889:
2. **Հ. Գարեգին Չարրհանալեան**, Պատմություն մատենագրության Յունաց, հռոմեացուց և հարց եկեղեցւոյ ի պէտս ուսման ազգային վարժարանաց, Վենետիկ, 1856:
3. **Антология: Отцы и учителя церкви III в.**, В 2 т. М., 1996.
4. **Архиепископ Филарет (Гумилевский).** Историческое учение об Отцах Церкви. Т. 1-3. Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 1996.
5. **Писарев Л. И.** Очерки из истории христианского вероучения патристического периода: Век Мужей Апостольских (I и начало II в.), СПб., 2009.

Գ. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

ա. Ընդհանուր Եկեղեցու պատմություն

-Եկեղեցական պատմության առարկան, մեթոդները և տեղն աստվածաբանության համակարգում:

-Քրիստոնեությունն առաքելական շրջանում: Քրիստոնեությունը հետաառաքելական շրջանում: Առաքելական հայրեր: Քրիստոնեության հալածանքները: Հերետիկոսությունները և պառակտումները Վաղ Եկեղեցու կյանքում:

-Գ. դարի աստվածաբանական-դավանական և եկեղեցական-գործնական վեճերը:

-Քրիստոնեությունը Դ. դարասկզբին: Նիկիայի 325թ. Ա. Տիեզերական ժողովը: Նիկեական մեծ վեճը: Հակահիկեական ընդդիմության ձևավորումը և կանոնական ու դավանական ձեռնարկումները: Եկեղեցու ներքին կյանքը Դ. դարի 60-70-ական թվականներին: Կ. Պոլսի 381թ. Բ. Տիեզերական ժողովը:

-Քրիստոսաբանական վեճերի սկզբնավորումը և ծավալումը: Եփեսոսի 431թ. Տիեզերական ժողովը: Քրիստոսաբանական վեճերը 440-450-ական թվականներին: Քաղկեդոնի ժողովը: Եկեղեցին Չ. դարի առաջին կեսին: Կ. Պոլսի 553 թ. ժողովը: Եկեղեցին միակամության և պատկերամարտական վեճերի շրջանում: Եկեղեցու ներքին կյանքը Թ.-Ժ. դարերում: Քաղկեդոնական եկեղեցու 1054 թ. մեծ պառակտումը:

-Քրիստոնեական Արևելքը եկեղեցական մեծ պառակտումից հետո (ԺԱ. դարի երկրորդ կես): Ինքնագլուխ և ինքնավար ուղղափառ եկեղեցիներ: Ուղղափառ ինքնագլուխ պատրիարքությունները ԺԱ.-Ի. դարերում: Ռուս ուղղափառ եկեղեցի: Կիպրոսական և Վրացական ուղղափառ եկեղեցիներ: Բալկանյան ուղղափառ եկեղեցիներ: Արևելալավոնական և Ամերիկայի ուղղափառ եկեղեցիներ:

-Քրիստոնեական Արևմուտքը ԺԱ.-ԺԴ. դարերում: Կաթոլիկ Եկեղեցու «մեծ պառակտումը» և հակակաթոլիկյան ռեֆորմացիան: Լյութերականություն: Կալվինականություն: Անգլիկան Եկեղեցի: Կաթոլիկյան ռեֆորմացիա (հակառեֆորմացիա): Կաթոլիկ Եկեղեցին ԺԸ.-ԺԹ. դարերում: Վատիկանի առաջին ժողովը: Կաթոլիկ Եկեղեցին Ի. դարում: Վատիկանի Բ. ժողովը:

Գրականություն

ա) դասագրքեր

1. **Գարեգին վրդ. Սարգիսեան**, Ընդհանուր եկեղեցույ Պատմություն (ձեռագիր):
2. **Երուանդ վրդ. Տեր-Մինասեանց**, Ընդհանուր եկեղեցական պատմություն, Հ. Ա., Հին Եկեղեցին, Ս. Էջմիածին, 1908 (Բ. հրատ., Ս. Էջմիածին, 2013):
3. **Ու. Ուոլքեր**, Ընդհանուր եկեղեցույ պատմություն (թարգ.՝ Նարեկ եպս. Ալեմեզեանի), Անթիլիաս, 2005-2010 (Էլեկտրոնային տարբերակ: A history of the Christian Church (ed. by Williston Walker), 4th ed. New York, 1985):
4. **Болотов В. В.**, Лекции по истории древней Церкви. Т. II / История Церкви в период до Константина Великого. М., 1994: Т. IV / История Церкви в период Вселенских Соборов. М., 1994.
5. **Ярослав Пеликан**, Христианская традиция. История развития вероучения. Том 1. (100 - 600), Москва, 2007.

6. **Ярослав Пеликан**, Христианская традиция. История развития вероучения. Том 2. (600-1700), Москва, 2009.
7. **Cambridge History of Christianity**, Vol. 1-9, Cambridge University Press, 2008.
8. **Philip Schaff**. History of the Christian Church. Vol. 2-3, Massachusetts, 1996.

բ) սկզբնաղբյուրներ

1. **Ս. Աթանասի Աղեքսանդրիոյ Հայրապետի** ճառք, թուղթք և ընդդիմացությունք, Վենետիկ, 1899:
2. **Բառնարասի նամակը**, «Գանձասար» (Աստվածաբանական հանդես), Ը., Երևան, 2010, էջ 161-210:
3. **Գիրք պարապմանց սրբոյն Կյուրղի եպիսկոպոսի** Աղեքսանդրու Հայրապետի, Յաղագս մարդանալոյ Միածնին, Կ. Պոլիս, 1717:
4. **Եվսեբիոսի Կեսարացոյ Պատմություն Եկեղեցոյ** (հրատ. Արրահամ Ճարեան), Վենետիկ, 1877:
5. **Ս. Կիպրիանոս Կարթագենացի**, Գիրք Եկեղեցու միասնության մասին, Էջմիածին, 2007:
6. **Կղեմեսի առաջին նամակը կորնթացիներին**, «Գանձասար» (աստվածաբանական հանդես), Ե., Երևան, 1994, էջ 114-136, Զ., Երևան, 1996, էջ 203-227, **Հռոմի եպիսկոպոս Սուրբ Կղեմեսի Բ. նամակը կորնթացիներին**, «Գանձասար» (աստվածաբանական հանդես), Ը., Երևան, 2010, էջ 211-230:
7. **Ս. Կյուրեղ Երուսաղեմացի**, Կոչումն ընծայության, Ս. Էջմիածն, 2007:
8. **Հերմաս**, Հովիվ, Ս. Էջմիածն, 2000:
9. **Ղուկաս Ավետարանիչ**, Առաքելական կանոններ, Երևան, 1995:
10. **Սուրբ Սրբուստիկոս**, Եկեղեցական պատմություն, Վաղարշապատ, 1897:
11. **Վարդապետություն ԺԲ. Առաքելոց** կամ Վարդապետություն Տեառն երկոտան առաքելովք յազգս, Կ. Պոլիս, 1898:
12. **Свт. Афанасий Великий. Творения в четырех томах.** Т. I, М., 1994, с. 191-268; 287-444; Т. II, М., 1994, с. 176-494; Т. III, М., 1994, с. 3-92; 175-178, 251-311; Т. IV, М., 1994, с. 455-476, 477-479.
13. **Деянія Вселенских Соборовъ.** Т. I / I, II, III Соборы. СПб., 1996.
14. **Деянія Вселенских Соборовъ.** Т. IV / VI, VII, VIII Соборы. СПб., 1996.
15. **Евагрий Схоластик.** Церковная История (пер. с греч., вст. статья, комм. и прилож. И. В. Кривушина). СПб., 1999.
16. **Свт. Григорий Нисский.** Избранные произведения. М., 2007.
17. **Свт. Григорий Богослов.** Избранные творения. М., 2008.
18. **Созомен Эрмий Саламинский.** Церковная история. СПб., 1851.
19. **Феодорит еписк. Кирский.** Церковная история. СПб., 1852.24.
20. **Kelly J. N. D.** Early Christian Doctrines. London, 1965.
21. **Kelly J. N. D.** Early Cristian Creeds. New York, 1993.

զ) հանրագիտարաններ, վավերագրերի ժողովածուներ, և տեղեկատու գրականություն

1. **Քրիստոնեա Հայաստան**. հանրագիտարան, Երևան, 2002 (ծրագրային թեմաներին առնչվող հոդվածները)
2. **Католическая энциклопедия**. Т. I, М., 2002, Т. 2, М., 2005, Т. 3, М., 2007 (ծրագրային թեմաներին առնչվող հոդվածները):
3. **Православная Энциклопедия**. Т. 1-20, М., 2000-2013 (ծրագրային թեմաներին առնչվող հոդվածները):
4. **Христианство: Энциклопедический словарь**. Т. 1, М., 1993; Т. 2, М., 1995; Т. 3, М., 1995 (ծրագրային թեմաներին առնչվող հոդվածները):
5. **Encyclopaedia of Religion and Ethics** (ed. by James Hastings). Vol. 1-10, New-York, 1964.
6. **Realencyklopaedie fur protestantische Theologie und Kirche** (Begr. von J.J. Herzog./ Hrg. von Albert Hauck). Bd. 1-13, Leipzig, 1904.

դ) լրացուցիչ գրականություն

1. **Արշակ Տեր-Միքելեան**, Հայաստանեայց եկեղեցին և Բյուզանդեան ժողովոց պարագայք, Մոսկուա, 1892:
2. **Գրիմայեր Ա.**, Քաղկեդոնի ժողովը. ընդհարման մի վերլուծություն/«Գանձասար» (Աստվածաբանական հանդես), Չ., Երևան, 1996, էջ 11-43:
3. **Եզնիկ եպս. Պետրոսյան**, Հայրաբանություն, Ս. Էջմիածին, 1996, էջ 36-62, 234-288:
4. **Երուանդ վրդ. Տեր-Մինասեանց**, Հայոց Եկեղեցու հարաբերությունները Ասորոց եկեղեցիների հետ (հայկական և ասորական աղբյուրների համաձայն), Ս. Էջմիածին (Բ հրատ.), Մայր Աթոռոյ սպ., 2009:
5. **Երվանդ Տեր-Մինասյան**, Նեստորականությունը Հայաստանում 5-6 դարերում, Երևան, 1946:
6. **Երվանդ Տեր-Մինասյան**, Միջնադարյան աղանդների ծագման և զարգացման պատմությունից, Երևան, 1968:
7. Ընդհանրական թուղթ Սրբոյն **Ներսիսի Ծնորհալոյ**, Յերուսաղէմ, 1871:
8. **Մեսրոպ, քին. Արամեան**, Երեք Տիեզերական ժողովների դավանությունը (Աստվածաբանական ակնարկ) / «Գանձասար» (Աստվածաբանական հանդես), Ա., Երևան, 1992, էջ 110-140:
9. **Гергей Е.**, История папства. М., 1996.
10. **Документы Второго Ватиканского Собора**. М., 1998.
11. **Иоанн Павел II**. Апостольское послание "Свет Востока" // "Вопросы философии", 1996, № 4.
12. **Иоанн Павел II**, Вера и разум. Энциклика. М., 1999.
13. **Катехезис Католической Церкви**. М., 1996.
14. **Католичество** (Религии мира). Минск, 2006.
15. **Ковальский Н. А.** Папы и папство (пер. с польск.). М., 1991.
16. **Лозинский С. Г.** История папства. М., 1961.
17. **Овсиенко Ф. Г.** Католицизм. М., 2005.

18. **Поснов М. Э.** История Христианской Церкви (до разделения церквей – 1054 г.). Брюссель, 1964.
19. **Протестантство** (Религии мира). Минск, 2006.
20. **Скурат К. Е.,** История Поместных Православных Церквей. Т. I-II, М., 1994.

բ. «Հայոց Եկեղեցու պատմություն»

-Քրիստոնեության մուտքը Հայաստան (առաքելական դարաշրջան).
Քրիստոնեությունը Հայաստանում Ա. - Գ. դարերում. «Հայոց Եկեղեցու պատմություն» առարկան, Ս. Թադևոս և Ս. Բարդուղիմեոս առաքյալների քարոզչությունը հայոց մեջ. եպիսկոպոսական Աթոռ(ներ)ի հիմնումը: Առաքելական քարոզչության ավանդությունների պատմականությունը: Ոսկյանց և Սուրբիասյանց, Թեոդորոս Սալահունու վկայաբանությունները: Մերուժան Հայոց եպիսկոպոս:

-Քրիստոնեությունը Հայաստանի պետական կրոն: Հայոց Եկեղեցին Դ. դարում.
 Կրոնական ու քաղաքական իրադրությունը Հայաստանում քրիստոնեության պետականորեն ընդունման նախօրյակին: Հայաստանում քրիստոնեության պետական կրոն հռչակումը: Հռոմեական կայսրությունում քրիստոնեության թույլատրելի կրոն դառնալը և դրա հետևանքները Հայաստանի և Հայոց Եկեղեցու համար. «Դաշանց թուղթ». ստեղծման ժամանակը և նպատակը: Ս. Գրիգոր Լուսավորչի տեսիլքը և Ս. Էջմիածնի Մայր Տաճարի հիմնադրումը: Եկեղեցաշինության ծավալումը և թեմական կառույցների կազմակերպումը: Հայոց Եկեղեցու կանոնական ձեռնարկումները. «Կանոնք Սրբոյն Գրիգորի»: Հայոց Եկեղեցու քարոզչական առաքելությունը Վիրքում և Աղվանքում: Հայոց Եկեղեցին Ս. Արիստակես և Ս. Վրթանես Հայրապետների օրոք. վկայություններ Հայոց Եկեղեցու՝ Հայաստանին սահմանակից երկրներում քրիստոնեության քարոզչության մասին: Հայոց եկեղեցին և Նիկիայի 325 թ. Տիեզերական ժողովը: Հայ աշխարհիկ ու հոգևոր իշխանությունների փոխհարաբերությունները 333-353 թթ.: Աշխարհիկ ու հոգևոր իշխանությունների հակադրությունը Ս. Հուսիկ Ա. Պարթևի հայրապետության շրջանում: Ս. Գրիգորիս Պարթևի առաքելությունն Աղվանքում: Ս. Գրիգոր Լուսավորչի տան հայրապետական իշխանության ժամանակավոր ընդհատումը: Փառեն Ա. Աշտիշատի: Հայոց Եկեղեցին Ներսես Ա. Պարթևի հայրապետության շրջանում. Աշտիշատի եկեղեցական ժողովը: Թագավորական իշխանության և կաթողիկոսության փոխհարաբերություններն Արշակ Բ.-ի գահակալման շրջանում: Խաղ եպիսկոպոսի տեղապահությունը: Հայոց Եկեղեցու՝ «Կեսարիայի աթոռին ենթակա լինելու» վարկածների մերժումը մասնագիտական գրականության մեջ: Կ. Պոլսի 381 թ. Տիեզերական ժողովը և Հայոց Եկեղեցին:

-Հայոց Եկեղեցու ոսկեդարը. Սուրբ Մեսրոպ Մաշտոցի և Սուրբ Սահակ Պարթևի լուսավորչական առաքելությունը. Հայոց գրերի գյուտը: Հայ դպրոցի հիմնումը, թարգմանչաց շարժումը, Աստվածաշնչի թարգմանությունը: Բորբորիստների աղանդի դեմ պայքարը: Հայոց Եկեղեցու ջանքերը Մեծ Հայքի թագավորության պահպանման գործում: Սուրբ Սահակ Ա. Պարթևի գործունեությունը: Հայոց Եկեղեցու քրիստոսաբանական դիրքորոշումը և Եփեսոսի 431թ. Տիեզերական ժողովը: Ս. Սահակի և Կոստանդնուպոլսի Պրովկ պատրիարքի թղթակցությունը: Հայոց Եկեղեցու քրիստոսաբանական դավանագիրը և դրա համաքրիստոնեական արժեքը: Ս. Սահակ Մեծի արքայը և վերադարձը: Հակաթոռության (Սուրմակ, Բրքիշո) ձևավորումը: Հայոց Կաթողիկոսության երկփեղկումը (Ս. Սահակ և Շմունե): Ս. Սահակի և Ս. Մեսրոպի մահը:

-Հայոց Եկեղեցու գոյապայքարը (Ե. - Չ. դարեր). Շահապիվանի եկեղեցական ժողովը և դրա կանոնները: Հայոց Եկեղեցին և 449-451 թթ. Վարդանանց ազատագրական պատերազմը: Վարդանանք և Ղևոնդյանք: Հայոց Եկեղեցին Գյուտ և Հովհան Մանդակունի կաթողիկոսների հայրապետության շրջանում. Հայրապետական Աթոռի տեղափոխումը Դվին: Հայոց Եկեղեցին և 481-484թթ. Վահանանց պատերազմը: Հայոց Եկեղեցու դիրքորոշումը Քաղկեդոնի ժողովի վերաբերյալ. Դվինի Ա. և Բ. ժողովները: Դվինի Ա. և Բ. ժողովների սկզբնաղբյուրները: Հայոց Եկեղեցու վարչական կառույցը Չ. դարի երկրորդ կեսին: Հայ-բյուզանդական 572 թ. եկեղեցական «միությունը». Հովհաննես Բ. Գաբրելենացի:

-Հայոց Եկեղեցին Չ. դարի վերջին քառորդում և Է. դարում. Բյուզանդական կայսրության կրոնական քաղաքականությունը Հայոց Եկեղեցու նկատմամբ (Չ. դարի վերջ - Է. դարի սկիզբ): Ավանի հակաթոռության հիմնումը: Հայ-վրացական եկեղեցական հարաբերությունները Չ. դարի վերջին և Է. դարի սկզբին: Հայ-վրացական եկեղեցական միության պառակտումը: «Պարսից ժողովը». Մասանյան Պարսկաստանի դիրքորոշումը Հայոց Եկեղեցու նկատմամբ: Կոմիտաս Աղցեցի կաթողիկոսի շինարարական և մատենագրական գործունեությունը: Միակամության խնդիրը: Կարինի 633թ. ժողովը և հայ-բյուզանդական եկեղեցական հարաբերությունները: Նեսես Գ. Տայեցի. հայ-բյուզանդական «մերձեցումը»: Քաղկեդոնականության մերժումը Դվինի Ե. ժողովում: Տոմարական խնդիրները. Անանիա Շիրակացի: Հայ-բյուզանդական եկեղեցական հարաբերությունները Մահակ Գ. Չորովորեցու հայրապետության շրջանում: Մահակ Գ. Չորովորեցու կանոնական ձեռնարկումները:

-Հայոց Եկեղեցին Ը. դարում և Թ. դարի առաջին կեսին. Հայոց Եկեղեցու պայքարն Աղվանքում քաղկեդոնականության տարածման դեմ. Եղիա Ա. Արմիշեցի: Հայոց կաթողիկոսությունը Հովհան Գ. Օձնեցու հայրապետության շրջանում. Դվինի 719թ. եկեղեցական ժողովը: Հայ-ասորական եկեղեցական հարաբերությունները. Մանազկերտի եկեղեցական ժողովը: Հովհաննես Օձնեցու «Ճառ ընդդեմ երևութականաց» դավանաբանական երկը: Հայոց Եկեղեցու դիրքորոշումը պատկերապաշտության և պատկերամարտության վերաբերյալ: Հայոց Եկեղեցու պայքարը պավլիկյան աղանդի դեմ: Ս. Հովհաննես Գ. Օձնեցու «Ընդդեմ պավլիկեանց» երկը: Հայոց Եկեղեցին արաբական տիրապետության շրջանում (Ը. դարի 30-90-ական թթ.): Պարտավի ժողովը և Աստվածաշնչի կանոնը: Հայոց Եկեղեցին Թ. դարի առաջին կեսին: Հովսեփ Բ. Փարպեցին և նրա պայքարը արաբների կողմից կաթողիկոսական կալվածքները յուրացնելու դեմ: Հայոց Եկեղեցին Դավիթ Բ. Կակադեցու և Հովհաննես Դ. Ովայեցու հայրապետության շրջանում:

-Հայոց Եկեղեցին Բագրատունյաց թագավորության շրջանում. Հայ-բյուզանդական եկեղեցական հարաբերությունները Չաքարիա Չագեցու հայրապետության շրջանում. Շիրակավանի եկեղեցական ժողովը և նրա որոշումները: Հայոց Եկեղեցին Բագրատունյաց թագավորության վերականգնման ու ամրապնդման շրջանում: Մաշտոց Ա. Եղիվարդեցի կաթողիկոսի ծիսական բարեփոխումները. «Մաշտոց» ծիսարան: Հայոց Եկեղեցին ու հակաարաբական պայքարը Հովհաննես Ե. Դրասխանակերտցու աթոռակալության շրջանում: Հայոց Հայրապետական Աթոռի տեղափոխումն Աղթամար: Հովհաննես Ե. Դրասխանակերտցու «Պատմություն հայոց» և «Ճարք կաթողիկոսաց հայոց» երկերը: Հայոց Եկեղեցին Թ. դարի 30-60-ական թթ: Աղվանից կաթողիկոսության ու Սյունյաց եպիսկոպոսության խնդիրը: Հայրապետական Աթոռի փոխադրությունն Արգինա: Հայ-բյուզանդական եկեղեցական հարաբերությունները Խաչիկ Ա. Արշարունու հայրապետության շրջանում: Ներեկեղեցական կյանքը Մարգիս Ա. Սևանցի կաթողիկոսի օրոք: Պայքար թոնդրակյան աղանդի դեմ: Հայ-բյուզանդական հարաբերությունները և

Պետրոս Ա. Գետադարձ կաթողիկոսի որդեգրած քաղաքական ուղղությունը: Հայրապետական Աթոռի տեղափոխությունը Սեբաստիա:

-Հայոց Եկեղեցին (ԺԳ. դարի երկրորդ կես – ԺԵ. դարի կեսեր). Բյուզանդական կայսրության նվաճողական քաղաքականությունը և Հայոց կաթողիկոսությունը 1045-1065 թթ.: Բյուզանդական իշխանությունների բռնանշումները Հայոց Եկեղեցու նկատմամբ Խաչիկ Բ. Անեցու օրոք: Կաթողիկոսական ընտրության արգելքը և դրա վերացումը: Գրիգոր Բ. Վկայասերի ընտրությունը, գործունեությունն ու մատենագրական վաստակը: Կաթողիկոսական Աթոռի ժամանակավոր «պառակտումները» և Բարսեղ Ա. Անեցու ջանքերը դրանց վերացման ուղղությամբ: Գրիգոր Բ. Վկայասերի հայրապետության շրջանում հիմնված կաթողիկոսությունները: Գրիգոր Գ. Պահլավունու ընտրությունը և Աղթամարի հակաթոռ կաթողիկոսության հիմնումը: 1114թ. Սև լեռան եկեղեցական ժողովը: Կաթողիկոսական Աթոռի՝ Անի վերադարձնելու փորձերը: Կաթողիկոսական Աթոռի հաստատումը Հռոմկլայում: Հայ-լատին եկեղեցական հարաբերությունները Գրիգոր Գ. Պահլավունու աթոռակալման շրջանում. Անտիոքի 1141թ. եկեղեցական ժողովը: Հայ-բյուզանդական եկեղեցական հարաբերությունները (1165-1178թթ.): Հռոմկլայի 1178թ. եկեղեցական ժողովը: Ներսես Դ. Շնորհալու ծիսա-մատենագրական վաստակը: Հայոց եկեղեցին Գրիգոր Դ. Տղայի (1173-1193) աթոռակալման շրջանում: Հայոց կաթողիկոսության և հայաստանյան հոգևորականության փոխհարաբերությունները Գրիգոր Դ. Տղայի հայրապետության շրջանում. Գրիգոր Դ. Տղայի և Գրիգոր Տուտեորդու հակադրությունը: Հայոց եկեղեցին Գրիգոր Ե. Քարավեժի (1193-1194) աթոռակալման շրջանում: Ռուբինյանի իշխան Լևոն Բ.-ի և Գրիգոր Ե. Քարավեժի հակադրությունը: Գրիգոր Զ. Ապիրատի ընտրությունը և ներեկեղեցական կյանքը նրա կաթողիկոսության շրջանում. Կիլիկիայի հայկական թագավորության հռչակումը. Ներսես Լամբրոնացի: Պահլավունիների հայրապետական իշխանության ավարտը. Հովհաննես Զ. Սսեցի: Սսի, Լոռիի և Անիի եկեղեցական ժողովները (ԺԳ. դարի սկիզբ): Եկեղեցու շարժական սեղանի խնդիրը: Սսի 1243 թվականի եկեղեցական ժողովը և նրա արձագանքները Հայաստանում: Հայ-կաթողիկոս ուղղափառ եկեղեցական հարաբերությունները Կոստանդին Ա. Բարձրաբերդցու օրոք. «Filioque»-ի մերժումը: Կոստանդին Ա. Բարձրաբերդցու 1251թ. խրատական թուղթը: Հայոց Եկեղեցու պայքարը Դավիթ Ծարեցու հիմնած աղանդի դեմ: Հայոց Եկեղեցու ներքին կյանքը Կոստանդին Բ. Կատուկեցու աթոռակալության շրջանում. Սյունյաց աթոռի խնդիրը, կաթողիկոսի հարաբերություններն արքունիքի հետ. կաթողիկոսի հրաժարականը: Սյունյաց մետրոպոլիտությունը. Ստեփանոս Օրբելյան: Կաթողիկոսական Աթոռի փոխադրումը Միս: Հայոց Եկեղեցու ներքին կյանքը և հարաբերություններն այլ եկեղեցիների հետ Գրիգոր Է. Անվարդեցու հայրապետության շրջանում: Գրիգոր Է. Անվարդեցու մատենագրական ժառանգությունը: Միարարական (ունիթորական) շարժման ծագումն ու ընդլայնումը: Սսի 1307թ. և Աղանայի 1316թ. եկեղեցական ժողովներն ու դրանց որոշումները: Սսի Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսության և Երուսաղեմի հայոց պատրիարքության փոխհարաբերությունները ԺԴ. դարի սկզբին: Դավանաբանական և քաղաքական պայքարը միարարական շարժման դեմ (ԺԴ. դար): 1342/3թ-ի Սսի եկեղեցական ժողովը և 117 «մոլորությունների» խնդիրը: Սսի 1361թ. եկեղեցական ժողովը: Հայոց կաթողիկոսությունը Կիլիկիայի հայկական թագավորության վերջալույսին: Հայոց Եկեղեցին ԺԴ. դարի վերջին քառորդին և ԺԵ. դարի սկզբին. ներքին կյանքը: Գրիգոր Տաթևացու գործունեությունը. Աղթամարի կաթողիկոսության բանադրանքի վերացումը: Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսությունը Գրիգոր Խանձողատ, Պողոս Բ. Գառնեցի և Կոստանդին Զ. Վահկացի կաթողիկոսներ օրոք: Հայոց Եկեղեցին և Ֆերրարա-Ֆլորենցիայի եկեղեցական ժողովը:

-Հայոց Եկեղեցու ազգապահպան առաքելությունը (ԺԵ. դարի կեսեր - ԺԷ. դար).
Հայրապետական Աթոռի վերահաստատումը Սսից Վաղարշապատ: Վաղարշապատի 1441թ. եկեղեցական ժողովը և նոր կաթողիկոսի ընտրությունը: Ներեկեղեցական կյանքը 1441-1463թթ.: Հայոց Եկեղեցու ներքին կյանքը 1469-1484թթ., Ս. Էջմիածնի և Աղթամարի կաթողիկոսությունների հարաբերությունները, Լուսավորչի Աջի վերադարձը Ս. Էջմիածին: Կոստանդնուպոլսի Հայոց պատրիարքության հիմնումը: Պատրիարքության դերն արևմտահայության հասարակական և հոգևոր-մշակութային կյանքում: Հայոց Եկեղեցին և հայ ազատագրական պայքարը ԺՁ. դարում: Էջմիածնի 1547թ. և Սեբաստիայի 1562թ. եկեղեցական ժողովները: Հայոց Եկեղեցին ԺՁ. դարի վերջին և ԺԷ. դարի առաջին երեսնամյակին. Դավիթ Դ. Վաղարշապատցի: Կաթողիկոսության խնդիրը լեհահայոց թեմում. Նիկոլ Թորոսովիչ: Հայոց Եկեղեցու վերագործոնքը Մովսես Գ. Տաթևացու ու Փիլիպոս Ա. Աղբակեցու կաթողիկոսության շրջանում: Հարանց Մեծ Անապատը և նրա ականավոր գործիչները: Մայր Աթոռի և Սսի կաթողիկոսության փոխհարաբերությունները. Երուսաղեմի 1651թ. եկեղեցական ժողովը: Հայոց Եկեղեցին և ազգային-ազատագրական շարժման վերելքը. Հակոբ Դ. Ջուղայեցի: Արևմտահայոց կաթողիկոսության հիմնումը. Եղիազար Այնթապցի: Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսության փոխհարաբերությունները նվիրապետական աթոռների հետ: Լեհահայոց թեմի վերջնական անջատումը Հայոց Եկեղեցուց: Ամենայն Հայոց կաթողիկոսության հարաբերություններն Աղթամարի կաթողիկոսության և Կաթողիկ Եկեղեցու հետ Նահապետ Ա. Եդեսացու հայրապետության շրջանում: Նահապետ Ա. Եդեսացու շինարական գործունեությունը:

-Հայոց Եկեղեցին ԺԸ. դարում. Հայոց կաթողիկոսության պայքարը կաթողիկ քարոզիչների և ներեկեղեցական պառակտումների դեմ (ԺԷ. դարի վերջ - ԺԸ. դարի սկիզբ): Հայոց Եկեղեցու դիրքորոշումը հայ ազատագրական շարժման նկատմամբ (ԺԸ. դ. առաջին քսանամյակ). Ալեքսանդր Ա. Ջուղայեցի: Հայոց Եկեղեցին և 1720-ական թվականների հայ ազատագրական պայքարը. Եսայի Հասան-Չալալյան: Հայոց Եկեղեցու ներքին կյանքի բարելավմանն ուղղված Աստվածատուր Ա. Համադանցու ջանքերը: Մխիթարյանների հայ կաթողիկ միաբանության հիմնումը և դրա գիտական ու մշակութային ազգանպաստ գործունեությունը: Հայոց Եկեղեցին 1725-1763 թթ.: Աբրահամ Բ. Խոշարեցու, Աբրահամ Գ. Կրետացու, Ղազար Ա. Ջահկեցու, Մինաս Ա. Ակնեցու և Աղեքսանդր Բ. Բյուզանդացու աթոռակալումը: Հակոբ պատրիարք Նալյան: Հակոբ Ե. Ծամախեցի կաթողիկոսի եկեղեցական և շինարարական գործունեությունը: Հայոց Եկեղեցին Սիմեոն Ա. Երևանցու աթոռակալության շրջանում: Եկեղեցաշինական, տպագրական գործունեությունն ու մատենագրական վաստակը: Պայքար Հայոց Եկեղեցու միասնության համար: Գանձասարի կաթողիկոսության հարցի լուծումը: Ռուսահայոց թեմը. Հովսեփ արքեպիսկոպոս Արղության: Հայոց Եկեղեցու ներքին կյանքը Ղուկաս Կարնեցու օրոք: Ամենայն Հայոց կաթողիկոսության փոխհարաբերությունները նվիրապետական աթոռների հետ:

-Հայոց Եկեղեցին ԺԹ. դարում. Դավիթ-Դանիելյան պայքարը կաթողիկոսական իշխանության շուրջ: Հայոց Եկեղեցին Եփրեմ Ձորագեղցու կաթողիկոսության շրջանում: Հայոց Եկեղեցին և ԺԸ. դարի առաջին երեսնամյակի ռուս-պարսակական ու ռուս-թուրքական պատերազմները: Հայոց Եկեղեցին Հովհաննես Ը. Կարբեցու հայրապետության շրջանում: Ռուսական կայսրության քաղաքականությունը Հայոց Եկեղեցու նկատմամբ: «Պոլոժենիե»-ի ընդունումն ու գործադրումը: Հայոց Եկեղեցու պայքարը «Պոլոժենիե»-ի դեմ. Ներսես Աշտարակեցի: Հայոց Եկեղեցու և ցարական իշխանությունների փոխհարաբերությունները Ներսես Ե. Աշտարակեցու հայրապետության շրջանում: Մայրավանքում իրականացված բարենորոգչական աշխատանքները: Հայոց Եկեղեցին և

արևմտահայերի Ազգային սահմանադրությունը: Պայքար հայ բողոքականության դեմ: Հայոց Եկեղեցին Գևորգ Դ. Կոստանդնուպոլսեցու աթոռակալության շրջանում: Ծիսական ու հրատարակչական բարենորոգումները, դպրոցաշինական գործունեությունը. Գևորգյան հոգևոր ճեմարանի հիմնումը: Հայոց Եկեղեցու և ցարական իշխանությունների փոխհարաբերությունները Մակար Ա. Թեղուսցու կաթողիկոսության շրջանում. պայքար հայ դպրոցի համար: Գևորգյան ճեմարանի առաջին հունձը: Հայկական հարցի միջազգայնացումը և Հայոց Եկեղեցին. Ներսես պատրիարք Վարժապետյան: «Երկաթե շերեփի» խորհուրդը. Մկրտիչ Ա. Խրիմյան: Հայոց Եկեղեցու մասնակցությունը 19-րդ դ. վերջի հայ ազատագրական պայքարին:

-Հայոց Եկեղեցին (Ի. դար – ԻԱ. դարակիզը). Եկեղեցական գույքի բռնագրավման մասին 1903թ. հունիսի 12-ի օրենքը: Հայոց Եկեղեցին և ցարական ինքնակալությունը: Մկրտիչ Ա. Խրիմյան: Էջմիածնի 1906թ. կենտրոնական ժողովը: Մատթեոս Բ. Կոստանդնուպոլսեցի: Բարենորոգչական գաղափարները Մատթեոս Իզմիրյան կաթողիկոսի աթոռակալման շրջանում: Հայոց Եկեղեցին Գևորգ Ե. Սուրենյանցի աթոռակալության շրջանում: Հայոց Եկեղեցին և Հայկական հարցը 1912-1914թթ.: Եկեղեցին Հայոց Մեծ եղեռնի տարիներին: Եկեղեցու նյութական և հոգևոր կորուստները: Հայոց Եկեղեցու նպաստամատույց գործունեությունը: Գևորգ Ե. կաթողիկոսի բարենորոգչական գործունեությունը: Ամենայն Հայոց և Սսի կաթողիկոսությունների փոխհարաբերությունները: Հայոց Եկեղեցու մասնակցությունը Մայիսյան հերոսամարտերին: Հայոց Եկեղեցին Հայաստանի առաջին Հանրապետության շրջանում (1918-1920թթ.): Խորհրդային իշխանության հալածական քաղաքականությունը Հայոց Եկեղեցու նկատմամբ 1920-1930-ական թթ-ին: Հայոց Եկեղեցին Հայրենական Մեծ պատերազմի տարիներին (1941-1945թթ.): 1945թ. Ազգային-եկեղեցական ժողովը. Գևորգ Չ. Չորեքյանի աթոռակալումը: Հայոց Եկեղեցու վերելքը Վազգեն Ա.-ի աթոռակալության շրջանում: Ամենայն Հայոց և Կիլիկիո կաթողիկոսությունների փոխհարաբերությունները: Հայոց Եկեղեցին և Էկումենիկ շարժումը: Հայոց Եկեղեցին և Արցախյան ազատագրական պայքարը: «Խղճի ազատության և կրոնական կազմակերպությունների մասին» 1991 թ. հունիսի 17-ի օրենքը: Հայոց Եկեղեցու միասնության ամրապնդումը. Գարեգին Ա.-ի աթոռակալումը: Հայոց Եկեղեցու երկրորդ վերագարթոնքի սկիզբը. Գարեգին Բ. Ներսիսյան: «Խղճի ազատության և կրոնական կազմակերպությունների մասին» 1991թ. հունիսի 17-ի լրամշակված և «Հայաստանի Հանրապետության և Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու հարաբերությունների մասին» 2007թ. փետրվարի 22-ի օրենքները: Եկեղեցու աղքատախնամ ու ընկերային ծառայությունների և շինարարական գործունեության ծավալումը:

Գրականություն

ա) դասագրքեր

1. **Աբրահամ Չամիսեան**, Հայոց եկեղեցւոյ պատմութիւն, Ա.-Բ., Նոր-Նախիջևան, 1908-1909:
2. **Աբել Արք. Մխիթարեան**, Պատմություն ժողովոց Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ հանդերձ կանոնագրութեամբք, Էջմիածին, 1878 (Բ. հրատ., Աբել արք. Մխիթարեանց, Երկերի ժողովածու Ս. Էջմիածին, 2009, էջ 184-288):
3. **Եզնիկ, ծ. վրդ. Պետրոսյան**, Հայ եկեղեցու պատմություն (սկզբից մինչև 1441 թ.), Մասն Ա., Ս. Էջմիածին, 1995:

4. **Կարապետ Ծ. Վրդ. Տեր-Սկրտչեան**, Հայոց Եկեղեցւոյ պատմութիւն, մասն Ա., Վաղարշապատ, 1908 (վերահրատ., Ս. Էջմիածին, 2011):
5. **Մ. վրդ. Մուրատեան**, Պատմութիւն Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցւոյ, յԵրուսաղէմ, 1872 (վերահրատ., Ս. Էջմիածին, 2011):
6. **Մաղաքիա արք. Օրմանեան**, Ազգապատում. Հայ Ուղղափառ Եկեղեցւոյ անցքերը սկիզբէն մինչև մեր օրերը հարակից ազգային պարագաներով պատմուած, հ. Ա.-Գ., Ս. Էջմիածին, 2001:
7. **Մաղաքիա արք. Օրմանյան**, Հայոց եկեղեցին , Երևան, 1992:
8. **Մաղաքիա արք. Օրմանեան**, Աթոռ Հայաստանեայց, Էջմիածին, 1968:
9. **Յուսիկ վրդ. Մովսիսեան**, Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցւոյ պատմութիւն, Էջմիածին, 1884 (վերահրատ., Ս. Էջմիածին, 2008):

բ) պատմական սկզբնաղբյուրներ

1. Ազաթանգեղայ Պատմութիւն Հայոց, Թիֆլիս, 1914 (Ազաթանգեղոս, Հայոց պատմություն, Երևան, 1983, Ա.-Բ. հատվածներ):
2. Առաքել վրդ. Դավրիժեցւոյ Պատմութիւն, Վաղարշապատ, 1884 (Առաքել Դավրիժեցի, Պատմություն, Երևան, 1988):
3. Եղիշե, Վարդանի և հայոց պատերազմի մասին, Երևան, 1989:
4. Թովմայի վարդապետի Արծրունեաց Պատմութիւն Տանն Արծրունեաց, ՍՊր., 1887 (Թովմա Արծրունի և Անանուն, Պատմություն Արծրունյաց տան, Երևան, 1978):
5. Լարբունեայ դիւանագիր դպիրի Եղեսիոյ, Թուղթ Արգարու յեղյալ յասորոցն ի ձեռն սրբոց թարգմանչաց, և լուսաբանեայ, Վենետիկ, 1868:
6. Կիրակոս Գանձակեցի, Հայոց պատմություն, Երևան, 1982:
7. Կորին Վարդապետի պատմութիւն սրբոյն Մեսրոպայ, Սովերք Հայկականք, ԺԱ., Վենետիկ, 1854 (Կորյուն, Վարք Մաշտոցի, Երևան, 1941):
8. Հավաքումն պատմութեան Վարդանայ վարդապետի լուսաբանեայ, Վենետիկ, 1962 (Վարդան Արևելցի, Տիեզերական պատմություն, Երևան, 2001):
9. Համառոտ պատմութիւն Երուսաղէմի և Ստորագրութիւն Սրբազան Տեղաց (աշխատ. Խորէն վարդապետ Մխիթարեան), Երուսաղէմ, 1867:
10. Ղազարայ Փարպեցւոյ Պատմութիւն հայոց և Թուղթ առ Վահան Մամիկոնեան, Տիֆլիս, 1904 (Ղազար Փարպեցի, Հայոց պատմություն: Թուղթ Վահան Մամիկոնյանին, Երևան, 1982):
11. Մխիթարայ Այրիվանեցւոյ Պատմութիւն Հայրապետաց և Թագաւորացն Հայոց, և բաժանման Վրաց, հ. Ա.-Բ., Վաղարշապատ, 1871:
12. Մխիթայելի Ասորոց Պատրիարքի Յաղագս քահանայութեան, յԵրուսաղէմ, 1871:
13. Հ. Միքայել վրդ. Չամչեանց, Պատմութիւն Հայոց ի սկզբանէ մինչև ցամն 1784 թ, հ. Ա.-Գ., Վենետիկ, 1784-1786 (Միքայել Չամչեանց, Հայոց պատմություն (սկզբից մինչև 1784 թ.), հ. Ա.-Գ., Երևան, 1985):
14. Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն, Երևան, 1981, Գիրք առաջին, գլ. ԻԷ.-ԼԵ., ՀԴ.-Ը., ԶԶ., ԶԹ.-ՂԱ., գիրք երկրորդ, գլ. Բ.-Գ., ԺԱ., ԺԴ., Ի.-ԻԱ., Լ., ԼԲ., ԼԸ.-ԼԹ., ԽԷ., ԽԹ., ԾԱ.-ԾԴ., ԾԷ.-ԿԸ.:
15. Մովսիսի Կաղանկատուացւոյ Պատմութիւն Աղուանից, Փարիզ, 1869 (Մովսես Կաղանկատուացի, Պատմություն Աղվանից աշխարհի, Երևան, 1969):

16. Յովհաննու Կաթողիկոսի Դրասխանակերտցւոյ Պատմութիւն Հայոց, յԵրուսաղէմ, 1867 (Հովհաննէս Դրասխանակերտցի, Հայոց պատմություն, Երևան, 1996):
17. Պատմութիւն Տարոնոյ գոր թարգմանեաց Չենոբ Ատրի, Վենետիկ, 1839 (Յովհաննու Մամիկոնէից եպիսկոպոսի Պատմութիւն Տարոնոյ, Վենետիկ, 1832, Հովհան Մամիկոնյան, Տարոնի պատմություն, Երևան, 1989):
18. Պատմութիւն Արիստակէայ վարդապետի Լաստիվերցոյ, Թիֆլիս, 1912 (Արիստակէս Լաստիվերցի, Պատմություն Երևան, 2000):
19. Պատմութիւն Ղևոնդէայ Մեծի վարդապետի հայոց, ՄՊր., 1887 (Ղևոնդ, Պատմություն Երևան, 1982):
20. Մամուլէի Քահանայի Անեցւոյ Հաւաքմունք ի գրոց պատմագրաց յաղագս գիւտի ժամանակաց անցելոց մինչև ի ներկայս ծայրաքաղ արարեալ, Վաղարշապատ, 1893 (Մամուլէի Քահանայի Անեցւոյ Հաւաքմունք ի գրոց պատմագրաց, Երևան, 2011):
21. Սրբոյն Հօրն մերոյ Մովսիսի Խորենացւոյ մատենագրութիւնք, Վենետիկ, 1865 (Ս. Մովսէս Խորենացի, Աստվածաբանական երկեր, Ս. Էջմիածին, 2007):
22. Սերեոսի եպիսկոպոսի Պատմություն, Երևան, 1930 (Պատմութիւն Սերիոս եպիսկոպոսի, Անթիլիաս, 1990):
23. Ստեփանոսի Սինեաց եպիսկոպոսի Պատմութիւն Տանն Սիսական, Մոսկուա, 1861 (Ստեփանոս Օրբէլյան, Սյունիքի պատմություն, Երևան, 1986):
24. Ստեփանոսի վարդապետի Տարոնեցւոյ Տիեզերական պատմութիւն, Փարիզ, 1859 (Ստեփանոս Տարոնեցի Ատրիկ, Տիեզերական պատմություն Երևան, 2000):
25. Սիմէոն Կաթողիկոս Երևանցի, Տօնացոյց նախապէս կարգեալ Սրբոյն Սահակայ, արդէն վերստին նորոգութեամբ յերկուս հատորս բաժանեցեալ, Ս. Էջմիածին, 1774:
26. Ուխտանէս եպիսկոպոս, Պատմութիւն ժամանակագրական, Մոսկուա, 1896:
27. Փաւստոսի Բյուզանդացւոյ Պատմութիւն Հայոց ի չորս դպրութիւնս, Վենետիկ, 1832:
28. Փաւստոսի Բյուզանդացւոյ Պատմութիւն, ՄՊր., 1883 (Փաւստոս Բուզանդ, Հայոց պատմություն, Երևան, 1987):

գ) տեղեկատու գրականություն

1. Ընտրանի Հայ եկեղեցական մատենագրության (աշխատ. Պ. Խաչատրյանի և Հ. Քյոսեյանի), Ս. Էջմիածին, 2003:
2. Հայ Եկեղեցի. նվիրապետական աթոռներ, թեմեր, Երևան, 2001:
3. Հայ Եկեղեցու հանրագիտարան: Պրակ Ա., Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսներ, Ս. Էջմիածին, 2008:
4. Վավերագրեր Հայ եկեղեցու պատմութեան (կազմ. Սանդրո Բեիբուդեան և ուր.), հ. Ա.-Ժ., Երևան, 1994-2002:
5. Զրիստոնյա Հայաստան. հանրագիտարան, Երևան, 2002:

դ) ուսումնասիրություններ

1. **Աստվածատուր եպս. Տեր-Հովհաննիսեան**, ժամանակագրական պատմութիւն Ս. Երուսաղէմի, հ. Ա.-Բ., Երուսաղէմ, 1890:
2. **Արշակ Տեր-Միքէլեան**, Հայաստանեայց Սուրբ եկեղեցւոյ քրիստոնէականը, Տփլիս, 1900 (Բ. հրատ., Ս. Էջմիածին, 2007):

3. **Արշակ Տեր-Միքելեան**, Հայաստանեայց եկեղեցին և Բիւզանդական ժողովոց պարագայք, Մոսկուա, 1892:
4. **Բարզէն Ա.** Աթոռակից Կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիոյ, Պատմութիւն Կաթողիկոսաց Կիլիկիոյ (1441-էն մինչև մեր օրերը), Բ. հրատ., Անթիլիաս, 1990:
5. «**Պանծասար**» (Հայ Առաքելական եկեղեցու Արցախի թեմի աստվածաբանական հանդես), Ա.-Ը., Երևան, 1994-2012:
6. Դաշանց թղթոյ քննութիւնն ու հերքումը (աշխատ. **Կարապետ վրդ. Ճահնազարեանց**), Պարիս, 1862:
7. **Եր. Տեր-Մինասյան**, Նեստորականությունը Հայաստանում 5-6 դարերում, Երևան, 1946:
8. **Երուանդ վրդ. Տեր-Մինասեանց**, Հայոց եկեղեցւոյ հարաբերությունները Ասորւոց եկեղեցիների հետ, Էջմիածին, 1908 (Բ. հրատ., Ս. Էջմիածին, 2012):
9. **Զարեհ Արք. Ազնավորեան**, Մեկնութիւն Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ եկեղեցւոյ հավատամքին, Հալէպ, 2008:
10. **Նորայր Արք. Պողարեան**, Ծիսագիտութիւն, Նյու Յորք, 1990:
11. **Նորայր Արք. Պողարեան**, Հայ եկեղեցւոյ Հաւատոյ Հանգանակները, Երուսաղէմ, 1993:
12. **Ճահե Արք. Աճեմեան**, Մեր հաւատքը (Հաւատոյ Հանգանակ, Դաւանանք Հայ եկեղեցւոյ), Ս. Էջմիածին, 2001:

ե) լրացուցիչ գրականություն

1. **Ա. Պալճեան**, Պատմութիւն Կաթողիկէ վարդապետութեան ի Հայս և միութիւն նոցա Հռոմեական եկեղեցւոյ ի Փորտենտեան Սիւնհոդոսի, Վիեննա, 1878:
2. **Արմենակ Մանուկյան**, Հայ եկեղեցու բռնադատված հոգևորականները 1930-1938 թթ. (ըստ ՊԱԿ-ի փաստաթղթերի), Երևան, 1997:
3. **Ե. Տեր-Մինասյան**, Միջնադարյան աղանդների ծագման և զարգացման պատմությունից, Երևան, 1968:
4. **Հ. Դ. վրդ. Ալիշան**, Արշալոյս Քրիստոնէության Հայոց, Վենետիկ, 1901:
5. **Հ. Պօղոս Անանեան**, Քրիստոնէութեան հետքեր Հայաստանի մեջ Ս. Գրիգոր Լուսավորչի քարոզութենէն առաջ, Վենետիկ, 1979:
6. **Հ. Յովսէփ վրդ. Գաթըրճեան**, Պատմութիւն տիեզերական, Վիեննա, Ա., Բ., 1849-1852:
7. **Հ. Յովսէփ վրդ. Գաթըրճեան**, Հիմնական տարբերութիւն Կաթողիկէ և Էջմիածնական դաւանութեանց, Կ. Պոլիս, 1864:
8. **Հ. Յովսէփ վրդ. Գաթըրճեան**, Հանգանակ հաւատոյ որով վարի Հայաստանեայց եկեղեցի, Վիեննա, տպ. Միսիթարեան, 1891:
9. **Հ. Վարդան վրդ. Ըստկարեան**, Եկեղեցական պատմություն, հանդերձ ազօային եկեղեցական պատմութեամբ, Վիեննա, 1872:
10. **Հ. Պ. Յովնանեանց**, Պատմութիւն Տիեզերական ժողովոց եկեղեցւոյ որք յարևելս գումարեցան, Վիեննա, 1847:
11. **Հ. Մանանդեան**, Յունարան դպրոցը և նրա զարգացման շրջանները, Վիեննա, 1928:
12. **Հ. Մանանդյան**, Զննական տեսություն հայ ժողովրդի պատմության, մասն Ա., Երկեր, հ. Բ., Երևան, 1978:
13. **Հ. Մանանդյան**, Ֆեոդալիզմը Հին Հայաստանում, Երկեր հ. Բ., մաս Ա., Երևան, 1978:

14. **Հ. Վարդան վրդ. Հացունի**, Կարևոր խնդիրներ Հայ եկեղեցւոյ պատմութենէն, Վենետիկ, 1927:
15. **Մ. Աբեղյան**, Հայ հին գրականության պատմություն, հ. Ա., Երևան, 1944:
16. **Ն. Ադոնց**, Հայաստանը Հուստինիանոսի դարաշրջանում: Քաղաքական կացությունը ըստ նախարարական կարգերի, Երևան, 1987:
17. **Վ. Մ. Վարդանյան**, Հայ եկեղեցին վաղ միջնադարի քաղաքական խաչուղիներում, Վաղարշապատ, 2005:

ՉՈՐՐՈՐԴ ԲԱԺԻՆ

ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԱՍՏՎԱԾԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ա. ԿԱՆՈՆԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

-«Կանոնական իրավունք» առարկան որպես գիտակարգ. Առարկայի սահմանումը, հիմնախնդիրները և նպատակը, տեղն ու դերը եկեղեցական-աստվածաբանական գիտությունների մեջ: Կանոնագիտության և կանոնական իրավունքի ընդհանրությունները և տարբերությունները: Եկեղեցական կանոն և կանոնական գիտակցություն: Դոգմայի և կանոնի փոխհարաբերությունը: Բարոյական աստվածաբանության և կանոնական իրավունքի առնչության սահմանները: Եկեղեցական իրավաբանություն և կանոնական իրավունք. ընդհանրությունները և տարբերությունները: Մեթոդի առանձնահատկությունը: Կանոնական իրավունքի սկզբնաղբյուրները (Ընդհանրական եկեղեցի և Հայաստանյայց Առաքելական եկեղեցի): Աստվածային կամք (jus divinum)՝ իբրև կանոնական իրավունքի աղբյուր: Եկեղեցու աստվածամարդկային բնույթը և կանոնական իրավունքի տեսական հիմքերը: Տիեզերական և տեղական ժողովներ: Հայրապետական-վարդապետական կանոններ: Բնական-սովորութային օրենք: Կանոնական իրավունքի զարգացումը՝ պատմական համառոտ ուրվագիծ: Կանոնական իրավունքի ուսումնասիրության արդի մեթոդները: Արևելյան և արևմտյան մոդելներ:

-Եկեղեցին իբրև կանոնական իրավունքի ուսումնասիրության առարկա: Եկեղեցու իշխանությունը. Նվիրապետություն, կառուցվածք և համակարգ: Եկեղեցական խորհուրդների և կանոնական իրավունքի փոխհարաբերությունը: Եկեղեցու անդամների մասին (De personae)՝ եկեղեցական անդամագրում, եկեղեցու անդամների պարտավորություններն ու իրավունքները: Եկեղեցու անդամներ՝ հոգևորական և աշխարհիկ: Եկեղեցու օծյալ նվիրապետական անդամներ՝ քահանայագործական իշխանություն. Հայաստանյայց եկեղեցու նվիրապետական առանձնահատկությունը: Կղերական դառնալու պայմանները, քահանայագործության դադարեցման վավերական պայմանները: Նվիրապետական համակարգի վանական անդամները. Վանականությանն առնչվող կանոնական սկզբունքները:

-Եկեղեցական իշխանության տեսակները և կիրառությունը: Եկեղեցական իշխանության երեք ձևերը՝ վարդապետական, քահանայագործական և վարչարարական: Վարդապետական իշխանություն (potestas magisterii). ընդհանուր նկարագիր և սահմանում: Քահանայագործական իշխանություն (potestas ministerii). Ծիսական պաշտամունք, պաշտամունքի կանոնական որակները: Խորհուրդներ և կանոններ: Վարչարարական իշխանություն (potestas jurisdictionis). Կառավարման ձևերն ու համակարգերը, ժողովներ և թեմական, ծիսական կառավարման համակարգեր: Փոխհարաբերությունը Եկեղեցու իշխանության տեսակների միջև՝ Խորհուրդ և Կանոն:

-Եկեղեցու կանոնական իրավունքը և հասարակությունը. Եկեղեցին աշխարհում: Եկեղեցու վարչարարական իշխանությունը (potestas jurisdictionis) և քրիստոնեական հասարակությունը: Եկեղեցական խորհուրդներն իբրև եկեղեցու հասարակական-վարչարարական իշխանության արտահայտում: Եկեղեցու սրբազան խորհուրդների վավերականության և անվավերության կանոններ:

-Եկեղեցու հարաբերությունը հասարակության հետ: Եկեղեցին և աղանդը, հերձվածներն ու հերետիկոսությունները. անդամագրության վերականգնման կամ

դադարեցման կանոնական պայմաններն ու ձևերը: Եկեղեցի-պետություն փոխհարաբերությունը: Կանոնական-իրավական անհրաժեշտությունն ու սահմանափակումները: Եկեղեցին իբրև ոչ-պետական և ազգային: Ազգային եկեղեցի հասկացության կանոնական և ուղղափառ ընկալումը: Եկեղեցի-պետություն փոխհարաբերությունների ընկալման կանոնական-եկեղեցաբանական ձևերն ու սահմանները:

-Կանոնական իրավունքի աստվածաբանական առանձնահատկությունները: Կանոնական իրավունքը և եկեղեցաբանությունը: Կանոնական իրավունքը և բարոյական աստվածաբանությունը: Կանոնական իրավունք և բնական օրենք: Կանոնական իրավունք և քրիստոնեական մարդաբանություն: Կանոնական իրավունքի աստվածաբանություն: Արդի զարգացումներ: Կանոնական իրավունքի աստվածաբանական նշանակությունը հայ եկեղեցական ավանդության ծիրից ներս:

Գրականություն

1. Գիրք կանոնաց և դատաստանի, վերստին գաղափարեալ զգուշավոր բաղդատութեամբ, Կ. Պոլիս, 1831:
2. Կանոնագիրք Հայոց (աշխատասիր. **Վ. Հակոբյանի**), հ. 1, 2, Երևան, 1964, 1971:
3. Համարաբառ կանոնագիրք հայոց (կազմող՝ **Արամ Մարտիրոսյան**, պատասխանատու խմբագիր՝ **Տ. Ծահե ծ. վրդ. Անանյան**), Սբ. Էջմիածին, 2020:
4. **Մխիթար Գոշ**, Դատաստանագիրք, Երևան, 1965:
5. **Ներսես արք. Մելիք-Թանգյան**, «Հայոց եկեղեցական իրավունքը», Բ. հրատարակություն, Ս. Էջմիածին 2009:
6. **Ծահե Ծ. վրդ. Անանյան**, «Կանոնական իրավունք և եկեղեցի. արդի աստվածաբանական տեսությունների վերլուծության փորձ», Էջմիածին Ա (2021), էջ 22-40:
7. **Ծահե Ծ. վրդ. Անանյան**, «Կանոնական իրավունք և աստվածաբանություն. մոտեցումներ ու հեռանկարներ հայ եկեղեցական-կանոնական իրավունքի ավանդության լույսի ներքո», Էջմիածին Չ (2021), էջ 53-64:
8. **Վահան վրդ. Բաստամյանց**, Կանոնագիտական երկեր, Ս. Էջմիածին 2015:
9. **А. С. Павлов**, Курс церковного права. - Сергиев Посад: тип. Св.-Тр. Сергиевой Лавры, 1902.
10. **Н. С. Суворов**, Учебник церковного права. - М.: Зерцало, 2004.
11. **Прот. Владислав Цыпин**, Курс церковного права: Учеб. пособие, Клин: Христиан. жизнь, 2004.
12. **Aram Mardirossian**, Le Livre des canons arméniens de Yovhannès Awjenc'i: Eglise, droit et société en Arménie du IVe au VIIIe siècle, Lovanii 2004.

Բ. ՏՈՄԱՐԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

-Օրացույցը ժամանակաչափության գործիք. Ժամանակը մշակութականացված իրողություն: Օրացույցի աստղագիտական հիմքը: Երկնոլորտ ու երկնային կոորդինատներ: Տարվա եղանակների ու լուսնի փուլերի առաջացումը: Երկնքի տեսքի տարեկան ու

դարավոր փոփոխությունը: Օրացույցների տեսակները: Արեգակնային օրացույց, լուսնային օրացույց, լուսնա-արեգակնային օրացույց, աստեղային օրացույց:

-Հայ հին և միջնադարյան օրացույցը. Հնագույն շրջան: Հետազոտման երկու եղանակ. հայտնի ժամանակներից դեպի անցյալը և անցյալից մեզ հասած իրերի պարունակած օրացուցային տեղեկույթի վերծանում: Հայկյան օրացույց. դրա սկիզբը: Նախահայկյան օրացույց: Հնագիտական իրերի միջոցով մեզ հասած օրացույցներ:

-Վաղ միջնադար. սկզբնական շրջան (Գ.-Թ. դարեր): Անցում քրիստոնեական տոնացույցի, գատկացուցակներ: Հայոց Մեծ թվական. հիմնումը, տոմարական և այլ հանգամանքներ: Անանիա Շիրակացի. Քննիկոն, Տոմար, օրացուցային բարեփոխում:

-Միջին և ուշ միջնադար (Ժ.-ԺԵ. դարեր): Գրիգոր Մագիստրոս: Հովհաննես Սարկավազ: Այլ հեղինակներ: Տարեշրջանի կառուցվածքը: Ամիսներ, օրեր, ժամեր: Տոմարական եզրեր և մակաչափեր:

-Հռոմեական և հայոց հարևան ազգերի օրացույցները. Հին Հռոմեական օրացույց: Հուլյան օրացույց: Գրիգորյան օրացույց (Նոր տոմար): Օրացուցային նոր նախագծեր: Իրանական օրացույցները: Եգիպտական օրացույցը: Յունա-հռոմեական օրացույցները: Միջագետքյան օրացույցները:

-Տոմարական սկզբնաղբյուրներ. Տոմարական տեղեկությունների տեսակները: Տոմարական հասկացություններ. լուսնի շրջան և 19-երյակ, վերադիր, յոթներյակ, արեգակնային շրջան, տանուտեր, գիր տարվո: Թվականներ. Հայոց Մեծ թվական, Հայոց Փոքր թվական, Չուղայեցիների (Հայոց Փոքր) թվական, Արարչության թվականներ, Հռոմի հիմնադրման թվական, Օլիմպիադի թվական, Հիշրեթ և այլ:

-Հայկական քրիստոնեական տոնացույց. շարժական, անշարժ, սահմանափակ շարժականությամբ և պայմանական շարժականությամբ տոներ: Չատիկը գտնելու եղանակներ:

Գրականություն

1. **Անանիա Շիրակացու** մատենագրությունը, Երևան, 1944:
2. **Անանիա Շիրակացի**, Տիեզերագիտություն և տոմար, Երևան, 1940:
3. **Բ. Թումանյան**, Հայ աստղագիտության պատմություն, հ. 1,2, Երևան, 1964:
4. **Բ. Թումանյան**, Տոմարի պատմություն, Երևան, 1972:
5. **Բ. Թումանյան, Հ. Մնացականյան**, Բրոնզե դարի գոտի-օրացույց, Երևան, 1965:
6. **Գ. արք. Սեբադյան**, Եկեղացական տոմարագիտություն, Ս. Էջմիածին, 2004:
7. **Գր. Բրուտեան**, Անանիա Շիրակացու «Խառնախորանը», Ս. Էջմիածին, 1998:
8. **Գր. Բրուտեան**, Օրացոյց Հայոց, Ս. Էջմիածին, 1997:
9. **Գր. Բրուտեան**, Յովհաննես Սարկավազի ժամանակագրական համակարգը, Երևան, 1999:
10. **Գր. Բրուտեան**, Հայկական հնագույն օրացուցային պատկերացումները ըստ ն.Ք. 28-27-րդ դարի քրեղանի գարդապատկերի վերլուծության, «Բազմավեպ», 2007, էջ 149 – 163:
11. **Գր. Բրուտեան, Արմեն սրկ. Խաչատրեան**, Որոշ ժամանակային առնչություններ Աստուածաշնչում, «Բազմավեպ», 2008, էջ 83 – 100:
12. **Գր. Բրուտեան**, Անանիա Շիրակունու և Յովհաննես Սարկավազի օրացոյցների կառուցումը և դրանց առնչությունը, «Բազմավեպ», 3 – 4, 2014, էջ 11 – 24:

13. **Գր. Բրուտեան**, Անանիայի «Քննիկոնի» ստեղծման հանգամանքների մասին, «Բազմվէպ», 1 – 2, 2016, էջ 11 – 30:
14. **Հովհաննես Իմաստասերի** մատենագրությունը, Երևան, 1956:
15. **Հ. Բաղայան**, Օրացույցի պատմություն, Երևան, 1970:
16. **Մ. արքեպ. Օրմանեան**, Ծիսական բառարան, Անթիլիաս, 1957:
17. **Միմէոն Կաթողիկոս Երևանցի**, Տօնացոյց, Ս. Էջմիածին, 1906:
18. **И. Климиншин**, Календарь и хронология, М. 1985.
19. **П. И. Бакулин** и др., Курс общей астрономии, М. 1977.
20. **Е. Bickerman**, Chronology of the Ancient World, London, 1968.

Գ. ՏՈՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

-Ծիսական ժամանակը հայոց ձեսում. Սուրբ Հարությունը՝ ծիսական տարին և շաբաթը կառավարող տոն: Հարություն - Համբարձում - Հոգեգալուստ - Պայծառակերպություն տոների շարանը: Հարություն - Ավագ շաբաթ - Մեծ պահք - Առաջավորաց պահք շարանը: Ապայից տոների կապը Հարության տոնի հետ: Ծիսական շաբաթվա կառուցվածքը՝ կիրակի, երկուշաբթի, երեքշաբթի, չորեքշաբթի, հինգշաբթի, ուրբաթ, շաբաթ, տերունի, սրբոց, պահոց օրեր: Ծիսական օրվա կառուցվածքը. ժամերգությունների հաջորդականությունը:

-Ծիսական տարվա կառուցվածքը՝ ըստ Ճաշոցի և Տոնացույցի: Ծնունդ և Աստվածհայտնություն - Ութօրեք - 3 կիրակի - Ապայից տոներ - Առաջավորաց - Քրիստոսի քառասնօրյա գալուստը տանար - Սրբոց տոներ - Մեծ պահք - Քրիստոսի գալուստը Երուսաղեմ - Սուրբ Հարություն / Չատիկ - Ավետում - Հինանց շրջան - Համբարձում - Հոգեգալուստ - Պայծառակերպություն - 2 կիրակի և Ծննդյան կիրակիներ - Վերափոխում - Սուրբ Աստվածածնի ծնունդը - Խաչի Վերացում - 10 կիրակիներ - Աստվածածնի ընծայումը - Հինակի 3 կիրակիներ - Աննայի հղացումը Աստվածածնով - Հինակի Դ., Ե., Չ. կիրակիներ - Ավագ տոներ - Ծննդյան պահք - Ծննդյան ճրագալույց:

-Ծիսական տարվա կառուցվածքը՝ ըստ Ծարակնոցի. Սբ. Աստվածածնի ծնունդը - Ավետում - Աստվածհայտնության Ծրագալույց - Ութօրեք - Տեսներնդառաջ - Սրբոց կանոններ - Մեծ պահք - Ծաղկագարդ - Մեծ շաբաթ - Սբ. Չատիկ - Միաշաբաթ - Հինանց շրջան - Համբարձում - Պենտեկոստե - Հովհաննես Մկրտչի ծնունդը - Սրբոց կանոններ - Վարդավառ - Վերափոխում - Կանոն Նավակատիս Սբ. Խաչի - Ութօրեք - Վարագա - Գյուտ Սբ. Խաչի:

-Ծիսական շաբաթվա կառուցվածքը՝ ըստ Ծարակնոցի. Ծիսական շաբաթվա կառուցվածքը. Ա. օր՝ արարչություն և Հարություն Քրիստոսի – Բ. օր՝ Բ. օր արարչության և երկնային գորացն – Գ. օր՝ Գ. օր արարչության, վասն Գ. դարուն և ի Հովհաննես Մկրտչին – Դ. օր՝ Դ. օր արարչության, վասն Դ. դարուն և Աւետեաց Աստուածածնի – Ե. օր՝ Ե. օր արարչության, վասն Ե. դարուն և ի սուրբ Առաքեալսն Քրիստոսի – Չ. օր՝ Չ. օր արարչության, վասն Չ. դարուն և ի խաչելութեանն Քրիստոսի – Է. օր՝ Է. օր արարչության, վասն Է. դարուն և ի խորհուրդ հանգստեանն:

-Ծիսական օրվա կառուցվածքը՝ ըստ Ժամագրքի. Ծիսական օրվա կառուցվածքային զարգացումը: Գիշերային, Առավոտյան, Արևագալի ժամերգություններ: Ծաշու երրորդ, վեցերորդ, իններորդ ժամերգություններ: Երեկոյան, Իսաղաղական, Հանգստյան ժամերգություններ: Դրանց հիշատակները:

-Ծիսական տոմարները. հուլյան, գրիգորյան, նոր հուլյան:

-Տաղավար տոների ծագումը և կառուցվածքը: Սուրբ Հարության տոնը. Հարության տոնի պատմական ծագումը. Պեսահ՝ հրեական ուխտագնացության երեք հիմնական տոներից մեկը - Բ. դար՝ Չատկի տոնակատարման հարցը – Դ. դար՝ Նիկիայի տիեզերաժողովի գատկական կանոնները – Ե. դար՝ Չատկի տոնակատարումը Երուսաղեմում: Սուրբ Հարության կանոնը՝ ըստ Ճաշոցի և Տոնացույցի: Հարության ծիսական շրջանը. Մեծ պահք, Ավագ շաբաթ, Հինանց շրջան:

-Սուրբ Ծնունդ և Աստվածհայտնություն. Տոնի պատմական ծագումը. տոնակատարումը՝ Դ. – Ե. դարերում Երուսաղեմում: Սուրբ Ծնունդ և Աստվածհայտնություն տոնի կանոնը՝ ըստ Ճաշոցի և Տոնացույցի: Տոնի ծիսական շրջանը. Հիսնյակ, Ծննդյան պահք, Ծննդյան և Աստվածհայտնության ութօրեք, Անվանակոչություն, զկնի Ծննդյան՝ ապայից տոներ, Քառասնօրյա գալուստն Քրիստոսի ի տանարն:

-Պայծառակերպության տոնը. Տոնի պատմական ծագումը. Սուկոտ՝ հրեական ուխտագնացության երեք հիմնական տոներից մեկը - Երուսաղեմի ճաշոց (6 օգոստոս) - հայոց տոմար (7 շաբաթ Հոգեգալստից հետո): Տոնի կանոնը՝ ըստ Ճաշոցի և Տոնացույցի: Պայծառակերպության ծիսական շրջանը. պահք Վարդավառի - շաբաթ՝ Յիշատակ Տապանակի Հնոց և տօն Նորոյս Սրբոյ Եկեղեցւոյ - 3 տոնական օրեր - զկնի Պայծառակերպության շրջան:

-Սուրբ Աստվածածնի Վերափոխման տոնը և Աստվածածնի այլ տոներ. Վերափոխման տոնի պատմական ծագումը. «Transitus Mariae» - «S. Maria Deipara» - Երուսաղեմի Ճաշոց - հին հայոց ճաշոցներ - կիլիկյան հայոց ճաշոցներ: Կանոնը՝ ըստ Ճաշոցի և Տոնացույցի: Տոնի ծիսական շրջանը. Սուրբ Աստվածածնի պահք - շաբաթ՝ Շողակաթի տոն - Վերափոխման իննօրեք - զկնի Վերափոխման շրջան: Աստվածածնի այլ տոների ձևավորումը՝ Ավետում (7 ապրիլ), Ծնունդը (8 սեպտեմբեր), Տանար ընծայումը (21 նոյեմբեր), Աննայի հղացումը Աստվածածնով (9 դեկտեմբեր), Գոտու գյուտը (Գ. կիրակի զկնի Վերափոխման), Տուփի գյուտը (Ե. կիրակի զկնի Հոգեգալստյան):

-Սուրբ Խաչի Վերացման տոնը և Սբ. Խաչի այլ տոներ. Սուրբ Խաչի Վերացման տոնի պատմական ծագումը. Գյուտ խաչի, խաչի վերացումը Հարության տանարում (Դ. դար), գերեղարձ (Է. դար): Տոնի կանոնը՝ ըստ Ճաշոցի և Տոնացույցի: Տոնի ծիսական շրջանը. Սուրբ Խաչի պահք - շաբաթ՝ ի Նաւակատիս սրբոյ Խաչին – Խաչվերաց - եկեղեցու և խաչի տոների շաբաթ - զկնի Խաչվերացի շրջան (10 կիրակի): Խաչի այլ տոների ծագումը՝ Սուրբ Խարի երևում, Սուրբ Խաչի գյուտ, Վարագա Սուրբ Խաչ:

Գրականություն

Սկզբնաղբյուրներ

1. **Ժամագիրք Ատենի**, Երուսաղեմ, 1915:
2. **Ժամագիրք Ատենի**, Վաղարշապատ, 1999:
3. **Ժամագիրք Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցւոյ**, Ս. Էջմիածին 2016:
4. **Ժամակարգության մեկնություն**, աշխ. Արամ Դիլանյանի, Ս. Էջմիածին, 1997:
5. **Ճաշոց** գիրք Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցւոյ, Յերուսաղեմ, 1873:
6. **Ճաշոց** գիրք Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ, Վաղարշապատ, 1999:

7. **Ճարական** հոգեւոր երգոց սուրբ և ուղղափառ եկեղեցւոյս Հայաստանեայց, Անթիլիաս, 1997:
8. **Ճարական Ձայնքաղ**, Ս. Էջմիածին, 1999:

Ուսումնասիրություններ

1. **Անդրանիկ Կռանեան**, Հայ ծիսական պաշտամունքը, Պէյրուս, 2001:
2. **Արամ Գիւանյան**, Տերունական տոներ, Ս. Էջմիածին, 2005:
3. **Արտակ արք. Մանուկեան**, Հայ եկեղեցու տօները, Թեհրան, 1984:
4. **Գյուտ քին. Աղանյանց**, Կարգ աստվածպաշտութեան Հայաստանյայց Ս. եկեղեցւոյ, Թիֆլիս, 1902:
5. **Խորեն Պալլան**, Ժամակարգությունը Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցու, Երևան, 2005:
6. **Ղևոնդ արք. Չեպէեան**, Ծիսական գիտելիքներ, Անթիլիաս, 1986:
7. **Մաղաքիա արք. Օրմանյան**, Ծիսական բառարան, Երևան, 1991:
8. **Մաղաքիա արք. Օրմանեան**, Ծիսագիտութիւն Հայաստանեայց Սուրբ Եկեղեցւոյ, Երուսաղէմ, 1977:
9. **Նորայր արք. Պողարեան**, Ծիսագիտութիւն, Նիւ Եորք, 1990:
10. **Շնորհք արք. Գալուստեան**, Գունագեղ կիրակիներ և հոգեգալուստ, Իսթանպուլ, 1972:
11. **Շնորհք արք. Գալուստեան**, Տաղաւար տօներ, Երուսաղէմ, 1976:
12. **Շնորհք արք. Գալուստյան**, Մեծ Պահքի կիրակիների ոսկե շրթան, Սուրբ Էջմիածին, 2001:
13. **Շնորհք արք. Գալուստեան**, Աւագ Ծարբաթ, Բէյրուս, 1974:
14. **Ռ-աֆիկ Վարդանյան**, Հայոց տոնացույցը (4–18-րդ դարեր), Երևան, 1999:
15. **Ս. Մկրտչյան**, Հայոց տոնական համակարգի էթնոմշակութային առանձնահատկությունները, մագիստրատուրայի հատուկ մասնագիտական դասընթացի ուսումնական ծրագիր և դասախոսություններ, Երևան, 2014:
16. **Ս. Մկրտչյան**, Հայոց տոնածիսական մշակույթ, Երևան, 2016:
17. **Ս. Մկրտչյան**, Տոները հայոց արդի կենցաղում (էթնոսոցիոլոգիական ուսումնասիրություն), ՀԱԲ, № 22, Երևան, 2007, էջ 129-237:
18. **Ս. Մկրտչյան**, Տոներ. հայկական ժողովրդական ծեսեր, սովորույթներ, հավատալիքներ (ավանդույթ և արդիականություն), Երևան, 2010:
19. **Ստեփանոս Մանդինյանց**, Աստվածպաշտություն Հայաստանյայց ուղղափառ եկեղեցւոյ, Վաղարշապատ, 1872:
20. **Վարդան Հացունի**, Պատմութիւն Հայոց Աղօթամատոյցին, Ս. Էջմիածին, 2014:
21. **Гоар Арутюнян**, Суточный круг Армянской Апостольской церкви, строение ее литургии и связь с византийскими литургиями/ Научный православный журнал «Традиции и современность». 2020. № 24. С. 33–39.
22. **Daniel M. Findikyan**, The Commentary on the Armenian Daily Office by Bishop Step'anos Siwnec'i (d. 735): Critical Edition and Translation with Textual and liturgical Analysis (OCA 270), Rome 2004.
23. **Tiran Nersoyan**, The Structure of the Canonical Hours of the Armenian Church, in: Tiran Nersoyan, Armenian Church Historical Studies: Matters of Doctrine and Administration, New York, 1996, 315-325.

24. **Gabriele Winkler**, The Armenian Night Office I: The Historical Background of the Introductory Part of Gišerayin Zam, in: Gabriele Winkler, Studies in Early Christian Liturgy and Its Context, Aldershot, 1997, 93-113.

25. **Gabriele Winkler**, The Armenian Night Office II: The Unit of Psalmody, Canticles, and Hymns with Particular Emphasis on the Origins and Early Evolution of Armenia's Hymnography, in: Winkler, Studies..., 471-551.

Գ. ՀՈՎՎԱԿԱՆ ԱՍՏՎԱԾԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

-Հովվական աստվածաբանություն: Հովվական աստվածաբանությունն առարկայի սահմանումն ու տեղն աստվածաբանության համակարգում: Առարկայի բաժանումները, արտաքին և ներքին աղբյուրները (Ընդհանրական և Հայոց Եկեղեցու հայրեր):

-Ո՛վ է հովիվը. հովվի անձը: Եկեղեցական պաշտոնի կարևորությունը, հիմնադրությունն ու սահմանադրությունը: Եկեղեցական պաշտոնը որպես հատուկ դասակարգ և դրա վսեմությունը: Ո՛վ է հովիվը: Հիսուս Քրիստոս իբրև հովվի տիպար; Եկեղեցու հայրերն իբրև տիպար: Հովվի ֆիզիկական, մտավոր կատարելություն, զգացումների դաստիարակություն: Ո՛րն է հովվի նպատակը, ո՛վ է հայ քահանան: Հովվին տրված պատվանուններ ու նրա գործունեության միջոցները: Եկեղեցական պաշտոնյայի կոչումը, նրա կենցաղավարությունը՝ պարկեշտություն, հեզություն, պարզություն, համեստություն, անշահասիրություն, խաղաղասիրություն, ժողովրդասիրություն, նախանձախնդրություն, աշխարհուրացություն, կարգապահություն: Հովվի անհատական և ընտանեկան կյանքը, տունը և տնտեսությունը, ընտանիքի վերակացություն, երեցկնոջ դերը հովվական ծառայության մեջ: Հովվի անձի պատրաստությունը՝ առանձնացում, աղոթք, խոկում, պահեցողություն, ուսում և գիտություն, ժամանակի տնտեսում: Հովվական պաշտոնի արտաքին և ներքին դժվարությունները:

-Հովվի գործը: Ա. Ծիսակատարական-խորհրդակատարական առաքելություն: Եկեղեցու պաշտոնյան որպես ծիսակատար. ի՞նչ է նշանակում ծես, ծեսի մթնոլորտը, ըմբռնել ծեսի իմաստը, ծեսի կատարման պայմանները, ծեսը հոգևոր դաստիարակության միջոց, հավատացյալների մասնակցությունը ծեսին, երեխաների մասնակցությունը ծեսին:

-Հովվի գործը: Բ. Քարոզչական-դաստիարակչական առաքելություն: Եկեղեցու պաշտոնյան որպես քարոզիչ. քարոզխոսության կարևորությունը, քարոզխոսության ավետարանական ակունքը, սկզբունք կամ պայման քարոզչություն համար, քարոզի նյութը և միությունը, տարբերություն ունկնդիրների մեջ, քարոզի ձևը, մեթոդը, քարոզ երեխաների համար, պատահական կամ տոն օրերին խոսված քարոզ, զանազան խնդիրներ քարոզչության վերաբերյալ: Հովվական այցելություններ. Մասնավոր այցելություններ հիվանդներին, մահամերձ հիվանդներին, ծերանոցներ, մանկատներ, բանտեր, ընտանեկան այցելություն, այցելություն սզակիր ընտանիքներին, տնօրինել:

-Հովվի գործը: Գ. Վարչական-կազմակերպչական առաքելություն: Ծիսական խորհուրդ, տիկնանց միություն, մշակութային հանձնախումբ, երիտասարդաց միություն, դպրաց դաս, խորանի սպասավորներ, ծիսական-անդամական ժողովներ, եկեղեցական համագումարներ, թղթակցություն-նամականի, գրասենյակային աշխատանք, հրատարակություններ, նվիրատվություն և կտակ, եկեղեցու ֆինանսական վիճակ: Դպրոց և համալսարան: Էկումենիկ և միջկրոնական հանդիպումներ. գիտաժողովներ, միասնական արարողություններ, համատեղ աղոթք, ծիսակատարություն:

-Հովվական խորհրդատվություն: Խորհրդատվությունը որպես հովվական խնամքի ոլորտ, նպատակները: Հովվական խորհրդատվությունը և հոգեբանական գիտության հետ կապը (psychology and psychotherapy as applied theology): Խորհրդատվական գործընթացի կառուցվածքը: Խորհրդատվական գործընթացի վեց փուլերը: Խորհրդատվության կանոնները և խորհրդատուի սկզբունքները: Հավատքը և շնորհը խորհրդատվության մեջ, հովվական խորհրդատվության էությունը, Kerygma հասկացությունը: Հոգեբանական հմտությունները խորհրդատվության մեջ: Այցելուի հետ առաջին հանդիպումը; հոգեբանական կապի հաստատումը; խորհրդատուի հույզերի արտահայտումը և անկեղծությունը: Խորհրդատուի անձի նկատմամբ պահանջները: Անձնական հոգևոր փորձառության խնդիրը: Հուզական սպառման վտանգները և սուպերվիզիան: Հուզական սպառում հասկացությունը, մասնագիտական գործունեության ազդեցությունը անձի վրա: Խորհրդատվությունը վախերի ժամանակ; վախերի տեսակները; Ֆոբիաներ, նևրոզներ: Խորհրդատվությունը մահացող մարդկանց հետ; մահացող մարդու հոգեբանական առանձնահատկությունները, հոգեբանական վիճակների դինամիկան: Խորհրդատվությունը կորուստ կրած մարդկանց հետ: Կորստի հոգեբանական ազդեցությունը մարդու վրա, մահ: Ամուսնալուծությունը որպես կորուստ և հոգեկան ապրումների առանձնահատկությունները: Խորհրդատվությունը ակոհոլիզմով և այլ կախվածություններով հիվանդների հետ: Տարատեսակ կախվածությունների ազդեցությունն անձի վրա:

Գրականություն

1. **Ա. Սարաֆեան**, Բեմը և Հավատքի Յուրթը, Երուսաղեմ, 1966:
2. **Բարզէն արք. Կիւլէտերեան**, Հայ Եկեղեցին, Մօնթրեալ, 2002:
3. **Գարեգին Ա**, Ձեռնարկ Հովվական Աստվածաբանության, Սր. Էջմիածին, 1995:
4. **Գևորգ Մեսրոպ**, Հովվական Աստվածաբանություն Հայաստանյայց Սուրբ Եկեղեցու, Անթիլիաս, 1979:
5. **Թորգոմ պատրիարք Գուշակյան**, Բարեկարգություն Հայաստանյայց Եկեղեցու, Երուսաղեմ, 1940:
6. **Խորեն արք. Աշրգյան**, Կենցաղ Եկեղեցականաց, Բուրբանկ, 2019:
7. **Հովնան արք. Տերտերյան**, Ուղեցույց Հովվական Կյանքի, Բուրբանկ, 2010:
8. **Շահան Ռ. Պերպերեան**, Թելադրանք Հոգևորականներու, Երուսաղեմ, 2002:
9. **Պսակ Ծ. Վրդ. Տեր-Խորենյան**, Հովվի Ձայնը` Բղիէն, Ստամբուլ, 2012:
10. **Архим. Георгий (Капсанис)**, Пастырское служение по священным канонам, Москва, 2006.
11. **Архим. Константин (Зайцев)**, Пастырское богословие, Москва, 2002.
12. **Гари Коллинз**, Пособие по христианскому душепопечению, Санкт–Петербург, 2003.
13. **Грэм Библи**, Справочник душепопечителя, Санкт-Петербург, 1999.
14. **Иерофей Влакос**, Православная духовность. - Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 1999.
15. **Иерофей Влакос**, Православная психотерапия. святоотеческий курс врачевания души, Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 2004.
16. **Иоганнес Раймер**, Душепопечение в церкви. Книга 1: Основы, Русского издания, 2006.
17. **Митр. Антоний (Храповицкий)**, Пастырское богословие, М. 1994.
18. **Схиархим. Иоанн (Маслов)**, Лекции по пастырскому богословию, М. 2001.

19. **Чарлз У. Тейлор**, Опытный пастор. Пасторское служение как практическое применение богословия, СПб, Христианское общество «Библия для всех», 1997.
20. **Эрик Эвальдс**, Душепопечительство и терапия, «Библия для всех», 1999.
21. **Albert N. Martin**, Pastoral theology, Montville, New Jersey: Trinity Pulpit Press, 2018.
22. **Elaine L. Graham**, Transforming practice: pastoral theology in an age of uncertainty, Eugene, OR. Wipf & Stock, 2002.
23. **Frederic Greeves**, Theology and the cure of souls: an introduction to pastoral theology, Wipf & Stock Publishers, 2016.
24. **Johan Tobias Beck**, Pastoral theology of the new testament, Theclassics Us, 2013.
25. **John Swinton; David Willows**, Spiritual Dimensions of Pastoral Care. Practical Theology in a Multidisciplinary Context, London, 2009.
26. **Leonard C. Hummel; Jane Maynard; Mary C. Moschella**, Pastoral Bearings. Lived Religion and Pastoral Theology, New York, 2010.
27. **Nancy J. Ramsay**, Pastoral theology and care. Critical trajectories in theory and practice, Oxford, 2018.
28. **Neil Pembroke**, Pastoral Care in Worship. Liturgy and Psychology in Dialogue, London, 2010.
29. New dictionary of Christian ethics & pastoral theology, ed. by **David John Atkinson; David Field; Arthur F. Holmes; Oliver O'Donovan**, Downers Grove, Ill.: InterVarsity Press, 1995.
30. **Philip D. Jamieson**, The face of forgiveness: a pastoral theology of shame and redemption, Downers Grove, IL: InterVarsity Press, 2016.
31. **Ryan LaMothe**, Care of souls, care of polis: toward a political pastoral theology, Eugene, Oregon: Cascade Books, 2017.
32. **Scott W. Sunquist**, Understanding Christian Mission. Participation in Suffering and Glory, Grand Rapids, Mich., 2013.
33. **Shannon N. Craigo-Snell; Shawnthea Monroe**, Living Christianity: a pastoral theology for today, Minneapolis, MN: Augsburg Fortress, 2009.
34. **Storm Swain**, Trauma and transformation at Ground Zero: a pastoral theology, Minneapolis: Fortress Press, 2011.
35. **Thomas C. Oden**, Pastoral theology, Grand Rapids, Mich.: Zondervan, 2012.
36. **William Cosgrave**, Christian living today: essays in moral and pastoral theology, Dublin, Ireland: Columbia Press, 2001.